

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek och är fritt att använda. Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitized at Gothenburg University Library and is free to use. All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text. This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

Rapport

R10: 1977

811

Byggnadsstatik

**Välfärdsforskning och
samhällsplanering**

Ulla Björnberg

TEKNISKA HOGSKOLAN I LUND
SEKTIONEN FOR VAG- OCH VATTEN
BIBLIOTEKET

Byggforskningen

Rapport R10:1977

VÄLFÄRDSFORSKNING OCH SAMHÄLLSPLANERING

Rapport från ett forskarseminarium anordnat
av Statens Råd för Byggnadsforskning
den 24-25 maj 1976.

av Ulla Björnberg

Denna rapport hänför sig till forskningsanslag 750360-5 från
Statens råd för byggnadsforskning till Statens institut för
byggnadsforskning, Gävle.

UDK 711.1
304

Nyckelord: Samhällsplanering
Fysisk planering
Tätorter
Stadsmiljö
Livskvalitet
Levnadsförhållanden

R10:1977

Statens råd för byggnadsforskning
ISBN 91-540-2660-1

LiberTryck Stockholm 1977

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

FÖRORD	5
BEGREPPSBILDNING OCH TEORI	8
Livskvalitet och samhällskvalitet	9
Livskvalitet	9
Samhällskvalitet	10
Välfärd - välbefinnande - livssätt	13
Definition av välfärd och välbefinnande	13
Fakta och värderingar	16
Livssätt	19
Välfärdsteori - planeringsteori - demokratiteori	21
METODER FÖR ATT STUDERA MÄNNISKORS FÖRHÅLLANDE	
TILL OMGIVNINGEN	24
Exempel på några ansatser	24
Att förstå och förklara	28
FORSKNING OM MÄNNISKORS LEVNADSFÖRHÅLLANDEN	
OCH DESS ROLL I SAMHÄLLSPANERINGEN	31
SLUTSATSER	37
SAMMANFATTNING	41
APPENDIX	
Bilaga 1	Björnberg, U., Carlestam, G., Erikson, R.: "Planering för välfärd och välbefinnande - en forskningsmodell och en planeringssyn." 45
Bilaga 2	Furberg, M.: "Om samhällskvalitet och livskvalitet." 92
Bilaga 3	Grahm, L.: "Ortsbundna levnadsvillkor - ett välfärdsteoretiskt angreppssätt för regional planering." 116
Bilaga 4	Dahlström, E.: "Demokratiska inslag i forskning för planering." 130
Bilaga 5	Roos, J.P.: "Om sambandet mellan planering och forskning av levnadsförhållanden." 143
Bilaga 6	Ringén, S.: "Velfärdsteori och demokratisk planlegging." 149

Bilaga 7	Lindberg, G., Michelsen, W.: "Livskvalitet i den byggda omgivningen."	175
Bilaga 8	Küller, R.: "Omgivningspsykologisk aktiveringsteori."	203
Bilaga 9	Daun, Å.: "Metoder att dokumentera individens värder relevanta förhållande till boendemiljön."	210
Bilaga 10	Ödman, E., Nordström, M.: "Bostadsproduktionens ideologiska överbyggnad och individers upplevelse av boendesituationen."	226
Bilaga 11	Svensson, I., Öström, K.: "Utvecklingsplanering i Norrbotten - Några anteckningar om en social planeringssyn."	242
Bilaga 12	Thiberg, S.: "I stället för ett paper."	256
Bilaga 13	Skrivna diskussionsinlägg	
	Robert Erikson	265
	Niels Boje Groth	267
	Knud Erik Hansen	270
	Lars Hjärne	271
	Anders Järnegren	274
	Rikard Küller	278

FÖRORD

Statens Råd för Byggnadsforskning anordnade den 24-25 maj 1976 ett forskarseminarium om välfärdsforskning och samhällsplanering.

De senaste årens diskussioner av hur orter och ortssystem skall planeras har kretsat kring behovet av att kunna överföra kunskaper om människors behov och levnadsförhållanden i planeringen och utformningen av den byggda miljön. Forsknings- och utvecklingsarbetet kring välfärdsundersökningar, livskvalitetsmodeller etc har kommit att framstå som ett fruktbart angreppssätt för att få hanterbara instrument för en planeringsverksamhet som systematiskt inriktar sig på människans behov och levnadsförhållanden.

För att kunna utveckla ett användbart instrument är det nödvändigt att finna en teoretisk och metodologisk grund för hur människors levnadsförhållanden samspelar med egenskaper i omgivningen samt att identifiera egenskaper i miljön som bidrar till förbättrade levnadsförhållanden. Att utveckla teorier och metoder för detta är ett gemensamt intresse ur såväl tillämpningssynpunkt som för den långsiktiga forskningen på området.

Statens Råd för Byggnadsforskning deltog våren 1975 i en konferens anordnad av European Commission for Europe (ECE) i Warsawa den 5-13 maj på temat "Quality of life in urban settlements". BFR:s bidrag till denna konferens var dels en översikt av forskningen på området (Research on Quality of life in urban settlements. Statens Råd för Byggnadsforskning, Stockholm 1975) dels en uppsats "Planning urban settlements for quality of life" av Björnberg, U., Carlestam, G., Erikson, R., Groth, N., Hansen, K-E. Statens Institut för Byggnadsforskning, Stockholm 1975 (stencil) som presenterades vid konferensen. Den har också diskuterats vid ett forskarkolloquium som ECE anordnar i Bratislawa i december 1976.

Forskningsöversikten visade att det pågår en rad intressanta projekt - främst med beteende- och socialvetenskaplig inriktning - som har relevans för begreppet livskvalitet, men att denna forskning sällan utgår från något medvetet teoribyggnad kring livskvalitet, välfärd eller välbefinnande och villkor i omgivningen, framförallt att man inte kombinerar individuella förhållanden med egenskaper i omgivningen.

I uppsatsen till Warsawakonferensen inriktades arbetet på att utarbeta en teoretisk modell för att analysera hur människors levnadsförhållanden kan relateras till omgivningsbundna villkor. Uppsatsen behandlar också problem i samband med tillämpning av forskning rörande människors levnadsförhållanden i planering av bebyggelsemiljöer.

Seminariet syftade till att följa upp BFR:s arbeten om livskvalitet till Warsawakonferensen. Deltagarna skulle diskutera uppsatsen och egna bidrag för att se om man kunde enas om någon teoretisk och metodologisk plattform från vilken fortsatt forskning om livskvalitet och planering kunde bedrivas. Tonvikten skulle ligga vid att diskutera olika tillvägagångssätt inom främst beteende- och socialvetenskaplig samt socialmedicinsk forskning om livskvalitet.

För att uppnå detta syfte hade seminariet indelats i tre delområden 1) begreppsbildning och teori, 2) metoder för att studera människors förhållande till omgivningen samt 3) välfärdsforskningens roll i samhällsplaneringen. Inom varje delområde låg förberedda forskarbidrag till grund för diskussionerna vid seminariet. Dessa redovisas separat som bilaga i denna rapport.

I seminariet deltog 35 personer. Det öppnades med inledningsanförande av Karin Kallin från Örebro kommun.

Uppsatsen "Planning urban settlements for quality of life" har inför publicering i denna rapport omarbetats med utgångspunkt från diskussioner vid olika seminarier där uppsatsen har behandlats. Den har också översatts till svenska. Den ursprungliga engelska versionen finns i stencil hos Ulla Björnberg, Sociologiska institutionen, Göterborgs universitet.

Seminarierapporten är en sammanfattning av de synpunkter i seminariet vilka jag uppfattat som centrala för den fortsatta forskningen inom området. Den har disponerats så att den följer seminariets tre delområden, som presenterades ovan.

BEGREPPSBILDNING OCH TEORI

Inom ramen för forskning om människors levnadsförhållanden har under de senaste åren en rad olika begrepp och begreppsdefinitioner använts. Man rör sig med begrepp som välfärd, livsvillkor, levnadsnivå, livskvalitet, välbefinnande och lycka. Vid seminariet lanserades termerna samhällskvalitet och livssätt. De olika begreppen kan i viss mån sägas representera olika typer av forskningsansatser. Välfärd, levnadsnivå och livsvillkor associerar huvudsakligen till forskning om människors levnadsförhållanden, kvantitativt registrerade i termer av levnadsnivåkomponenter och sociala indikatorer. Välbefinnande, livskvalitet och lycka associerar till forskning om kvalitativa aspekter på människors levnadsförhållanden som upplevelser, tillfredsställelse med en livssituation etc.

Samhällskvalitet lanserades i syfte att uppmärksamma en kollektiv dimension i forskningen om människors levnadsförhållanden i kontrast mot förhärskande individuella ansatser inom området. Forskning om människors livssätt tänktes representera en kombinerad ansats där man inkluderar såväl subjektiva som objektiva dimensioner samt där man också eftersträvar en kombination av individuellt och kollektivt perspektiv, dvs en ansats där man försöker ge en genomarbetad helhetssyn på människors levnadsförhållanden.

Några vattentäta skott finns inte mellan alla dessa termer och begrepp. Det finns t ex definitioner av välfärd som inkluderar behovstillfredsställelse av livskvalitet som inbegriper välfärd etc.

I seminariet uppnåddes inte någon enighet beträffande innebörden av dessa olika begrepp. Man diskuterade principiella synpunkter på vad forskning om människors

levnadsförhållanden bör innehålla. Detta skall utvecklas nedan.

Livskvalitet och samhällskvalitet

Livskvalitet

I uppsatsen "Planning urban settlement for quality of life"¹⁾ uttrycks livskvalitet som "Individens tillfredsställelse i sin situation och hans möjligheter att bibehålla eller förändra den i enlighet med sina behov och intressen." (s. 17)

Livskvalitet uppfattas här som en generell term, inte som ett vetenskapligt begrepp. Det används som en sammanfattande term för de två vetenskapligt mer hanterbara begreppen välfärd och välbefinnande.

Det rådde enighet om att livskvalitetsbegreppet har en obestämd innebörd och att det kan ge utrymme för många olika tolkningar. Det kan t ex uppfattas som om "grundvillkoren har uppfyllts och att det nu bl a gäller att ge något innehåll åt människornas liv. Härigenom riskerar man att "förenkla frågeställningen på ett farligt sätt". (Roos s.1) Man bör i forskningen ersätta begreppet med något annat, t ex levnadsförhållanden, välfärd, välbefinnande eller livssätt.

En kritisk granskning av livskvalitet så som det uppfattas i PUS gick ut på att livskvalitet är ett individualistiskt begrepp, en kvalitet hos enskilda liv. Som sådant ansågs det mindre användbart för samhällsplanerare. Det som i uppsatsen PUS kallats för livskvalitet faller enligt Mats Furberg i två kategorier. Den ena kategorin har att göra med en enskild persons upplevelser och möjligheter till självförverkligande. Detta vill Mats Furberg kalla

1) I fortsättningen kommer denna uppsatstitel förkortas och benämnas PUS.

livskvalitet. Den andra kategorin handlar om de betingelser som finns i samhället och som skapar möjligheter för utveckling av livskvalitet i ovan nämnda mening. Denna andra kategori ville han kalla samhällskvalitet.

Samhällskvalitet

Utgångspunkten för detta begrepp var att stadsplaneraren eller samhällsplaneraren sysslar med kollektiv, ej enskilda människor. Om man planerar för enskilda människor innebär detta att man eftersträvar individuell resursmaximering, vilket på sikt skulle kunna komma att medföra en ojämlig fördelning av samhällets resurser. Man menade också att det kan finnas en konflikt mellan nutid och framtid. Enskilda individers välfärd och resursutnyttjande idag kan ske på bekostnad av samhällets framtida levnadsbetingelser.

Planerarens uppgift bör vara att skapa de förutsättningar som krävs för att alla människor har möjlighet att förverkliga sina behov - att skapa samhällskvalitet.

Intressefokus förs härmed över från de enskilda människornas situation till "den samhälleliga enheten", till levbarheten i olika kollektiv, lokalsamhällen, grannskap, arbetsplatser osv.

Samhällskvaliteten kan "inte direkt mätas genom att undersöka eller jämföra individer och/eller deras utnyttjande av de möjligheter som står dem till buds, ty en samhällelig enhet är inte restlöst återförbar till de individer som utgör den och till deras inbördes relationer. Däremot kan samhällskvalitet under vissa förhållanden mätas direkt genom jämförelser mellan samhälleliga enheter." (Furberg s.4)

Samhällskvalitet behöver således enligt detta resonemang inte ytterst vara verifierbar i termer av individers välfärd eller välbefinnande. Mot detta hävdade emellertid andra seminariedeltagare att samhällskvalitet är ett aggregerat uttryck för samhällsmedborgarnas förhållanden. I analysen av hur bra ett samhälle är måste man studera de enskilda individerna.

Inför alternativen att å ena sidan fokusera de samhälleliga betingelserna (den kollektiva dimensionen) och å andra sidan individernas levnadsförhållanden försökte författarna till PUS peka på vikten av att studera relationen mellan individ och omgivning. Omgivningen kan studeras som en enhet utifrån omgivningsbundna kvaliteter. Omgivningen innehåller en rad arenor, t ex bostadsområden, arbetsplatser m m, där individernas handlingar utspelar sig och för att få en rimlig förståelse och förklaring till de skeenden som utspelas där kan det många gånger vara nödvändigt att analysera de olika arenornas strukturer och egenskaper. Man kan t ex analysera makt och maktrelationer och hur arenorna förhåller sig till varandra. Behovet av ett maktperspektiv i forskningen om människors levnadsförhållanden betonades av flera deltagare. Man studerar de sociala system där välfärden skapas och upprätthålls, dvs förutsättningarna för välfärd. Exempelvis kan man studera i vilken utsträckning ett lokalsamhälle kan fungera som ett skyddsnät då en människa råkar i en krissituation och inte kan klara sig själv, genom att analysera lokala sociala nätverk.

Omgivningsbundna villkor är således indirekt knutna till individers välfärd men leder inte automatiskt till ökad respektive minskad välfärd. Omgivningen bör därför också utvärderas för de olika individer som så att säga ingår som element i systemet så att man kan se hur den fungerar för olika individ-kategorier. De samhälleliga betingelserna tar sig olika

ut för olika individer, beroende på att de skiljer sig åt med hänsyn till resurser, samhällsposition, kulturell bakgrund etc. I analyser av levnadsförhållanden är det den handlande, individen eller kollektivet som måste vara databärare. Livskvalitetsanalysen kan därför inte ersättas av samhällskvalitetsanalyser. De behöver emellertid inte betraktas som varandras motsatser. Båda analyser kan ge kompletterande information i en planeringssituation, där man skall bedöma vilka åtgärder som kan anses vara lämpliga för att förbättra människors förhållanden. Med båda typer av information kan man ta ställning till om åtgärder i första hand skall inriktas på att förstärka människors resurser, dvs öka livskvaliteten eller på att förbättra betingelser i det omgivande samhället, dvs öka samhällskvaliteten.

Välfärd - välbefinnande - livssätt

Definition av välfärd och välbefinnande

Välfärdsbegreppet har i PUS knutits till "individens förfogande" över resurser för att under givna villkor styra och kontrollera sin situation." (s.17)

Välfärdsbegreppet har således knutits till individens handlingsutrymme och till relationen mellan hans egen kapacitet och villkor i omgivningen.

Handlingsutrymme är inte liktydigt med handlingsfrihet, dvs att individen skall beredas ett maximalt antal handlingsalternativ. Handlingsutrymme skall inte avse hypotetiska handlingsmöjligheter utan verkliga alternativ mellan vilka individen har reella möjligheter att välja och därigenom påverka sin framtida situation.

Välfärdsbegreppet skall ses oberoende av hur individen värderar sin situation. Däremot är det viktigt att studera hur individen uppfattar sin situation.

Med denna ståndpunkt har välfärdsbegreppet i snäv bemärkelse knutits till individernas resurser och villkor, ej till hur resurserna utnyttjas.

Välfärd är inte en endimensionell variabel utan innefattar flera olika komponenter, som inte låter sig ersättas av varandra. Komponenterna bör stå var och en för sig och inte sammanvägas till något index. Vid studier av välfärden i ett samhälle måste man studera hur den fördelas på olika individer i samhället och inte något genomsnittligt välfärdsvärde.

Kritik riktades mot PUS' definition av välfärd, eftersom fördelningsaspekten inte var inbegripen i definitionen. Man framhöll också vikten av att en man i välfärdsstudie inte enbart studerar individernas förutsättningar, så som de tar sig uttryck i hand-

lingsutrymmet som sådant, utan att det även är viktigt att studera hur resurser faktiskt utnyttjas. Detta är speciellt intressant när det gäller fysisk planering, där värdet av den rumsliga fördelningen av resurser kan variera för olika individer.

Välbefinnandebegreppet definierades som människors behovstillfredsställelse i en given situation. Det ses som beroende av välfärden så tillvida att det är beroende av hur individerna med sina handlingar har kunnat förverkliga sina förväntningar (värden och normer). Handlingsutrymmet värderas med utgångspunkt från vad individen egentligen vill förverkliga.

I diskussionen framhölls att värdebegreppet intar en central roll vid studiet av människors levnadsförhållanden och att värdebegreppet måste utvecklas teoretiskt och metodologiskt. När man skall analysera människors handlingar är det otillräckligt att bara ta reda på vilka värden de omfattar. Begreppet måste specificeras. Exempelvis är det viktigt att skilja mellan det som man anser att man bör göra respektive (värden och normer) det som man vill göra (preferenser). Preferenser följer inte som en nödvändig konsekvens av att vi omfattar vissa värden.

Det rådde allmän enighet om att välfärd och välbefinnande var viktiga begrepp. Man betonade speciellt vikten av att studera relationen mellan begreppen välfärd och välbefinnande, eller som man uttryckte det förhållandet mellan välfärdens subjektiva och objektiva dimensioner - man måste förstå människors tillfredsställelse utifrån deras faktiska situation.

Stark kritik riktades därför mot ett förslag i PUS att enbart använda välfärdsbegreppet så som det definierats i uppsatsen som operativt planeringsbegrepp.

I PUS argumenterade man enligt följande: Hur pass tillfredsställd man är i en viss situation beror på vilka förväntningar som man har knutit till situationen. Människor har olika förväntningsnivåer och dessa varierar bl a med sociokulturella förhållanden, ekonomisk position, tidigare erfarenheter etc. Människor som lever under vitt skilda materiella och sociala förhållanden kan därför komma att uttrycka lika stor tillfredsställelse med sin situation. I planeringen bör man syfta till att förbättra människors levnadsförhållanden och inte deras förväntningar. Därför tog författarna till PUS avstånd från att enbart mått på människors tillfredsställelse eller välbefinnande skulle användas som kriterier eller mål i planeringen. Välbefinnande bör vara något eftersträvansvärt i samhällsplaneringen - det bör vara det yttersta målet. Subjektiva upplevelser av en situation skall därför inte förkastas. Det kräver emellertid en djupgående analys av den situation som människor lever under. En sådan analys kan inte direkt användas för att ställa upp kriterier för att bedöma kvaliteten av en plan och därpå baserade åtgärder. Däremot kan den användas som informationsunderlag i planeringen och skapa förståelse för de förhållanden som människor lever under och själva upplever som problem. Härigenom kan analysen medföra att man i planeringen formulerar om åtgärder så att de står i större överensstämmelse med människornas egen uppfattning av dessa.

Fakta och värderingar

I uppsatsen "Livskvalitet i den byggda omgivningen" (Lindberg & Michelsen) menade författarna att det är nödvändigt att göra en klar distinktion mellan studier som rör funktion, dvs "hur ett program eller en omgivning "arbetar" - dess syfte(n) och/eller vad som händer där. Med funktion menar vi både avsedda och icke avsedda konsekvenser".(s.4) Vidare finns studier som gäller värderingar, dvs "hur människor betraktar sin fysiska och sociala omgivning, tillsammans med de implikationer av denna som de varseblir." (s.4) Det behöver inte finnas något nödvändigt eller direkt samband mellan funktion och värdering. Värderingar bör betraktas varken som helt och hållet oberoende av sitt sammanhang eller som aspekter som är totalt beroende av observerade funktioner. Men de bör ses som kopplade till varandra. Som en konsekvens av denna distinktion menade författarna, att livskvalitet inte är något som man kan fastställa på vetenskaplig väg. Livskvalitet är ett värdeproblem och som sådant måste det analyseras ideologiskt och politiskt. Däremot kan "empiriska studier av mänskligt beteende ge kunskap som är väsentlig för flera ändamål bl a för att belysa livskvalitet och för planering i avsikt att höja människors välfärdsnivå". (s.8)

I diskussionen framhöll man det problematiska med en sådan gränsdragning mellan fakta och värderingar på grund av svårigheten att fastställa vad som är rena fakta och vad som är värderingar. När man skall studera en omvärld måste man välja ett sätt att strukturera den på, man måste välja ett begreppssystem. Valet av begreppssystem styrs emellertid av värderingar. Om man lyckas klargöra dessa värderingar, skulle man kanske relativt lätt kunna dra en gräns mellan faktaomdömen och värdeomdömen. Inom den tillämpade forskningen är behovet av att dra en så-

dan gräns speciellt påträngande och därför menade man att någon form av gränsdragning måste göras.

Mot dessa argument hävdades emellertid att indelningen i välfärd och välbefinnande eller objektivt och subjektivt vetande är en filosofisk distinktion som vi måste eliminera. Några hävdade att vi inte mer kan utnyttja den i vår forskning. Ur begreppsteoretisk synvinkel är distinktionen omöjlig, då det saknas underlag i välfärdens natur för den. Det finns såväl teoretiskt som empiriskt underlag för detta ställningstagande, menade man. Välfärd är något som har med människors medvetande att göra och forskningen har en viktig uppgift i att göra människor medvetna om sin situation. Målet för välfärdsplaneringen är således inte enbart att skapa förutsättningar för människors välfärd, utan också att se till att människor blir medvetna om sin situation och att de kan föra fram krav och önskemål för att förbättra denna.

Dessa problem sammanhänger med den svåra frågan om välfärdsforskningens värder relevans, dvs vilka problem och villkor som skall anses vara viktiga ur ett välfärds perspektiv och vems värderingar av välfärden som man skall ta störst hänsyn till.

Det är givet att envar välfärdsstudie måste välja en strategi för att studera "viktiga" välfärdsaspekter. Många ansåg att man i första hand måste rikta in sig på onda förhållanden och studera problem och problemgrupper, snarare än det goda samhället, eftersom det är lättare att nå enighet om vad som är dåligt än vad som är bra.

Författarna till PUS har därvid föreslagit en teknisk lösning, att man måste välja resurser och villkor utifrån en strategisk aspekt, med intresset riktat mot de faktorer som är speciellt viktiga för individens livssituation. Det innebär att man främst

studerar de resurser och villkor som bestämmer så många klasser av handlingar som möjligt, och vilka lätt låter sig transformeras till andra resurser. Formulerat negativt innebär detta att man skall studera sådana villkor som är speciellt resurskrävande.

Härvid har man emellertid inte löst frågan om värder relevans, eftersom valet av behov, resurser och villkor och uppfattningen att vad som kan anses vara resurskrävande ytterst bygger på värderingar av vad som är bra eller dåligt.

I PUS diskuterades detta problem. Skall man låta individerna själva ta ställning eller skall man utgå från mål och värderingar som är generellt accepterade i samhället och som kan härledas ur den politiska processen? Ett problem är att möjligheten att framföra och genomdriva sina intressen i den politiska processen varierar för olika människor bl a beroende på ekonomi, utbildning, lokal, tillhörighet och strukturella maktförhållanden. Intressen i och utanför den politiska processen kan hävdas med olika styrka av olika grupper av liknande skäl. Frågan kan då omformuleras till en fråga om för vem och till vem man bedriver forskning. Det vanligaste förfarandet är att man "beskriver folket för makthavarna och ger makthavarna kunskap om hur folket har det. Man arbetar för och till makthavarna men om folket." (diskussionscitat)

Detta arbetssätt är förankrat i den traditionella planeringssynen, med tonvikt på rationalitet hos planeringssystemet och en uppfattning om att förhållandet mellan olika grupper i samhället är konfliktfritt. Forskning om människors levnadsförhållanden tjänar här syftet att förbättra informationsflödet mellan planerare och dem som man planerar för. Man vill visa på olika handlingsalternativ och hypotetiska konsekvenser av dessa för att skapa större medvetenhet om planeringsobjektet hos planerare.

Om man emellertid utgår från en uppfattning om att förhållandet mellan olika grupper inte är konfliktfritt och att planeringens roll är att medverka till att lösa konflikter, måste en viktig uppgift för välfärdsforskningen vara att ge kunskap om handlingsmöjligheter till dem som har minst kunskap och inte bara att betrakta medborgarna som objekt för forskningen. "Man bör arbeta med människorna, diskutera livskvaliteter tillsammans med dem och göra dem medvetna om olika handlingsalternativ." (diskussionscitat) Välfärdsforskningen bör inte vara diagnosticerande, utan forskarna bör tjänstgöra som analytiker genom att klargöra och hjälpa till att överbrygga kunskapsbarriärer för att hjälpa människor att inse sina egna problem.

Kravet att analysera hur människor utnyttjar sina resurser - hur de faktiskt handlar, jämte kravet att studera relationen mellan välfärd och välbefinnande formulerades av några deltagare i en typ av forskningsansats som benämndes studier av människors livssätt.

Livssätt

Livssättsansatsen var enligt flera deltagare att betrakta som en teoretisk konsekvens av den empiriska erfarenhet som välfärdsforskningen samlat på sig under åren.

Kritiken mot den hittillsvarande forskningen formulerades av Edmund Dahlström i en bilaga till uppsatsen "Demokratiska inslag i forskning för planering."

1. "Resonemangen utgår från en sektoriserad eller segmenterad analys där man behandlar område för område och inte söker analysera totaliteten och och vad denna innebär för individens behovstill-

tillfredsställelse och utvecklingsmöjligheter. Korrelationsanalyser ger här inte en tillfredsställande ersättning för den konkreta analysen av individ-familj-hushållsvillkor och förhållanden.

2. Man ger sig inte in på någon slags social-etisk värdering av olika slag av lösningar och vad dessa innebär för samhället och för individernas behovstillfredsställelse, sociala identifikation och sociala personlighetsutveckling. Den formella och "tomma" karaktären av analysen och dess social-etiska innehållslöshet förefaller otillfredsställande och i behov av en komplettering och utveckling.
3. Hela angreppssättet är så individualistiskt-familistiskt och man lämnar utanför grundläggande sociologiska kategorier kring social identifikation, individuellt eller kollektivt, och sociala relationer som grundförutsättningar för "social betydelse" och "social personlig utveckling."

Välfärds- och livskvalitetsforskning skulle behöva kompletteras med en annan typ av forskning som jag här kallar för forskning om levnadssätt och livsstil. Den skulle karakteriseras av följande drag

1. Man skulle sträva efter en helhetlig bedömning av människans tillgång på resurser, sociala relationer och behovstillfredsställelse både objektivt och subjektivt sett.
2. Man skulle mera utveckla analysen i riktning mot en social-etisk bedömning av värdet och innehållet hos olika typer av lösningar, där hänsyn skulle tas till individens livskarriär och utvecklingsmöjligheter och samhällsliga fördelar och nackdelar, för enskilda, kollektiv och för hela samhället.

3. Man skulle i större utsträckning se individen-familjen i dess samhälleliga sociala relationer och söka belysa vad dessa innebär ifråga om social identifikation, individuellt och kollektivt, och vad detta betyder för individens utveckling och självförverkligande, bedömt både objektivt och subjektivt." (s.2-3)

Med studier av människors livssätt som planeringsunderlag måste man varna för en stelbent och byråkratisk planering. Att planera med utgångspunkt från livssätt innebär att man på ett mer konkret sätt än hittills måste ta ställning till den ena eller andra livsformen. Forskningen om levnadsförhållanden - levnadsförhållandeforskningen - bör därför anknyta så direkt som möjligt till planeringen och i den fungera som någon "typ av ankare eller broms för samhällsutvecklingen." (diskussionscitat) Vi måste också se på planeringen som en inlärningsprocess, snarare än som en direkt styrande verksamhet.

Välfärdsteori - planeringsteori - demokratiteori

Det är uppenbart att man i förlängningen av denna problemdiskussion måste, på ett tydligare sätt än hittills koppla samman välfärdsteori-planeringsteori och demokratiteori.

Stein Ringen diskuterade dessa problem i uppsatsen Velferdsteori och demokratisk planlegging.

Han menar att förhållandet mellan välfärd och demokrati kan analyseras enligt två synsätt:

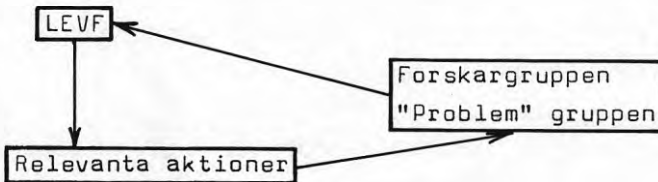
- 1) ett "klassiskt" där demokratin ses som en del i välfärden, som mål i sig
- 2) ett "revisionistiskt", där välfärden värderas efter resultatet, dvs om människors värderingar och intressen tillgodoses i välfärdsforskningen.

Den typ av välfärdsforskning som vi för närvarande har är förankrad i en ekonomisk välfärdsteori som överbetonar konsumtion jämte välfärd som resultat (revisionistisk syn) i stället för välfärd som process där deltagande i de processer som alstrar välfärd ses som del i välfärden (klassisk syn). Det sociala innehållet i denna teori tar sig planeringsmässigt uttryck i detaljregleringar i efterhand på mikronivå. När sociala problem uppstår som effekter av den ekonomiska, makroplaneringen, så försöker man rätta till dem där de uppstått. Social planering i egentlig mening, dvs planering där sociala förhållanden har ett egenvärde, som man också måste utgå från i makroplaneringen förekommer inte. Med sociala förhållanden avser han då mänsklig samhandling, och aktivitet dvs aktivt och medvetet deltagande i de processer som alstrar välfärd. Den revisionistiska välfärds- och planeringssynen håller enligt Ringen emellertid på att bli akterseglad av den sociala verkligheten. När grundläggande materiella villkor är tillgodosedda, vilket torde vara fallet i de skandinaviska länderna, menar han, reses kravet på ett aktivt deltagande i samhällsutvecklingen. Därmed måste den sociala dimensionen i i planeringen uppmärksammas på ett tillräckligt grundligt sätt.

Ringen menar att välfärdsteorin och välfärdsplaneringen bör byggas ut så att den inbegriper välfärd som process och människors deltagande i de processerna, och, som en följd härav, inkludera sociala relationer, samhandling och gemensam problemlösning. Han argumenterar härmed för en omorientering i välfärdsteorin och välfärdsplanering och inte för att tillägga en ny komponent i den existerande välfärdsteorin.

Flera deltagare underströk betydelsen av en sådan omorientering i välfärdsteori och planering för välfärd. Denna vidareutveckling inom välfärdsteori och planering uppfattades vara förankrad i allmän samhällsvetenskaplig teori.

En vidareutveckling av aktionsforskningen sågs som väg som borde prövas för att bearbeta dessa problem. Ett exempel på en ansats där forskning och aktion rör sig på samma plan och är direkt anknutna skisserades av J.P. Roos i ett skrivet diskussionsinlägg. ("Om sambandet mellan planering och forskning av levnadsförhållanden") (S.3)

"Initiativtagaren är antingen forskaren (forskargruppen) eller de i vilkas intresse aktionen är. Denna typ av forskning som är omedelbart anknuten till aktions- och intresseforskning har viktiga teoretiska implikationer för levnadsförhållandeforskning. Å ena sidan är denna typ av forskning viktig därför att den är förknippad med välfärdens aktivitetsdimension.

Å andra sidan kan de berörda människorna direkt påverka sina levnadsförhållanden i en forskningssituation upplagd enligt ovan presenterade schema. Detta faktum är relevant bl a därför att det innebär ett hinder mot icke-autentiska ingrepp i människornas levnadsförhållanden." (S.4)

Han menade att en sådan ansats kan komplettera en mer traditionell ansats av typ Levnadsnivåundersökningar.

METODER FÖR ATT STUDERA MÄNNISKORS FÖRHÅLLANDE TILL OMGIVNINGEN

Exempel på några ansatser

Vid seminariet diskuterades flera olika ansatser för att studera omgivningens egenskaper sedda ur individens synpunkt.

Lindberg & Michelsen och Rickard Küller presenterade olika tillvägagångssätt för att studera hur miljön fungerar för olika individer, dvs hur olika stimuli i omgivningen leder till olika konsekvenser för individerna. Åke Daun och Maria Nordström redovisade olika metoder för att studera individers värder relevanta förhållande till sin omgivning.

I uppsatsen "Livskvalitet och den byggda omgivningen" redovisar Lindberg & Michelsen en ansats som går ut på att beskriva och analysera individens effektiva omgivning. Man koncentrerar sig härvid på individernas medvetna handlingar. "En individs effektiva omgivning kan liknas vid ett rum med både fysiska och sociala dimensioner, otydliga i sin avgränsning och ständigt skiftande t o m i det korta perspektivet av en enda dag." (s.13)

Inom beteendevetenskapen är detta ett tämligen outforskat område. "Det finns helt enkelt ett glapp mellan de beteendevetenskapliga metoderna och de metoder som gäller beskrivning av rumsliga fenomen." (s.13) I ett forskningsprojekt i Lund har man emellertid försökt arbeta med olika metoder för att bearbeta detta problem. Man har i detta projekt bl a arbetat med att forma omgivningsbegrepp som är av tänkbar betydelse för individernas handlingar - s k aktivitets-system. "Enkelt uttryckt innebär idén .. att man i tanken skall försöka sätta sig in i en konkret individs ställe då man tänker igenom de krav som en viss handling ställer på omgivningen för sitt genomföran-

de." (s.14) De begrepp som man på så vis kommer fram till skall sedan kunna operationaliseras till omgivningsvariabler.

Man arbetar också med att bestämma egenskaper hos omgivningen vilka man hypotetiskt uppfattar som viktiga för människor. De rumsliga element som man egenskapsbestämt koordinatsätts och knyts till de beteenden som man vill studera. Härigenom har man arbetat fram en metod för att numeriskt kunna bearbeta individernas verkliga omgivningar och slipper arbeta med aggregerade områdesbeskrivningar.

På detta sätt räknar man med att kunna studera hur omgivningen fungerar för varje individ. Nästa steg blir att undersöka hur omgivningen värderas av individerna. Dessa värderingar ses som resultatet av hur den påverkar individernas handlingar.

I uppsatsen "Omgivningspsykologisk aktiveringsteori" beskriver Rickard Küller utvecklingen av en forskningsansats med vars hjälp man kan studera hur individer aktiveras av fysiska och sociala egenskaper i omgivningen, dvs man mäter omedvetna reaktioner. Man arbetar här med olika metoder (semantisk miljöbeskrivning, mental mapping, personal space) för att mäta och beskriva den byggda omgivningens påverkan på människans psyke, t ex om individer understimuleras eller överstimuleras.

När dessa båda typer av studier skall göras relevanta för planering av livskvalitet måste deras resultat värderas enligt några kriterier. Man kan här förfara på olika sätt. Ett sätt är att studera de undersökta individernas värderingar av hur omgivningen fungerar för dem. Ett annat sätt är att utgå från s k "objektiva" kriterier för vad som kan anses vara bra eller dåliga för människor, dvs kriterier som växt fram i den politiska processen eller hos olika expertorgan.

Åke Daun redovisar i sin uppsats "Metoder att dokumentera individens värderrelevanta förhållande till boendemiljön" tre exempel på hur man kan värdera individers förhållande till miljön utifrån subjektiva kriterier:

- verbalt uttryckta värderingar rörande boendemiljön
- i handling uttryckta värderingar rörande boendemiljön
- psykiska och psykosomatiska symptom på frusturerade behov relaterade till miljön

När det gäller verbalt uttryckta värderingar rörande boendemiljön påpekades problemet med att arbeta med enkla åsiktmätningar som grund för värderingar av boendemiljön. Svaren måste kunna tolkas på ett meningsfullt sätt och för att kunna göra detta måste de sättas i samband med individernas livssituation. Man måste förstå varför individen värderar miljön på ett visst sätt genom att klarlägga bakgrunden till de synpunkter på t ex boendemiljön som individen ger. Antropologiskt orienterade intervjuundersökningar arbetar på det sättet. Ett annat angreppssätt redovisades av Maria Nordström, som arbetar utifrån ett psykoanalytiskt angreppssätt. Individernas upplevelser av sin omgivning kartläggs genom omfattande och djupa intervjuer. Intervjuerna skrivs ut och tolkas i enlighet med psykoanalytisk teori. Syftet är att förstå individernas beteende utifrån deras mentala upplevelser.

Handlingar som uttryck för värderingar kan innefatta protestaktioner, t ex flyttningar, vandalisering och vanvård av byggnader och lägenheter samt aktiva försök att från de boendes sida påverka sin miljö. I diskussionen påpekades att den sistnämnda typen av handling borde kunna ge en bättre grund för bedömning av miljön än flyttningar och destruktiva handlingar, eftersom förståelse av handlingsmotiven för

för konstruktiva handlingar inte inrymmer så stora tolkningsproblem.

Det tredje sättet, att utifrån förekomst av psykosomatiska och psykiska besvärreaktioner dra slutsatser om miljöns karakteristika inrymmer också stora tolkningsproblem. Det är svårt att särskilja olika faktorer i miljön, som kan ha framkallat besvärssymptomen och att utreda vad boendemiljön betyder i jämförelse med andra livsområden. Nils-Erik Landell redogjorde för en studie i Huddinge kommun, där man undersöker patienter som tagits in vid akutintaget vid Huddinge sjukhus för psykosomatiska besvär. Dessa personer skall intervjuas och man tänker genom intervjuerna försöka lokalisera de livsområden där grundläggande psykiska behov frustreras.

Genom denna typ av studie hoppas man kunna komma förbi en del av de svårigheter som är förknippade med att analysera hälsostatistik och dödlighetsstatistik. Landell menade att denna statistik innehåller en rad felkällor. Det gäller att granska dem först, innan man kan dra några slutsatser. Det är t ex skillnad i läkares diagnostiska metoder. Vid dödlighetsstatistiken kommer t ex felkällor som alkoholkonsumtion in i bilden. Det är visserligen psyko-sociala problem som spelar in i den, men dödlighetsstatistiken blir ändå ett ganska trubbigt instrument, eftersom man inte kan säkerställa olika faktorerers inverkan. Vidare får man räkna med en viss magneteffekt i områden som ligger nära de stora sjukhusen. Människor som vet om att de är sjuka söker sig nära sjukhusen, så att de vet att de snabbt kan få vård.

Att förstå och förklara

Ett gemensamt drag hos de typer av studier som presenterats av Åke Daun och Maria Nordström är att de i första hand inriktar sig på att förstå människors handlingar, dvs att söka utreda människors handlingsmotiv och värderingar. Man påpekade att det inte bara gäller att kartlägga värderingar utan att också förstå hur värderingar växer fram.

I de studier som presenterades av Lindberg och Michelsen respektive Rickard Küller är det främsta syftet att förklara mänskligt beteende. Flera deltagare menade att det är viktigt att både förstå och att finna förklaringar till människors handlingar och att förståelseansatser och förklaringsansatser inte behöver utesluta varandra. Om forskningsresultaten skall kunna tillämpas i planeringen är det nödvändigt att arbeta vidare på att bena ut miljöbegreppet och försöka finna förbättrade metoder för att analysera hur den sociala och den fysiska miljön är kopplad till individernas handlingar och upplevelser. "Mycket svårutnyttjade som faktaunderlag för planering är beteende-omgivningsstudier i vilka omgivningssidans variabler enbart fastställes genom de olika undersökta individernas egna skattningar av sin omgivning, t ex där avståndet till någon typ av utbudspunkt (livsmedelsaffär, skola, arbetsplats osv) endast mätes genom de svarandes skattningar av restid. För att data som i exemplet skall vara planeringsrelevanta krävs åtminstone att man dessutom vet vilken geografisk punkt som är utgångspunkten. Utan denna senare datatyp finns det inga ingångar till planeringens verksamhetsområde." (Lindberg & Michelsen s. 16)

För planeringens syfte är det också av central betydelse att man analyserar människors förhållande till miljön i ett större sammanhang. Det är viktigt att finna förklaringar till varför en viss miljö fun-

gerar och värderas på ett visst sätt av olika brukare. För att göra detta kan man göra historiska analyser av olika miljöers tillkomst, studera beslutsfattares intressestruktur och handlingsmotiv, jämte administrativa procedurregler, ekonomiska, kulturella och sociala förhållanden.

Vikten av att arbeta med ett processperspektiv framhölls av flera talare. Det behövs för att förstå olika skeenden och för att t ex kunna följa upp förändringar av olika slag, t ex sociala kriser i boendemiljön. "Sålunda är det inte självklart utifrån själva undersökningarna av människornas livssituation vilka som är de praktiska lösningarna på problemen. Åtskilliga steg av mycket skiftande karaktär (ända upp till samhällsförändringar, i vissa fall) är nödvändiga." (Lindberg & Michelsen, s.22)

Exempel på forskning av denna typ presenteras i uppsatsen "I stället för ett papper" av Sven Thiberg. Han redovisar där ett antal sammanhängande forskningsprojekt som gemensamt syftar till att integrera ett mikro-makroperspektiv i studier av olika processer. Forskningsprojektens gemensamma syfte redovisas enligt följande punkter: (de enskilda projekten har vidare egna syften)

1. "att beskriva och förstå de processer på kommunal nivå, som utgör betingelserna för varje bostadsområdes framväxt och befolkning samt för förändringarna över tid
2. att beskriva och förstå de processer i bostadsområdet, som utgör betingelserna för hushållen och individerna över tid
3. att beskriva och förstå hur särskilt utsatta kategoriers livsvillkor styrs av processerna på dessa två nivåer - den kommunala och den områdeslokala" (s.4)

Basprojektet kallas tätortsexpansion och rumsliga processer och det belyser "förändringar i produktionsförhållanden och hur dessa förändringar styr flyttningsströmmar, demografisk sammansättning, sysselsättning och därmed människornas sociala och ekonomiska villkor. Projektet är inriktat på tätortsexpansion och rumsliga processer, satta i relation till regionens ekonomi och till de bostadspolitiska målsättningar och åtgärder som präglat efterkrigstidens Örebro." (s.5)

Vidare finns fem andra projekt. Fyra av dessa tar fasta på olika lokala betingelser och hur människors livssituation varierar med dessa samt hur dessa kan relateras till olika förändringar i områdena.

Ett genomgående drag hos dessa studier är att man i varje delstudie belyser människornas livssituation (förhållanden på mikronivå) och relaterar data om dessa till strukturella processer i omgivningen (förhållanden på makronivå).

FORSKNING OM MÄNNISKORS LEVNADSFÖR-
HÅLLANDE OCH DESS ROLL I SAMHÄLLS-
PLANERINGEN

Den regionala planeringens synpunkter på levnadsförhållandeforskningens roll framfördes utifrån projektet "Utvecklingsplanering i Norrbotten" av representanter från Länsstyrelsen i Norrbottens län och Socialstyrelsen samt från ERU (Expertgruppen för regional utveckling).

I projektet "Utvecklingsplanering i Norrbotten" arbetar man med en helhetssyn på människornas situation inom en region. Syftet är att ge berörda samhällsorgan ett vidgat underlag för sin ordinarie planeringsverksamhet. Detta syfte skall uppnås genom att analysera människornas levnadsvillkor och de sociala konsekvenserna av regionens utveckling. Vidare skall man ta ställning till vilka resurser och styrmöjligheter som är nödvändiga för att uppnå förändrade sociala villkor. Det innebär att man eftersträvar en precisering av formerna för hur man kan arbeta med ett socialt planeringsunderlag inom sektorsplanering och nivåplanering. Man framhåller dock att den sociala planering som avses, berör sociala förhållanden inom många samhällssektorer. Den sociala planeringen kan därför inte ses som någon särskild planeringsform. Det är mer en fråga om att en social planeringssyn skall influera andra etablerade planeringsformer.

Man har valt en arbetsmetod som går ut på aktivt samarbete mellan företrädare för (inkl praktiker på fältet) bl a socialvård, hälso- och sjukvård och arbetsförmedling. Samarbetet syftar till att identifiera och analysera problem samt att utreda hur man kan lösa dessa.

Inom ERU uppfattar man också för närvarande att den planeringsrelevanta levnadsförhållandeforskningen bör betona en helhetssyn på regionala problem och på individernas förhållanden. Vid regional planering är inte sektorsutfallet den centrala utgångspunkten för problemanalysen utan de regionala strukturförhållandena. Undersökningar av typ levnadsnivåundersökningen och Statistiska Centralbyråns utredningar rörande levnadsförhållandena anser man har ett begränsat värde för att belysa regionala problem, eftersom dessa främst arbetar med komponenter som valts med utgångspunkt från samhällsinstitutionernas kompetensområden eller andra specifika intresseområden (sektorsbundna komponenter). I den regionala planeringen behöver man också data av typen "samhällskvalitet", dvs data om den regionala strukturen som inte går att aggregera från individnivån.

Efter att ha avslutat en etapp, där huvudintressen inom den regionala välfärdsansatsen knöts till individens resurser och ortsbundna villkor kommer ERU i innevarande etappen arbeta med att försöka vidareutveckla den strukturella helhetsansatsen. Man kommer att studera lokala arbetsmarknader och lokala samhällen och därvid utreda hur dessa fungerar i olika regioner och under olika ekonomiska, sociala och kulturella förutsättningar. En stor del av intresset kommer också att riktas mot välfärdsutfallet på den individuella nivån. Så kommer t ex olika personers upplevelser av sin situation att undersökas, vilket man anser kan vara särskilt fruktbart angreppssätt vid jämförelser mellan vitt skilda ortstyper, där den kulturella variationen kan innebära stor skillnad i faktisk betydelse av objektivt sett likartade materiella förutsättningar. Olika orter med funktionssamband inom en och samma region kommer att jämföras. Orter som levnads- och produktionsmiljö kommer att analyseras.

Inom planeringen ställer man i dag krav på ett bredare informationsunderlag för samhällsplaneringen och såväl forskare som planerare var överens om att välfärdsforskningen har en stor betydelse i planeringssammanhang, eftersom man inom denna forskning strukturerar problem på ett sätt som man uppfattar som meningsfullt.

Från planerarna i Norrbottenprojektet uttrycktes emellertid ett visst missnöje med att forskningen hittills inte har kunnat ge planerarna särskilt handfast ledning när det t ex gäller välfärdsteoretisk analys av regional utvecklingsplanering. Man saknar modeller för praktisk planering på länsnivå. Värdet av undersökningar av typ levnadsnivåundersökningen ligger främst på det opinionsbildande planet.¹⁾

Ett angeläget problem för forskningen menade man, är att utforska det s k summations- eller aggregeringsproblemet. Vilka blir de samlade konsekvenserna av olika delbeslut som fattas på olika nivåerna i samhället? Till summationsproblemet förde man också problem som har att göra med hur man för samma data om individuella förhållanden så att dessa blir praktiskt hanterbara på t ex länsnivå.

Från forskarnas sida uppfattade man det emellertid som viktigt att forskning om människors levnadsförhållanden får behålla en karaktär av grundforskning, utan kravet att omgående nyttiggöras i planeringen. Problemen inom denna forskning uppfattas som stora och invecklade och man måste därför tillåta en stor öppenhet för att kunna utforska olika livskvaliteter

1) Se även Lassinantti, G., Öström, K.: "Behovet av välfärdsteoretisk analys i regional utvecklingsplanering". PLAN 2/1976 sid. 55.

eller livsformer. Man hävdade att denna forskning bör syfta till att få en fördjupad förståelse för mänskligt liv vilket naturligtvis på lång sikt också kommer planeringen tillgodo.

Med skärpa framhölls att "Vi skall inte heller skapa normer eller paradigmer för hur vi skall bedriva planeringsinriktad forskning om människors levnadsförhållanden. Olika typer av planering ställer olika krav på forskningsansatser. Oundgängliga och viktiga kunskaper om människors levnadsförhållanden har kommit fram via många olika forskningsområden. Forskningen måste därför tillåtas vara problemsökande med många olika ansatser och utgå från ett brett planeringsperspektiv." (diskussionscitat)

Man framhöll också att fysisk planering måste fattas i vid bemärkelse, som "en slags materialisering av ekonomisk och social planering." (diskussionscitat) Fysisk planering får inte isoleras till något för sig själv.

En viktig roll för denna forskning är att den inlemmas i de opinionsbildande processerna i samhällslivet genom att förmedla lättfattliga beskrivningar av olika tillstånd i samhället. Härigenom kan forskningen indirekt bidra till planeringen. Denna forskning har i dag en stor opinionsbildande betydelse.

Man betonade också vikten av att det i samhället finns institutioner som kan motta och förmedla forskning. ERU:s verksamhet togs upp som ett positivt exempel på en verksamhet där forskare och planering samordnas.

Man uttryckte vidare en gemensam skepsis gentemot "expertsynen" i forskning för samhällsplanering, där man ensidigt utgår från praktikernas/beslutsfattarnas problemsyn. En vanlig föreställning är att pla-

neringsapparaten fungerar enligt ett rationellt mönster, där planerarens/teknikerns verklighetsbeskrivning bedöms av politiker/beslutsfattare. Dessa fattar sina beslut om åtgärder, vilka sedan verkställs av planeraren/teknikern. Denna bild är emellertid grovt förenklad. "Forskarens arbetshypotes måste vara att planeringsapparaten inte fungerar" (diskussionscitat). Det behövs oberoende analyser av planeringsprocessen.

Planering är en fråga om att lösa problem, men problemen och synen på hur problemen skall lösas uppfattas olika av olika intressenter. Det blir då viktigt att lyfta fram olika alternativ, att belysa konflikter, snarare än att försöka släta över dem. Berörda lekmän måste ges möjligheter att ta ställning till det material som tas fram och få redovisa hur de själva uppfattar sina handlingsmöjligheter.

Några deltagare menade att åtgärder och handlingsprogram också hör till forskningsuppgiften. Att lösa problem (= att planera) är ett arbete som inte bara omfattar de traditionella mätningproblemen, utan också att ta ansvar för olika handlingsalternativ. Inom aktionsforskningen arbetar man med den utgångspunkten. Det är dock, framhöll man, problematiskt att samtidigt ha direktkontakt med alla parter och tillräcklig frihet att komma med alternativa lösningar på problem.

Forskning om människors levnadsförhållanden måste således vara kopplad till planeringen i en kritisk roll, en roll där man ifrågasätter de system i vilken planeringen pågår. Forskningen skall inte vara kopplad till planeringen i en roll där allt läggs tillrätta. Vem man forskar för och till, dvs frågan om värde- och intressentrelevans har en avgörande betydelse för vilka forskningsproblem som uppfattas som väsentliga.

Inom Byggforskningen har man länge arbetat med en uppdelning av forskningen för planering och om planering. Under senare tid har denna uppdelning alltmer börjat överges. Diskussionen vid seminariet underströk det problemfyllda i denna uppdelning. Problemet att på ett meningsfullt sätt sammanfoga intressentperspektivet och problemperspektivet gick som en röd tråd genom diskussionerna vid seminariet. Att sammanställa forskningsunderlag för planering kan inte göras oberoende av den planeringsapparat där dessa forskningsresultat skall användas. Planeringsprocessen kan inte heller beskrivas på ett meningsfullt sätt om man inte samtidigt redogör för det verksamhetsområde som man planerar och de människors situation, vilket detta berör. 1)

Planeringens roll i de processer som styr samhällsutvecklingen kan också analyseras kritiskt, menade några deltagare. "Föreställningen om planering som en styrning av samhällsliga förhållanden och planeraren som ett subjekt i en historisk process tycks ibland en smula överdriven. Ser man på verkliga förhållanden framstår detta ofta som något av en myt. Kanske skulle man lika gärna kunna utgå från föreställningen att planeringen anpassas till samhällsförändringar och att planeraren är ett objekt i den historiska processen. Den praktiska sidan av livs-kvalitetsproblematiken måste ses i detta sammanhang." (Anders Järnegren - skrivet diskussionsinlägg s.4)

1) Gullberg, A.: "Vad vill vi få ut av planeringsforskningen." PLAN 1/1976 sid 36.

SLUTSATSER

I diskussionerna vid seminariet enades man om att begreppet livskvalitet inte skall användas som ett vetenskapligt begrepp. Det passar bättre i den opinionsbildande debatten.

Vad beträffar den begreppsflora som för närvarande finns inom forskning om människors levnadsförhållanden uttrycktes i övrigt inga förslag på övriga inskränkningar i mängden begrepp. Man diskuterade principiella synpunkter på vad forskning om människors levnadsförhållande skall innehålla. I denna diskussion kom man fram till att forskningen hittills har arbetat med för snävt definierade begrepp och ansatser. De flesta ansatser har varit anpassade till nationell, övergripande politik och opinionsbildningsprocesser i samhället. När forskning om människors levnadsförhållanden skall användas i lokal samhällsplanering blir det nödvändigt att utarbeta differentierade ansatser och begrepp. Dessa bör inte ensidigt bestämmas från ett individperspektiv utan måste också inbegripa kollektiva enheter, dvs hur samhällseliga betingelser på olika nivåer är relaterade till välfärden i samhället. Det är viktigt att inte bara studera slutresultatet av de välfärdsskapande processerna i samhället så som de kan mätas i termer av individuell resursfördelning och behovstillfredsställelse utan även studera de välfärdsalstrande processerna i sig själva. Härvid riktas uppmärksamheten mot exempelvis arbetsplatser, grannskap, det politiska livets organisation och förutsättningarna för människors deltagande.

Vidare betonades vikten av att begreppen täcker de berörda människornas egna uppfattningar och värderingar av sin situation jämte hur man faktiskt utnyttjar sina resurser. Resursutnyttjande bedömdes som intressant för den fysiska planeringen för att man härigenom kan studera hur människor använder

den fysiska miljön.

Att döma av diskussionerna vid seminariet så arbetar man inom levnadsförhållandeforskningen med stora och komplicerade problem av såväl etisk som teoretisk och metodologisk art. Frågan om forskningens värder relevans och förhållandet mellan fakta och värderingar ingår här som ett strategiskt problem för såväl den begreppsmässiga som den metodologiska utvecklingen på området.

Välfärdsforskningen syftar till att identifiera och peka ut problem resp. lösningar på problem för olika grupper i samhället. Det innebär att man inom denna forskning gör en rad normativa och värdemässiga ställningstaganden rörande de problem som man studerar. Uppfattningen om vad som är väsentliga problem respektive hur man skall lösa problem kan antas variera mellan de olika intressenter som berörs av en planeringssituation. Därför blir det väsentligt för välfärdsforskningen att identifiera vilka intressen den tjänar.

En slutsats i seminariet var att välfärdsforskningen måste sträva efter att utgå från brukarnas intressen. Ett sådant ställningstagande får då en rad implikationer för valet av forskningsansats och metoder. Aktionsforskning bedömdes som en fruktbar ansats, eftersom denna ansats innebär att man försöker få de människor som man arbetar med att bli medvetna om sina problem och att medverka vid förslag till hur problemen skall åtgärdas. En annan ansats som diskuterades var studier av människors livssätt. Denna ansats innebär att man gör ingående beskrivningar av hur människor löser problem inom olika sfärer av den dagliga tillvaron. Man utgår härvid från människornas egen uppfattning av sin situation och hur omgivningsbundna villkor påverkar detta. Forskarna uttryckte emellertid behov av att söka sig fram på många olika vägar.

I ansatser där man utgår från brukarnas intressen måste man utnyttja subjektiva metoder, dvs sådana där forskaren drar slutsatser om problem hos människor i en given omgivning utifrån de undersökta personernas egna uppfattningar om omgivningen och de handlingar som de företar i denna. För att data av denna typ skall kunna utnyttjas i planeringen av miljön måste de relateras till objektiva beskrivningar av fysisk och social struktur i syfte att finna förklaringar till varför en viss miljö fungerar och värderas på ett visst sätt av olika individer i en given omgivning. Forskningen måste syfta till att både förstå och förklara förhållandet mellan människan och miljön.

Planeringsrelevanta välfärdsmodeller har utvecklats och prövats i en liten omfattning. En väg att vidareutveckla denna forskning är att koppla den till ansatser där man syftar till att pröva olika planeringsmodeller, t ex i forskningsprojekt där forskare och planerare arbetar tillsammans och ömsesidigt påverkar varandras ställningstaganden. Inom den etablerade fysiska och regionala planeringen är arbetsmetoderna ofta bristfälligt utvecklade för att hantera sociala problem.

Diskussionerna vid seminariet visade också att det är angeläget att pröva olika modeller för brukarnas inflytande i planering och drift av bebyggelsemiljön. En rad intressanta arbeten pågår för närvarande inom detta område. En uppgift för BFR borde kunna vara att samla olika erfarenheter i en seminariediskussion där forskare, praktiker och lekmän gemensamt kan diskutera sina erfarenheter och problem.

Några deltagare menade att vi för närvarande har mycket kunskap om olika gruppers behov och anspråk, men att denna kunskap inte utnyttjas i den omfattning som är önskvärd. Forskningen bör därför inriktas mot att analysera varför existerande kun-

skapar om människors levnadsförhållanden inte utnyttjas. Det är viktigt att studera på vilket sätt kunskaper kommer in i planeringsprocessen. Hur denna kunskap används sammanhänger med makt- respektive maktlöshetsfördelningen i samhället. Att studera denna och intressekonflikter i planeringen är således ett angeläget forskningsområde för närvarande. Dessa studier bör ha brukaren som huvudintressent.

Andra deltagare menade att den kunskap vi har ur många synpunkter är otillräcklig. Vi har till exempel visat alltför litet intresse för de social-etiska problemen, dvs frågor av typ "vad är rimliga sociala problemlösningar ur etisk och psykologisk synvinkel?" De teoretiska explorationerna kring människans natur och mänskliga behov är också ofullständig. För att kunna bearbeta dessa problem måste en del av forskning om människors levnadsförhållanden få vara av grundforskningskaraktär utan krav på omedelbar planeringsrelevans.

Välfärdsforskning och samhällsplanering

Rapport från ett forskarseminarium anordnat av Statens Råd för Byggnadsforskning den 24-25 maj 1976.

SAMMANFATTNING

Seminarieriet var ett led i Byggnadsforskningsrådets strävan att stödja och utveckla forskning om människors förhållanden till den byggda miljön inom ramen för välfärdsforskningen. Seminarieriet syftade till att diskutera olika förslag till teoretiska och metodologiska angreppssätt inom välfärdsforskningen och att kritiskt granska denna forsknings roll i samhällsplaneringen.

Rapporten innehåller ett sammandrag av diskussionerna vid seminarieriet. De uppsatser som låg till grund för seminarieriet redovisas som bilagor i ett appendix till rapporten.

Teoretiska och begreppsliga problem.

Inom välfärdsforskningen finns för närvarande flera olika begrepp, t ex välfärd, välbefinnande, levnadsnivå, livskvalitet. Begreppen definieras på olika sätt och ofta förekommer överlappningar mellan begreppens olika innebörder. Dessa olika begrepp togs vid seminarieriet som utgångspunkt för en diskussion av vad forskning om människors levnadsförhållanden bör innehålla.

I denna diskussion eftersträvade man inte att uppnå någon enighet beträffande begreppens innehåll. Man enades dock om att livskvalitet inte bör behandlas som ett vetenskapligt begrepp utan förbehållas den opinionsbildande debatten.

I diskussionen koncentrerades intresset till forskningens värder relevans och planeringsrelevans. Väl-

färdsforskningens värder relevans berör de problem som man studerar och olika intressenters perspektiv på dessa. Välfärdsforskningen kritiserades för att den sällan utgår från ett brukarperspektiv. Vanligtvis studeras problem utifrån t ex planerande myndigheters synvinkel. Detta kan anses vara problematiskt eftersom man inte utan vidare kan anta att olika intressenter har gemensamma mål och värderingar, och att olika grupper inte har lika förmåga att ge uttryck för dessa. Forskningens planeringsrelevans sågs som intimt kopplad till detta problem. Man betonade vikten av att de begrepp och de forskningsansatser som man använder täcker de berörda människornas egna uppfattningar om problem och problemlösningar. Den planeringsrelevanta välfärdsforskningen bör också studera hur resurser faktiskt utnyttjas av olika människor och villkoren för resursutnyttjande. Det bedömdes således som otillräckligt att enbart belysa olika människors förfogande över resurser. När forskning om människors levnadsförhållanden skall utnyttjas i lokal bebyggelseplanering bedömdes det vidare som otillräckligt att enbart utgå från ett individuellt perspektiv. Planeringen syftar till att skapa gynnsamma betingelser för människors välfärd och välbefinnande. Planeringen berör därför olika kollektiva enheter, grannskap, trafiksystem, bostadsområden, arbetsplatser etc. Kvaliteten hos dessa enheter har en avgörande betydelse för människors välfärd och välbefinnande och de bör därför göras till föremål för noggranna studier. Detta kan t ex kallas samhällskvalitet. Man poängterade dock att sådana studier måste belysa olika människors förutsättningar att leva och verka inom olika kollektiva enheter.

Metodologiska problem

De krav som riktades mot välfärdsforskningens teorier och begrepp har också implikationer för valet av forskningsansatser och metoder. Exempel på ansatser som bedömdes som framkomliga vägar för att ta hänsyn

till kraven var aktionsforskning och livsättsstudier. I aktionsforskningen försöker man få människor att bli medvetna om sina problem och att medverka vid förslag till hur problemen skall åtgärdas. I livsättsansatsen studerar man hur människor löser problem inom olika sfärer av den dagliga tillvaron. Man utgår härvid från människornas egen uppfattning av sin situation och hur omgivningsbundna villkor påverkar handlingar och behovstillfredsställelse.

Med hänvisning till kravet på att välfärdsforskningen bör utgå från brukaren som intressent i planeringen bedömdes det som väsentligt att man utvecklar metoder för att studera individens värder relevanta förhållanden till sin omgivning. Flera förslag till utvecklingsmöjligheter framfördes i seminariet. Exempelvis kan man vidareutveckla metoder för att studera individernas handlingar och handlingsmotiv i förhållande till olika typer av miljöer. En sådan metod syftar till att skapa en förståelse för hur olika handlingsmönster utvecklas i specifika omgivningar.

Samtidigt betonade man vikten av att kunna förklara hur olika miljöer fungerar för olika brukare. Detta kan ske på olika sätt, t ex genom historiska analyser av olika miljöer där man studerar hur olika strukturella processer påverkar miljön och människorna i den. Vidare hänvisade man till förklaringsansatser med syftet att precisera olika miljökomponenters inverkan på människors upplevelser och beteenden.

Välfärdsforskningens roll i planeringen.

I diskussionen om välfärdsforskningens roll i planeringen uppehöll man sig kring problemet om hur man i planeringen analyserar olika intressent-perspektiv och välfärdsforskningens betydelse i detta arbete. Om planering uppfattas som en problemlösande aktivi-

tet blir det viktigt att belysa intressekonflikter i planeringen. Valfärdsforskningen måste vara knuten till planeringen i en kritisk roll, där brukare ges möjligheter att redovisa sin syn på problemanalys och åtgärder. En ökad användning av valfärdsforskning för planering kräver således att man samtidigt stödjer och vidareutvecklar försök till ökat inflytande i planeringsprocessen.

Det bedömdes vidare som nödvändigt att man parallellt med att utveckla planeringsrelevanta valfärdsmodeller ger utrymme för att arbeta med de etiska problemen kring hur man med planering löser sociala problem. Valfärdsforskningen arbetar med problem av etisk, teoretisk samt metodologisk karaktär, vilka kräver grundforskning för att lösas. Det uppfattades som angeläget att man också stödjer forskning utan krav på omedelbar planeringsrelevans.

PLANERING FÖR VÄLFÄRD OCH VÄLBEFINNANDE

En forskningsmodell och en planeringssyn.

Ulla Björnberg (Sociologiska institutionen, Göteborg)
Gösta Carlestam (Statens Institut för Byggnadsforskning, Gävle)
Robert Erikson (Institutet för Social forskning)

Göteborg, Gävle, Stockholm, November 1976

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

	FÖRORD	48
1	INLEDNING	49
1.1	Samhällsplanering och välfärd	49
1.2	Uppsatsens syfte och avgränsning	51
2	UTGÅNGSPUNKTER	52
2.1	Människo- och samhällssyn	52
2.2	Den värdemässiga basen för studier av människors levnadsförhållanden	53
3	EN BEGREPPSRAM FÖR VÄLFÄRD OCH VÄLBE- FINNANDE	55
3.1	En referensram för människans rationella handlande	55
3.2	Behov - Resurser - Villkor	58
3.3	Välfärd och välbefinnande	63
3.4	Aspekter på sociala och fysiska villkor	68
4	VÄLFÄRDSANALYS OCH PLANERING PÅ SAMHÄLLS- NIVÅ	71
4.1	Planeringsbegreppet	71
4.2	Planering som viljeakt	74
4.3	Planeringens praktiska villkor	75
4.4	Planering med strävan mot helhetssyn	77
4.5	Planering och rationalitet	79
4.6	Medinflytande i planering som del i välfärden	83
4.7	Välfärdsstudier som planeringsunderlag	84
4.8	Strategier i välfärdsplanering	87
	LITTERATURFÖRTECKNING	90

FÖRORD

Denna uppsats är en omarbetad version av uppsatsen "PLANNING URBAN SETTLEMENTS FOR QUALITY OF LIFE" producerad för ECE-konferensen The third ECE-conference on urban and regional research på temat Quality of life in urban settlements i Warsawa i maj 1976 av Ulla Björnberg, Gösta Carlestam, Robert Erikson, Niels Groth och Knud-Erik Hansen. Statens Institut för Byggnadsforskning, Stockholm 1975.

Uppsatsen har omarbetats med utgångspunkt från diskussioner vid olika seminarier där uppsatsen har behandlats. Den presenteras nu också på svenska. För innehållet i den omarbetade versionen svarar Ulla Björnberg, Gösta Carlsestam och Robert Erikson.

1. INLEDNING

1.1 Samhällsplanering och välfärd

Planeringens huvudmål har sedan lång tid tillbaka varit att skapa bra livsvillkor för människor. Det inryms i själva planeringsfilosofin. Fysisk planering har t ex länge arbetat med normer om den fysiska miljöns önskvärda beskaffenhet exempelvis normer för hygieniska förhållanden, ljus- och ljudförhållanden, trafiksäkerhet m m. Men det nya i diskussionen i dag är hur planeringen på ett mer systematiskt sätt än hittills kan ta hänsyn till människornas behov och deras krav på den byggda miljön.

Den hittillsvarande planeringen och samhällsutvecklingen i Skandinavien har kritiserats på en rad punkter. Den offentliga planeringen i de skandinaviska länderna berör endast en del av samhällets aktiviteter. I det enskilda näringslivet fattas många beslut, som har väsentlig betydelse för människors levnadsförhållanden. Flera av dessa beslut är emellertid inte riktade mot bättre levnadsförhållanden, utan fattas med hänsyn till räntabilitet och av intresse för större kontroll av marknaden.

Olikheter i regional utveckling har under efterkrigstiden medfört stora välfärdsflyftor mellan olika befolkningsgrupper. Den snabba och stora omflyttningen av människor har inneburit välfärdsförluster i social gemenskap, solidaritet och symbolmiljö. Den tekniska utvecklingen har medfört sidoeffekter såsom buller, föroreningar och exploatering av naturmiljön.

Det är uppenbart att samhällsplaneringen inte har uppmärksammat en rad mer eller mindre dolda kvaliteter som betyder mycket för människor. En orsak till detta är att avstånden mellan beslutsfattare och de som besluten fattas för är stora. De offentliga institutionernas verksamhet berör så många människor att

de som planerar, beslutar och verkställer beslut ofta saknar kontakter med och tillräcklig information om de människor som de planerar för.

Dessa problem sammanhänger med strukturrationaliseringen av produktionen av varor och tjänster och därmed ett krav på en ökad roll för samhällsplaneringen och den offentliga sektorn. För att uppnå en effektiv resursfördelning och effektivt resursutnyttjande måste även planeringen omfatta allt större enheter vilket medfört ökade krav på central överblick och effektivitet i beslutsfattande, dvs centraliserad beslutsstruktur. Detta har emellertid medfört brister i överföringen av kunskap om lokala förhållanden och konsekvenser av fattade beslut mellan berörda intressenter.

En annan orsak är att planeringen mer varit inriktad på att ta fram prognosunderlag på basis av politiska önskemål om ekonomisk tillväxt och att skriva fram pågående tendenser för den totala ekonomiska aktiviteten och befolkningsutvecklingen i samhället än att ställa upp och analysera mera omfattande välfärds mål för samhällsutvecklingen.

Denna kvantitativa hållning till planeringsaktiviteten har dessutom präglats av en tendens till att se bort från kvaliteter som inte har uttryckts i monetära eller andra kvantitativa mått.

Intresset för välfärdsundersökningar och välfärdsplanering har emellertid ökat de senaste åren. I många länder arbetar man nu med att systematiskt samla in statistisk information om sociala förhållanden i samhället, sociala indikatorer, urbana indikatorer etc. I förlängningen av dessa strävanden försöker man nu också teoretiskt skaffa sig en bättre förståelse av välfärd och välbefinnande.

1.2 Uppsatsens syfte och avgränsning

Denna uppsats är tänkt som ett bidrag i en teoretisk diskussion av hur man skall analysera och förstå människors levnadsförhållanden, deras samband med lokala villkor, samt hur kunskap om sådana förhållanden kan användas i planeringen. Syftet är dock inte att komma med förslag till indikatorer som kan tillämpas i planeringsprocesser. Vi menar att de tankegångar som presenteras i uppsatsen kan bilda ett underlag för hur man i ett nästa steg kan härleda indikatorer på välfärds- och levnadsvillkor.

Uppsatsen utgår huvudsakligen från ett välfärdsbegrepp grundat i sociologisk teori. De restriktioner och problem som sammanhänger med att använda undersökningar om människors levnadsförhållanden i samhällsplanering diskuteras. Vi har emellertid inte avsett att utarbeta en konkret metod för välfärdsplanering.

Uppsatsen har disponerats så att vi inleder med en redogörelse för uppsatsens värdemässiga och teoretiska utgångspunkter. Därefter presenterar vi hur vi teoretiskt har strukturerat begreppen välfärd och välbefinnande med referens till handlingsteori och de inom välfärdsteorin omdiskuterade begreppen behov, resurser och villkor. I följande avsnitt presenterar vi vår syn på planering i Skandinavien och hur analyser av levnadsförhållanden kan infogas i planeringsprocessen jämte de krav och problem som detta medför.

2 UTGÅNGSPUNKTER

2.1 Människo- och samhällssyn

Den modell som vi presenterar i avsnitt 3, utgår från en idealbild av människan som medvetet handlande i strävan att uppnå goda levnadsförhållanden.

Människorna skapar själva sitt samhälle och sin samhällsordning. I denna process handlar människorna inte enskilt utan som medlemmar i olika kollektiv, t ex klasser. Samhället är således en social produkt, ett aggregerat uttryck för individers handlingar som företagits under lång tid.

Samhället skapar också betingelser för människornas handlingar genom de sociala regler, den arbetsfördelning och det kulturmönster som det utgörs av. Härigenom blir samhällsordningen något som den enskilde måste anpassa sig till.

Förhållandet mellan människorna och samhället är således dialektiskt, samhällsutvecklingen är resultatet av en process, där människor formar sitt samhälle och omformas av det samhälle som de skapat. De viktigaste elementen i denna process är de mänskliga relationerna. Genom dessa blir individerna medvetna om den sociala ordning som råder i samhället och som de måste anpassa sig till. Normerna förmedlas genom mänskliga relationer och tjänar som bas för gemensamma handlingar.

Människan har vissa biologiskt grundade behov. Naturen ger de grundläggande betingelserna för människans existensmöjligheter. För att kunna upprätthålla sin existens utnyttjar och omskapar människan naturens olika element. Människorna står i utbytes relation till naturen och är en del av ett ekologiskt system vars fortsatta existens kräver ett balanserat kretslopp av naturelementen. Detta är i sin tur en nödvän-

dig förutsättning för människans fortlevnad.

Denna människo- och samhällssyn ger målet att människor skall kunna styra och kontrollera sina livsvillkor genom sina relationer till människor, natur och samhälle. Därmed framstår välfärd som något som skapas av människor genom materiell produktion och social aktivitet. Då är hennes problemlösande kapacitet och hennes förmåga till kreativitet väsentliga att studera.

De teoretiska överväganden som skall ligga till grund för studier av levnadsförhållanden bör således vara baserade på en teoretisk ram för att beskriva människors handlingar i samspel med omgivningen. Vi skall nedan i avsnitt 3.1 presentera några teoretiska tankegångar som tar hänsyn till dessa krav.

2.2 Den värdemässiga basen för studier av människors levnadsförhållanden

Vid undersökningar av människors välfärd och välbefinnande kommer urvalet och avgränsning av de problem som man studerar förutsätta att man samtidigt gör en rad normativa och värdemässiga ställningstaganden om vad som är väsentliga problem. Ett problem vid sådana studier blir då vilka värderingar eller vems värderingar man skall lägga tonvikten vid.

I det ideala fallet skulle man utifrån den politiska sfären kunna identifiera relevanta problem. Detta är emellertid otillräckligt eftersom den politiska sfären inte fungerar idealt. Många individer saknar förutsättningar för att artikulera sina intressen i den politiska processen och deras krav och behov blir därmed dåligt representerade i samhällets formuleringar av välfärds mål och program för dessa. Ett allmänt bekant fenomen är att människor i vissa situationer varken är medvetna om sina behov eller

om de kausala processer som påverkar tillfredsställelsen av dessa behov. Människor tenderar att anpassa sig till sina levnadsvillkor. Ju eländigare dessa är desto svårare för dem blir det att föreställa sig hur en bättre tillvaro skulle se ut. Man sänker sin ambitionsnivå.

De problem och behov som definieras med utgångspunkt från organisationers verksamhet kan stämma dåligt överens med människors egen uppfattning av sin situation. Myndighetens problemuppfattning kan vara för ensidigt knuten till dess existerande handlingsramar och direktiv. Mot denna bakgrund kan man låta de berörda människorna gemensamt få identifiera sin problemuppfattning. Genom att utgå från uppfattningar om problem som människor har i olika lokala enheter kan välfärdsundersökningar tjäna som instrument att tillvarata de berörda människornas intressen och på så sätt ingå som en del i den politiska processen. Välfärdsundersökningar har således inte bara funktionen att bilda ett kunskapsunderlag för planerande myndigheter utan har även en opinionsbildande funktion i samhället som helhet. Uppenbart är dock att välfärdsforskningen aldrig kan komplettera en fungerande demokrati.

3 EN BEGREPPSRAM FÖR VÄLFÄRD OCH VÄLBEFINNANDE

3.1 En referensram för människans rationella handlande

Med hjälp av en referensram för mänsklig handling som går tillbaka till Weber, har man försökt förstå (verstehen) människors handlingar (se Weber 1964 och Parsons 1937). I referensramen som den har presenterats av socialantropologiskt inriktade forskare (Barth 1971, Brox 1972, Daun 1974) beskrivs samspelet mellan individen och hennes omgivning. En vidareutveckling av denna referensram förefaller oss vara en fruktbar utgångspunkt. Människors handlingar förklaras i referensramen med begreppen situation, verklighetsuppfattning och värde.¹⁾

En individs situation är ett sammanfattande uttryck för de 'objektiva' förhållanden han befinner sig i. Situationen innefattar den materiella omgivningen och den sociala omgivningen inklusive lagar, regler och normer med därtill hörande sanktioner. Situationen är inte beroende av individens egen uppfattning, det är inte individens upplevelser som åsyftas. Situationen bestämmer individens handlingsutrymme, vilka handlingar som han kan utföra och vilka som inte är möjliga för honom att utföra.

Hur en individ handlar beror inte bara på hans situation, utan även på hans verklighetsuppfattning. Den innefattar kunskaper och färdigheter inklusive hans uppfattning av sin omgivning. Där ingår också hans självuppfattning, hans förväntan på sin kapacitet och förmåga att genomföra olika uppgifter, att nå

1) Brox och Daun använder "kunskap" i stället för "verklighetsuppfattning" men det senare begreppet förefaller oss täcka den avsedda företeelsen bättre.

ett mål i en given situation. I verklighetsuppfattningen ingår således individens uppfattning av sina möjligheter att påverka omgivningsbundna villkor. Den bestämmer huruvida han uppfattar begränsningarna i omgivningen som påverkbara eller ej. Verklighetsuppfattningen består således av två delar, uppfattningen av den omgivande verkligheten, dess olika beståndsdelar och hur de är relaterade till varandra samt uppfattningen av hur man själv är relaterad till denna omgivning. Det innefattar vad man uppfattar sig kunna göra och inte kunna göra, vad som synes tillåtet att göra och vad som inte är tillåtet, vad som händer individen om han utför en viss handling och vad som händer honom om han inte utför den.

Värden är preferenser och livsmål. De uttrycker vad vi önskar nå eller utföra. Värden innefattar sådana enkla mål som att vara mätt, att inte frysa, att vila sig när man är trött, men även socialt och kulturellt bestämda mål som att maten skall intas under bestämda former, att kläderna skall ha ett visst utseende och att platsen där man sover skall ha vissa egenskaper. Värdena kan ses som de mest omedelbara handlingsincitamenten (Daun 1974).

Genom sina handlingar strävar individer efter att tillfredsställa sina värden (Simon 1957). Det innebär att de handlar så att de försöker uppnå en acceptabel nivå för olika värden. Vad som är en acceptabel nivå bestäms, utom för vissa primära biologiskt grundade värden, av individens verklighetsuppfattning. I denna mening kan man hävda att individen handlar rationellt i en valsituation utifrån sina egna förutsättningar och preferenser. I modellen begränsar vi oss till medvetna värden. Undermedvetna motiv påverkar individens verklighetsuppfattning och kan därigenom infogas i modellen, men de kan även leda till att individen handlar irrationellt i det att han utför handlingar som han inte förväntar skall leda till att de medvetna värdena

tillfredsställs men väl de undermedvetna.

Värdena kan också vara i konflikt med varandra så att tillfredsställandet av ett värde medför att andra värden inte kan tillfredsställas. Hur individen då handlar måste antas bero på vilken vikt han i den givna situationen tilldelar de olika värdena. Därvid är det möjligt att han genom rationalisering undviker att uppfatta värdekonflikten.

Individens kortsiktiga önskemål, kan stå i konflikt med mer fundamentala värden, eller värden som i ett långsiktigare perspektiv är mer förenliga med individens intressen.¹⁾

Utfallet av en viss handling påverkar situationen, verklighetsuppfattningen och värdena. På så vis utgör individens handlingar en sekvens i tiden med ständiga återkopplingar från handlingens utfall till dess förutsättningar. Dessa bestäms genom en social process. Människor som lever i samma sociala system eller som har likartade situationer kommer att utveckla en gemensam verklighetsuppfattning, likartade värdesystem och handlingsmönster. Detta sker genom social interaktion. Människor lär sig av varandra att bedöma värdet och utfallet av olika handlingar. Den utsträckning i vilket detta sker är betydelsefullt, eftersom graden av social och kulturell integration inom ett samhälle kan utgöra resurser för individens handlande.

1) Handlingar som syftar till att tillfredsställa sådana kortsiktiga önskemål brukar i den sociologiska litteraturen betecknas som alienerade handlingar (som är grundade på ett falskt medvetande). Den alienerade handlingen bottnar i politisk fattigdom, dvs individen saknar kunskap om vilka förhållanden som påverkar hans situation och om hur denna kan påverkas, eller har inte tillräckliga medel för att ändra sin situation. Dessa aspekter har således relevans i en diskussion av levnadsförhållanden (Roos 1973).

Verklighetsuppfattning och värden kan också överföras mellan individer i olika situationer. Det gäller framför allt i uppfostran och utbildning och annan direkt interaktion, men det kan även förekomma sekundärt via olika massmedia.

En individ som befinner sig i en viss situation kommer att handla så att handlingarna, enligt hans verklighetsuppfattning, leder till att hans värden tillfredsställs. Vi förutsätter inte att han alltid utför en kalkyl över det sannolika utfallet av olika handlingar och väljer därefter, utan att individen i normalfallet väljer invanda handlingsmönster utan närmare reflektion. Om värdena inte tillfredsställs bör det förväntas leda till att individen försöker ändra på sin situation, ändra på sin verklighetsuppfattning eller anpassa sina värden i syfte att fortsättningsvis kunna tillfredsställa dem. Låg tillfredsställelse kan allmänt bero på att situationen är svår att hantera eller olöslig, dvs att individens resurser är otillräckliga i förhållande till villkoren i omgivningen. Det kan också bero på att verklighetsuppfattningen stämmer dåligt med situationen eller på en hög frekvens irrationellt handlande, vilket kan tolkas som en konflikt mellan medvetna värden och undermedvetna motiv.

3.2 Behov - Resurser - Villkor

I de flesta existerande välfärdsmodeller utgår man från ett behovsbegrepp eller från ett resursbegrepp. Utgår man från behov operationaliseras välfärd i termer av i vilken utsträckning individens behov tillfredsställs. I det andra fallet operationaliseras välfärd i termer av de resurser individen förfogar över och med vars hjälp han kan styra sina villkor.

Behovstillfredsställelse är mål för mänskligt handlande. Behovstillfredsställelse är således en aspekt av värden, som vi presenterat dem i handlingsmodellen. Värdena kan ses som kulturellt inlärd uttryck för fundamentala behov. Behovsbegreppet har dock i motsats till preferenser en karaktär av nödvändighet. Om behov inte tillfredsställs blir individen sjuk, frustrerad eller dylikt. Den kulturella form som aktiviteter ägnade att tillfredsställa fundamentala behov tar sig uttryck i kan variera historiskt och mellan samhällen. Organisationen av den materiella produktionen av förnödenheter och de mänskliga relationer som produktions sättet resulterar i ger upphov till socialt bestämda behov, vilka uttrycks i de olika kulturella formerna för aktiviteter. De socialt bestämda behoven är gemensamma för människor om de har likartade materiella villkor och interagerar sinsemellan. I vilken utsträckning människor har samma eller likartade behov i ett samhälle kommer således att bero på i vilken utsträckning de situationer de befinner sig i liknar varandra och i vilken utsträckning de interagerar med varandra. Den existerande variationen i behov kan studeras empiriskt genom studier av människors handlingar och handlingsmotiv (Allardt 1972).

Att använda behovsbegreppet i välfärdsundersökningar är förenat med svårigheten att fastställa vad som kan anses vara väsentliga behov och problem med att operationalisera och mäta behovstillfredsställelse. Mätning av behovstillfredsställelse kan antingen grundas på utsagor om upplevd tillfredsställelse, där man låter individen värdera sin situation, eller på en uppsättning indikatorer över individernas konsumtion av varor och tjänster. Båda dessa typer av operationalisering är problemfyllda.

Individens upplevda behovstillfredsställelse är dels beroende av hans levnadsvillkor och dels av hans aspirationsnivå, dvs hans uppfattning om vad som

honom rätteligen tillkommer. Två personer kan uppvisa samma grad av behovstillfredsställelse även om en av dem har betydligt mer fördelaktiga levnadsvillkor om nämligen han även har högre aspirationsnivå än den andre. Mätningar av behovstillfredsställelse kan komma att mäta i vilken utsträckning människor har anpassat sig till sin situation snarare än hur gynnsam denna situation ter sig.

I mätningar av detta slag låter man de tillfrågade värdera sina förhållanden och låter dem själva avgöra om de är bra eller dåliga. Vid sådana mätningar är det väsentligt att ta reda på vad som ligger till grund för värderingen. Om så inte sker kan en sådan analys, för politiker och andra beslutsfattare, motsvara en opinionsundersökning. Ger den uttryck för tillfredsställelse finns inte skäl till att vidta någon åtgärd, ger den uttryck för otillfredsställelse bör man handla, men det beror då inte enbart på individens levnadsvillkor utan även på hans anpassning till sin situation. I extrema fall skulle man till och med kunna frukta att politikerna föredrar att försöka påverka aspirationsnivån eller upplevelsen av verkligheten snarare än individernas levnadsvillkor.

När man använder konsumtionsindikatorer mäts behovstillfredsställelsen inte direkt utan indirekt genom förhållanden mellan ett antaget behov och förbrukningen av varor och tjänster som antages täcka detta behov. Ju större förbrukningen är desto större antas behovstillfredsställelsen vara. En utvald uppsättning behovskategorier kommer på detta sätt att avspegla ett existerande konsumtionsmönster eller en etablerad administrativ praxis som en gemensam värderingsmall för alla individer. På det sättet etableras en bild av människan som en passiv konsumerande varelse.

Resurser är företeelser som individen kontrollerar och kan utnyttja för att nå mål, t ex för att påverka sina levnadsförhållanden. Resurserna kan även användas till att skapa andra typer av resurser (Coleman 1971). Resurser kan vara såväl immateriella, t ex kunskaper, färdigheter, släktrationer, som av mera materiellt slag, ekonomiska tillgångar, redskap och transportmedel. Förfogandet kan vara individuellt eller kollektivt.

Sannolikheten för individen att nå olika mål påverkas även av företeelser i omgivningen, som möjliggör eller hindrar resursutnyttjande och som individen inte kan kontrollera utan måste anpassa sig till, vi kan kalla dem villkor. Även villkor kan vara immateriella, t ex lagar, normer, internationella relationer eller materiella som vägar och naturförhållanden. Resurser och villkor konstituerar tillsammans individens situation, dvs de bestämmer individens handlingsutrymme.

Resurser och villkor kan inte ses som två från varandra skilda begrepp, utan snarare som två poler på en skala. Var olika företeelser ligger på denna skala är beroende av det tidsperspektiv man arbetar med. På kort sikt kan en flod vara en opåverkbar betingelse, men på något längre sikt går den att kontrollera och utnyttja i olika syften. Det illustrerar också att var en företeelse placeras på skalan är beroende av i vilken utsträckning man är villig att mobilisera sina övriga resurser för att kunna kontrollera den. Som nämnts kan resurser utnyttjas till att skapa andra resurser. De kan också utnyttjas till att omvandla okontrollerbara villkor till resurser och kontrollerbara villkor.

Var på skalan mellan okontrollerbara villkor och resurser som en företeelse ligger är också beroende av individernas verklighetsuppfattning. Den avgör ju individernas uppfattning om sina handlingsmöjligheter.

ter, hur man uppfattar problemens karaktär, om man har en gemensam problemupplevelse med andra människor och om man ser några problemlösningar. En av de uppgifter aktionsforskare tagit på sig, förefaller vara att öka människors resurser genom att påverka deras verklighetsuppfattning, dvs ge dem en insikt i att deras livsvillkor kan påverkas och hur detta kan ske.

De omgivningsbundna villkoren är knutna till de specifika arenor där individers och grupper handlings utspelar sig och där välfärden skapas t ex arbetsmarknad, bostadsmarknad och parlamentariska församlingar (Coleman 1971 och Mork 1972). På arenan utnyttjar individer och grupper sina resurser för att skapa nya resurser. Arenans struktur avgör hur de kan bruka sina resurser och hur användbara de är. Strukturegenskaperna kan t ex vara marknadsorganisation, maktförhållanden, teknologisk nivå eller geografiska förhållanden i bosättning och närmiljö. Arenorna kan vara organiserade i kollektiva enheter. Kollektiven kan vara sociala klasser, arbetsgrupper, fackföreningar, intresseorganisationers medlemmar i en kommun eller grannskapsgrupper.

Den viktigaste metoden att påverka sin omgivning så att den är lättare att kontrollera är organisation och kollektiv aktion. Vad som är omöjligt att påverka för en enskild individ kan bli fullt kontrollerbart om han går samman med andra i ungefär samma situation och med liknande värden. Det kan därför finnas anledning att i en välfärdsstudie också analysera kollektiva enheter utifrån ett resursperspektiv. Studiet av hur olika kollektiv utvecklas och är relaterade till varandra, t ex i termer makt eller placering på en centrum-periferiskala, kan således öka möjligheterna att förstå strukturer och mekanismer i de välfärdsalstrande processerna i samhället.

3.3 Välfärd och välbefinnande

Välfärd och välbefinnande uttrycker förhållandet mellan individen och hans omgivning. De bestäms, utvecklas och förändras genom individens interaktion med sin omgivning. Den materiella basen för människors verksamhet bestämmer deras sociala villkor, deras verklighetsuppfattning och deras värden, vilket allt återverkar på och förändrar de materiella villkoren i en ständigt växelverkande process.

Välfärd är människors förfogande över resurser för att medvetet styra och kontrollera sina levnadsförhållanden under givna villkor. Välfärd är således ett uttryck för människors handlingsutrymme. Enligt handlingsmodellen bestäms detta av individens situation och hans uppfattning av denna.

Välbefinnande är människors tillfredsställelse i en given situation. Människors välbefinnande är en funktion av deras välfärd och beror på vilka handlingar individen utför och på utfallet av dessa. Välbefinnande beror således i huvudsak på i vilken utsträckning människor realiserar värdena i handlingsmodellen. Individens välbefinnande är dock också beroende av i vilken utsträckning undermedvetna önskningar uppfylls.

Enligt handlingsmodellen kan vi urskilja följande bestämningsfaktorer för individens rationella handlande.

1. Omgivande villkor	}	Situationen	}	verklighetsuppfattning
2. Individbundna resurser				
3. Individens uppfattning av sin situation				
4. Individens uppfattning av sig själv i förhållande till omgivningen				
5. Individens värden				

Välfärd bestäms av situationen (1 och 2) och individens uppfattning av denna (3), vilka tillsammans utgör handlingsutrymmet. I vilken utsträck-

ning han utnyttjar sitt handlingsutrymme är beroende av självuppfattningen (4) vilken således tillsammans med handlingsutrymmet ger individens handlingsberedskap. Värdena (5) utgör de incitament som bestämmer vilka handlingar individen faktiskt väljer.

Välfärdsanalyser kan således göras enligt mer eller mindre fullständiga strategier beroende på syftet. Enligt en mer ofullständig strategi analyseras endast de individbundna resurserna och de yttre villkor som anger den situationsbestämda välfärden, oberoende av hur individen uppfattar situationen.

Vi menar att en välfärdsanalys åtminstone bör innefatta den situationsbestämda välfärden och hur individen uppfattar sitt handlingsutrymme. Vi menar också att det är olämpligt att studera välbefinnande utan att samtidigt studera den underliggande situationen, medan däremot välfärd kan studeras oberoende av välbefinnande.

En fullständig strategi inbegriper individernas värderingar och preferenser i relation till handlingsutrymmet liksom en analys av de handlingar som individen faktiskt väljer. En sådan analys kan vi kalla en analys av människors livsform.

Handlingsutrymmet och därmed välfärden bestäms enligt detta resonemang av relationen mellan individernas resurser och de omgivningsbundna villkoren. Vilka dessa villkor och dessa resurser är kan inte bestämmas en gång för alla. Det måste delvis bero på vilket det förhandenvarande problemet är och vilka grupper det gäller. Samma aspekter är kanske inte aktuella när det t ex gäller välfärden inom en stadsdel som när man vill bedöma om olika regioner har samma eller skiljaktig utveckling och det förefaller troligt att man bör betona andra aspekter på välfärden när man diskuterar åldringars förhållanden än när man diskuterar barns.

I anslutning till Colemans (1971) resonemang om produktionsresurser skulle vi kunna säga att de viktigaste resurserna och villkoren är de som bestämmer utrymmet för resursproducerande handlingar. Det kan gälla resurser som hälsa och kunskaper, ekonomiska och politiska resurser eller den sociala förankringen i familj och vänskrets. På motsvarande sätt är de viktigaste villkoren de som är strategiska för individernas resurser. Det kan gälla resursgenererande villkor som arbetstillfällen och utbildningsanstalter eller resursförslitande villkor som utslitande och hälsofarliga arbeten eller omoderna och trånga bostäder.

Vid studier av välfärden i ett samhälle koncentreras intresset i första hand till individer och hushåll för att belysa hur välfärden är fördelad på dessa. Andra analysenheter, såg arbetsplatser, grannskap, orter är också betydelsefulla för välfärden genom att de utgör förutsättningar för hur välfärd och välbefinnande alstras i samhället. Dessa analysenheter är intressanta i en välfärdsanalys om de analyseras med utgångspunkt från människors medverkan i dem.

Som välfärdsbegreppet är strukturerat här är det varken önskvärt eller nödvändigt att sträva efter ett sammanfattande mått på välfärden för en individ eller ett aggregerat mått (ett index) för välfärden i ett kollektiv. Man bör inte konstruera ett generellt mått på individens genomsnittliga handlingsutrymme. Handlingsutrymmet varierar beroende på vilken typ av handling som avses. Att addera eller på annat sätt sammanföra utrymmet för olika typer av handlingar förutsätter att man väger deras betydelse mot varandra. En sådan sammanvägning innebär att man värderar vissa handlingar som viktigare än andra oberoende av vem som utför dem eller i vilken situation de utförs, något som inte invändningsfritt låter sig göras.

Med utgångspunkt från denna diskussion ges följande exempel på välfärdskomponenter:

<u>Individer/hushåll</u>	<u>Omgivningsbundna villkor</u> ¹⁾	
<u>Resurser</u>	<u>Sociala</u>	<u>Fysiska</u>
Hälsa och konstitution	Sysselsättning och arbetsförhållanden	Landskap
Kunskap och färdigheter	Service	Klimat
Ekonomiska resurser	Socialt nätverk	Transportnät
Politiska resurser	Autonomi	Bostad och bostadsområde
Social förankring och familjesituation	Lokal kontroll över materiella tillgångar	Arbetsplats och arbetsplatsområde

Av benämningen på alla dessa komponenter framgår inte självklart vad de innefattar. Vi förklarar därför några. Politiska resurser gäller individens förmåga att påverka sina villkor på den politiska arenan och uppnå vissa mål men också att försvara sig från övergrepp från myndigheter.

Social förankring omfattar mängden och arten av individers och hushålls relationer till andra människor över huvudtaget. Social förankring refererar till människors sociala bas i tillvaron, med vars hjälp de kan reglera och forma sin tillvaro. Den viktigaste sociala basen i en människas liv är familjen.

Coleman (1971) har framhållit t ex familjens betydelse för framgång. Familjen som bärare och förmedlare av socialt arv har påvisats i en rad undersökningar. Familjestorleken, familjesammansättningen

1) Omgivningsvillkoren har indelats i sociala och fysiska villkor. Dessa påverkar varandra ömsesidigt, t ex sysselsättning som socialt villkor kräver arbetsplatser, lokaler för lek och hobbyverksamhet m m, varför en strikt uppdelning i social och fysisk miljö i praktiken inte låter sig göras. I analytiskt syfte kan det emellertid vara meningsfullt.

och familjestabiliteten har betydelse för barns socialisering, känslomässig trygghet, kunskap och erfarenheter (Liljeström 1973).

Service uppfattas här i vid bemärkelse. Det täcker allehanda nyttigheter och sociala tjänster, som individen kan utnyttja. Här inräknas utbildningsinstitutioner, kulturutbud, hälso- och socialvård, utbud för privat konsumtion.

Sociala nätverk refererar närmast till den geografiskt baserade gemenskapen (till skillnad från social förankring som gäller hushållens och individers relationer över huvud taget). Lokal social gemenskap är speciellt betydelsefullt med hänsyn till barns uppväxtförhållanden, möjligheter att lösa personliga och sociala problem vid kriser i tillvaron samt för förutsättningar för decentraliserad demokrati (Björnberg-Hjärne 1975). Det kan också vara komplement till eller kompensation för myndighets-service. Vid avsaknad av ett fungerande socialt nätverk kan efterfrågan på viss socialvård eller enklare sjukvård öka (Tengvald 1974)

Autonomi är ett begrepp för handlingsfrihet dvs i vilken utsträckning formella restriktioner för handlandet saknas och omfattar sådant som civila rättigheter, självbestämmanderätt på arbetsplatsen, strejkrätt, graden av tvångsutövande från statliga myndigheter. Det innefattar individens möjligheter att handla oberoende av andra människor.

Lokal kontroll över materiella förutsättningar gäller en bys eller ett bostadsområdes invånares rättigheter att utnyttja och kontrollera tillgångarna i sin omgivning. Så kan t ex hävdas att förekomsten av ett rikt fiskevatten förlorar sin betydelse för dem som bor i närheten om de inte kan kontrollera och utnyttja det.

Landskap innefattar egenskaper som mark, vatten, vegetation hos de fria ytorna i omgivningen. Här inryms såväl parkanläggningar som mera "obearbetad" mark som individen t ex kan utnyttja för sitt friluftsliv.

3.4 Aspekter på sociala och fysiska villkor

Förutsättningarna för lek och fritid är en aspekt som berör flera av komponenterna ovan, t ex sysselsättning, service, nätverk, natur och bostadsområde. Denna aspekt är central med hänsyn till lokala miljöers förutsättningar att fungera socialt. Det är en viktig länk som knyter samman såväl barn som vuxna inom områden. Barn och ungdomar tenderar allt mer att leva i en egen värld i de moderna förortererna. Barn och vuxna umgås inte sinsemellan utanför själva bostaden, vilket skapar generationsmotsättningar. Ofta blir även kontakterna mellan de unga ganska ytliga, vilket kan få till konsekvens att man anpassar sig till gruppnormer på ett ytligt plan. Speciellt betydelsefullt är det därför att skapa förutsättningar för flera relationer mellan vuxna och barn med hjälp av aktiviteter och anordningar som intresserar båda parter. Sysslolösheten är ett problem för många grupper av individer, speciellt barn/ungdomar och pensionärer i de nya förorterna. Den ger upphov till social isolering och ensamhet för många människor, eftersom det främst är genom olika aktiviteter som man kan komma i kontakt med andra människor. Sysslolöshet i kombination med bristande lokala nätverk inom områden kan också bidra till uppkomst av aggressiva handlingar och antagonism.

Sysslolösa ungdomar samlas gärna i grupper på gator och torg. Där uppfattas de lätt såsom provocerande av övriga invånare - man får en atmosfär av ömsesidig misstro och misstänksamhet, med inslag av våldsm-

handlingar i vissa fall. Den sociala kontrollen handhas av människor med ytlig kännedom om befolkningen i området. Den blir negativt präglad av misstro, hot och ibland t o m våld.

Trygghet och säkerhet på de platser där man lever och rör sig är en viktig aspekt på välfärden. Den saknas, som nämndes ovan, i miljöer som präglas av sysslolöshet och anonymitet. Den kan också saknas i miljöer som är ohälsosamma på annat sätt, t ex genom buller, föroreningar av luft och vatten samt dåliga klimatförhållanden.

Trygghet och säkerhet ligger också i att kunna röra sig någorlunda fritt utomhus utan att riskera liv och lem i trafiken, att miljön är framkomlig och att det går lätt att orientera sig i den. Skala och dimensionering är t ex betydelsefulla faktorer med hänsyn till möjligheterna att kunna identifiera sig med sin närmiljö och känna lokal förankring och trygghet. Detta måste beaktas i anknytning till kraven på utrustning och utrymme i miljön. Estetiska kvaliteter hos den fysiska miljön är också av betydelse för det psykiska välbefinnandet, dels för miljöns förutsättningar att skapa stimulans och för möjligheterna att kunna orientera sig i miljön.

En annan viktig aspekt är principerna för utbyggnadstakt och förändringar av miljön. Snabba och genomgripande förändringar kan bidra till sociala och psykiska problem. Vissa basfunktioner måste finnas i nyproducerade områden då befolkningen flyttar in, t ex resurser för barntillsyn, lek och fritid i viss utsträckning.

Vidare vill vi här uppmärksamma principerna för lokalisering av olika funktioner, t ex bostäder, arbetsplatser, service m m. Lokaliseringen av olika funktioner har en central betydelse för hur orter kommer kunna fungera socialt. Detta gäller inte

minst lokaliseringen av arbetsplatser. Liksom förutsättningar för lek och fritid är verksamheter en viktig länk för att kanalisera relationer mellan människor.

De lokala transportsystemens utbyggnad är av grundläggande betydelse för hushållens möjligheter att komma i åtnjutande av tjänster, arbetsplatser, kulturella aktiviteter. Goda transportmöjligheter är en viktig förutsättning för att man skall kunna bibehålla små, levande samhällen.

Resursers och funktioners fysiska tillgänglighet kan studeras utifrån ett tidsgeografiskt perspektiv, dvs möjligheten att komma åt resurser genom resvägar, kommunikationer - åtkomlighet. Åtkomligheten kan mätas utifrån de resurser som krävs för att överbrygga avstånd i tid och rum. Exempel på sådana resurser är hälsa, tid, pengar. En resurs tillgänglighet bestäms också utifrån dess överkomlighet. Med denna term menas individens möjlighet att när han är på platsen komma i åtnjutande av resursen. "Överkomligheten är beroende av individens resurser och eventuella regler eller krav som ställts för att få bruka företeelsen" (Erikson 1974).

En av de omgivningsfaktorer som länge sysselsatt sociologer och som har betydelse i "resursproduktionsprocessen" är segregationsfenomenet. Segregationen är strategisk därför att den genererar processer som förstärker individuella utgångslägen. Områden med fattiga och utslagna personer tenderar att bli allmänt resurssvaga med sämre utbildningsförhållanden, sämre barnomsorg, snabbare miljöförslitning m m.

4 VÄLFÄRDSANALYS OCH PLANERING PÅ SAMHÄLLSNIVÅ.

I detta avsnitt diskuteras vilka konsekvenser vår definition av begreppen välfärd och välbefinnande får när man använder detta betraktelsesätt i t ex kommunal eller regional planering. Innan en sådan konsekvensanalys genomförs måste vissa förutsättningar anges och antaganden göras vad beträffar metoden att planera ett samhälle. Rörande de administrativa villkoren har vi förbehållit oss en mer förutsättningslös diskussion. Vi utgår ifrån att man i planeringsprocessen skall utgå från individens levnadsförhållanden även om vår definition av planering förutsätter ett samhälleligt perspektiv på dessa.

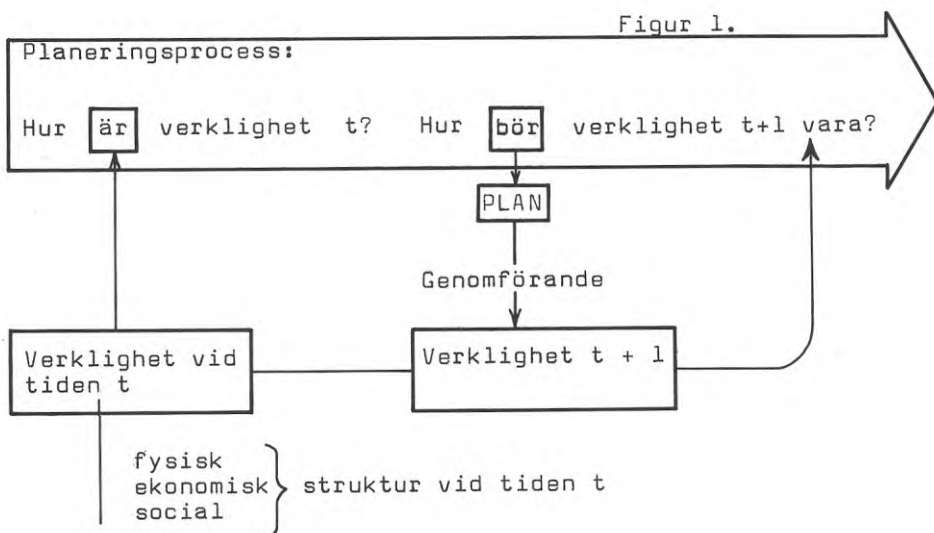
4.1 Planeringsbegreppet

Begreppet planering har många definitioner. Det finns också flera mer eller mindre konkurrerande teorier om "fenomenet" planering. Dessa har under senare delen av 60-talet varit föremål för en stark utveckling. I litteraturen finns vissa försök att formulera generella teorier om planering. Många av dessa har inte stått sig i praktisk planering.

Med samhällelig planering avses i det följande den politiska process på nationell, regional och lokal nivå, där problem knutna till individens levnadsvillkor identifieras och lösningar anges. En gräns mellan allmänpolitiska processer och planering upprätthålls inte. Planeringens målformulerande del måste ske på det politiska livets villkor.

Planering är ett begrepp som får mening först i ett viljeperspektiv. Planering är ett sätt att göra sig medveten om ett önskvärt tillstånd hos något och omfattar tankar kring sättet att förverkliga detta

tillstånd. (Figur 1.)

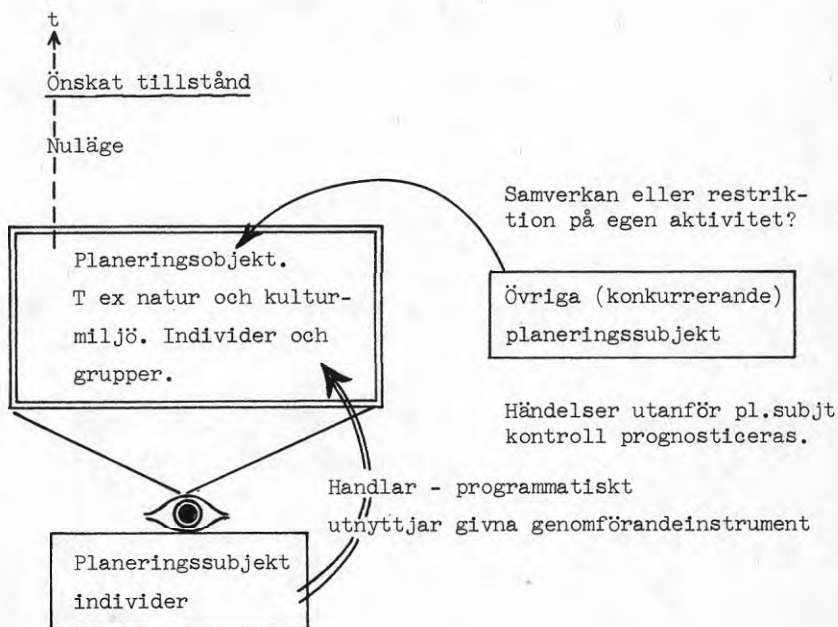

Att planera innefattar att man bygger sig en föreställning eller modell av framtiden av det som man har önskemål om och mandat eller makt att kontrollera. Plan och planeringsbegreppet måste för att bli meningsfullt alltid relateras till en referensram, där utgångspunkter och perspektiv kan anges.

I detta avsnitt är, när inte annat anges, planeringssubjektet en planeringsmyndighet eller politisk församling i en kommun. Planeringsobjektet kan vara berörda individers levnadsvillkor av fysisk, ekonomisk och social art, t ex bostadssociala förhållanden. (Se begreppssammanställningen i figur 2)

Samhällsplanering innebär att en parlamentarisk församling gemensamt genom bl a övertalning och förhandling arbetar sig fram till vad den gemensamt eller en majoritet anser vara ett önskvärt tillstånd - givet vissa uppoffringar och förutsättningar.

Figur 2.

Förutsättning	• uppfattar hur pl.objektet <u>är</u> - ur sitt valda perspektiv
Perspektiv	• tillämpar en planerings-samhällsfilosofi
Mål	• har uppfattning om hur pl.obj <u>bör</u> vara och tänker ut vägen dit (planeringsmetod)
Medel	• prognosticerar obj. spontana utveckling utan pl.subj intervention men också övriga planeringsobjekts handlingar och uttalade vilja
Rationalitet	• idenfierar egna instrument och resurser
• identifierar hinder och mobiliserar nya resurser för att undanröja dessa

Schematisk referensram till de i texten använda planeringsbegreppet.

Detta tillstånd avser t ex en sektor (verksamhetsområde) eller ett geografiskt delområde eller samhället i sin helhet (Planeringsobjektet). Målen, vilka skall befordras genom planmässiga åtgärder kan vara uttryckta i form av att man vill ha fler arbetsplatser till Norrbotten osv, rymliga och billiga bostäder till alla etc.

4.2 Planering som viljeakt

Planering är alltid förbunden med en politisk viljeakt. Målen för planeringen måste, som ovan sagts, alltid sättas på det politiska livets villkor.

I Sverige råder en blandekonomisk situation som överlåter många beslut på s k marknadsmekanismer. Den ekonomiska marknaden står främst för ett möte mellan köpare och säljare av olika nyttigheter och kan inte förmedla ett socialt innehåll. Beroende på hur offensiv eller defensiv politik man vill och reellt kan föra kommer denna blandhushållning att variera med avseende på inslagen av planhushållning - marknadshushållning.

Fysisk - konkret - planering har genomgått en utveckling från en defensiv planering till en mer offensiv. Först försökte man reglera hygieniska problem utifrån mål om sundhet osv. Därefter har allt mer omfattande sociala mål varit vägledande. Ibland har dessa mål blivit alltför optimistiska eller utopiska därför att man inte klargjort blandekonominns gränser. Exempel på en mer ambitiös planeringsfråga är hur man efter kriget skulle försörja de svenska medborgarna med goda bostäder till rimliga kostnader, idén om bostaden som social rättighet formulerades. Utan adekvata styrmedel blir emellertid olika viljemässigt välförankrade planer endast utopier. Utan politisk vilja blir planerna endast trendextra-poleringar. Den fysiska planeringen har bl a genom 1947 års bygglag etc givetvis en jämförel-

sevis stark ställning i formellt avseende.

I praktisk planering förekommer en blandning av prognos och programuttalanden visavi de framtida tillstånd som behandlas i planeringsprocessen. Det innebär att planen för det framtida tillståndet vartill handlingarna syftar blir villkorlig.

4.3 Planeringens praktiska villkor

Särskilt i vår typ av samhälle med pluralistiska värderingar, blandekonomi etc och med långt driven internationell arbetsfördelning är de flesta planer villkorliga. Villkoren har ofta angetts som förutsättningar men diskuteras sällan i den allmänna debatten. Lönar det sig då att tänka ut i förväg? Kan man då plädera för en helhetssyn och om att planer kan genomföras? I praktiken har intresset förskjutits åt själva planeringsprocessen och man kan tala om planeringsstrategier istället för planer.

De s k översiktsplanerna - general- och kommunplaner - kännetecknas särskilt av att de är förbundna med villkor utanför planeringssubjektets direkta kontroll till skillnad från mer produktionsinriktade byggnadsplaner, där både byggherre, resurser och byggprojekt är väl definierade. Ändå är de detaljerade i fysisk mening och har ofta ett långt perspektiv.

Att planera är med detta synsätt, den mentala och politiska process där ett måltillstånd formuleras samtidigt som adekvata medel avgränsas utifrån realistiska förutsättningar. Både mål och medel kommer att värderas av planeringssubjektet. Beroende på den referensram vi valt kan ovanstående definition uppfattas som demokratisk eller teknokratisk. En fråga som måste besvaras i referensramen är - vem som är planerare. Är han identisk med planeringssubjektet

eller bara en anställd eller självutnämnd representant för denne? Svaret beror på om vi har en genomförd rollfördelning mellan politikern - han som vill och sammanfattar en kollektiv vilja - och en planfackman - han som kan koppla ihop mål och medel. (Man måste således se upp med att båda kan kalla sig planerare!) En vanlig uppfattning är att politikern formulerar mål och att tjänstemännen förestår medlen. I praktisk planering förekommer en långt utbredd rollblandning.

Vi anser det väsentligt att denna rollblandning inte förstärks vid tillämpningen av sociala indikatorer och välfärdsmätningar. Detta kan undvikas genom att förutsättningar och perspektiv klarläggs i respektive planeringssituation, och att planeringen bör ske så öppet som möjligt.

Planering på lokal samhällsnivå sker ofta med stöd av kommunallagen och byggnadslagen. Även om vi tidigare har betonat planeringen som en social process i vilket praktiska problem identifieras och lösningar anvisas, så måste också vissa rättsvillkor infrias. I planeringsprocessen måste alltså vissa formellt viktiga "produkter" i form av planer och plandokument tas fram och vissa formella krav måste infrias (planläggning). I den praktiska planeringen råder alltså en skillnad mellan de som i sak är intressenter i olika beslut dvs påverkar eller påverkas av dessa respektive vilka som formellt enligt gällande författningar är intressenter i planeringsprocessen (t ex markägare). Avsikten med vår metod för levnadsvillkorsanalys är både att förbättra informationen mellan beslutsfattare och de som berörs av besluten och att visa på bristande överensstämmelse mellan faktiska och formella intressenter. På så sätt ökas möjligheterna att en rimligt hög välfärd skall kunna erhållas för samtliga berörda. Samtidigt är det viktigt att den kunskap som byggs upp

om resp. planeringsobjekt inte monopoliseras till olika tjänstemän utan delges allmänheten. Viktigt är också att kunskaper om de svagares situation i samhället tillföres planeringsprocessen. Givetvis kan vår levnadsvillkorsanalys inte förändra det faktum att olika intressenter har olika makt.

4.4 Planering med strävan mot helhetssyn

Den grundläggande syn på individernas välfärd och välbefinnande som vi har presenterat i detta arbete är att välfärden bestäms av i vilken utsträckning individen kan överblicka sin situation och kan ändra den eller bevara den i enlighet med sina behov och intressen. Denna grundsyn innebär att en beskrivning av människors välfärd och välbefinnande utgår från deras livssituation inom ramen för deras viktigaste aktivitets- och levnadsområden. Vi har också nämnt att problemanalysen måste innefatta en analys av lokala betingelser. Planeringen måste också arbeta med en helhetssyn på individens och omgivningens problem. Med helhetssyn här avses inte en total beskrivning (alla förhållanden) utan att en karaktäristisk struktur av väsentliga levnadsförhållanden kan beskrivas till skillnad från en partiell analys och dito åtgärder.

En välfärdsstudie som utgår från en helhetssyn på människornas problem kan emellertid inte alltid direkt utnyttjas inom ramen för det etablerade administrativa systemet, eftersom detta är uppdelat i sektorer för olika verksamhetsområden. Den problembild som studien leder fram till kan komma att beröra insatser från flera samhällssektorer. För planeringsarbetet betyder detta att man måste formulera mål som är överordnade sektoriella mål, men också peka på hur koordinering av insatser bör ske mellan sektorerna. Man skapar då förutsättningar

för en hög intern koordinering av åtgärder. Planerande sektorsorganisationer måste alltså ständigt avläsa de generella välfärdsmålen för att förhindra en suboptimering av de egna målen. Sektoriella mål och medel måste således samordnas med de överordnade målen och medlen på så vis att de sektoriella programmen i sin helhet kommer att inriktas på att gemensamt förbättra befolkningens levnadsförhållanden. Detta medför krav på ett ökat samarbete mellan olika sektorer, t ex i programkommittéer, och kanske även på så sätt att man i vissa fall måste ändra på arbetsfördelningen mellan olika sektorer. Samarbetet måste omspänna planeringens alla faser, dvs från problemformuleringar, genom problemanalysen och till förslag till åtgärder för att lösa problem.

En planering som utgår från en helhetssyn på individens och gruppens levnadsförhållanden berör också planeringssystemets nivåuppdelning. Beslut på högre nivåer (riks- och regionnivå) skall i princip dra upp ramar för planering på lägre nivåer (kommunnivå). Åtgärder som man lokalt vill genomföra är i vissa fall avhängiga planeringen på högre nivåer. Detta ökar kraven på ett aktivt samarbete mellan olika plannivåer. Detta är som bekant en av de eviga "interna" planeringsfrågorna rörande samverkan mellan stat och kommun. Här föreligger ingen enkel principiell lösning en gång för alla utan problemet måste lösas från en pragmatisk utgångspunkt.

I den regionala och den kommunala långsiktiga planeringen eftersträvar man också en helhetssyn eller i varje fall en översiktlig "synoptisk" analys av förhållandena inom kommunen. I många kommuner arbetar man med kommunförbundets planeringsmodell med s k gemensamma planeringsförutsättningar. Utifrån ett brett informationsunderlag inhämtat via kommunernas nämnder och förvaltningar sker en samord-

ning av den kommunala verksamheten genom kommunstyrelsen, som gör en behovsprioritering och formulerar mål för kommunernas framtida agerande. De gemensamma planeringsförutsättningarna syftar till att underlätta integration i kommunernas olika verksamhetsområden, dvs löser primärt administrationens interna effektivitetsproblem. Det finns således för vissa sektorer organisatoriska förutsättningar för att den helhetssyn i planeringen som vi menar att en välfärdsplanering måste utgå ifrån skall komma till stånd. Planering utifrån gemensamma planeringsförutsättningar kan vidareutvecklas på flera punkter. Samordningen skulle t ex kunna intensifieras redan vid den inledande problemanalysen av exempelvis en samarbetsnämnd. Denna nämnd skulle också kunna hålla i genomförandet av kommunens välfärdsundersökningar och de analyser av olika sektoriella åtgärders konsekvenser för olika grupper som vi menar utgör en del av välfärdsundersökningens informationsunderlag. Man måste också göra klart för sig de juridiska och praktiska gränserna för den kommunala politiken.

4.5 Planering och rationalitet

Planering är definitionsmässigt förbunden med begreppet rationalitet. Planering syftar nämligen, som vi definierar begreppet, till att möjliggöra ett rationellt handlande. Härmed avses primärt att planeringssubjektet kan binda ihop mål med medel, dvs ett planeringsinternt begrepp. Mål A befordras med medel B till priset X.

I ett moraliskt perspektiv handlar det också om olika samhällsuppfattningar och människosyner. Planerarens tro på den rationellt handlande människan osv. Vidare handlar det också om överensstämmelse mellan de föreställningar och normer som finns i planeringsapparaten om människors beteenden och

människornas faktiska handlingsmönster. Denna typ av frågor kan vi kalla för planeringens yttre rationalitetsvillkor. Vår levnadsvillkorsanalys kan endast indirekt öka rationaliteten i detta avseende och endast på det politiska livets villkor. Dvs vi har inget svar på frågan hur målen sätts för samhället i sin helhet.

Syftet med dessa gemensamma samhällsmål är då att öka välfärden för kollektivet i sin helhet. Denna helhet är inget som existerar utan sina delar, dvs utan i kollektivet ingående medlemmar. Det är också detta som är samhällsplaneringens grundproblem; dvs samspelet mellan individ och samhälle och hur intern och extern rationalitet kan åstadkommas. I planeringsdebatten om önskvärdheten och möjligheten att erhålla rationalitet genom planering finns två perspektiv på samhället:

- 1 Den atomistiska - där man ser en tillväxt inifrån och ut i separata upplösta enheter.
- 2 Den holistiska - med en tillväxt inom en given helhet, ett samhälle - ett territorium - ett hus.

Svensk översiktlig planering har försökt att tillämpa det holistiska perspektivet, huvudsakligen därför att marken är en ändlig resurs och som samhället formellt kontrollerar. (För en mer ingående diskussion om Planeringsteorier-samhällssyn och rationalitetsbegreppet, se Andreas Faludi: Planning Theory. Pergamon Press 1973).

Denna planering har kritiserats för att den varit utopisk och orealistisk. Kritiken har varit berättigad så tillvida att man inte har klargjort de gränser ett bland-ekonomiskt samhälle av svensk typ har på olika planeringsområden. Man har inte klargjort vad som varit planeringsbart, vad som varit prognos eller program, vad som varit planeringssubjektet eller andra subjekts viljor. Man har skapat förväntningar om rationalitet genom planering där förutsättningar inte förelegat. Detta gäller

t ex befolkningsfördelning i landet och arbetsmarknadsproblem, företagaretablering osv. I och med att svenska kommuner haft vad man kallar planmonopol, vad gäller markanvändningsplanering, så har ett holistiskt synsätt åtminstone i formell mening varit berättigat. Men också praktiskt, vägar måste bindas samman till hela system osv. Rationalitet på samhälls nivå innebär att vissa problem måste lösas med kollektiva aktioner. Dessa problem kallas här "summationsproblem". Det är fråga om de samlade effekterna av enskilda aktioner, vilka återverkar direkt på villkoren för olika gruppers agerande eller indirekt på själva agerandet. Naturekologer brukar ge drastiska illustrationer till dessa summationsproblem. Det behövs bara ett får för mycket på en äng för att betestrycket plötsligt skall bli för stort så att gräset dör och alla fåren till slut svälter. I praktisk planering är det intressant att se samspelet mellan de många enskilda besluten som adderar sig i en kumulativ process till dess att politiska organ med stormvinden i ryggen, tvingas fatta ett ofta stort och drastiskt beslut för att hjälpligt korrigerera samhällsutvecklingen. Dessa korrigerande beslut har i sin tur en rad återverkningar på enskilt beslutsfattande av både negativ och positiv art. Jämför här debatten om stålverk 80 (PLAN nr 6/76 och 2/76).

All diskussion om rationalitet måste ta sin utgångspunkt i ett samhälles värdestrukturer. I tidigare planering har rationalitet i första hand avsett förmågan att knyta ihop mål och medel, intern rationalitet. Denna koncentration på intern rationalitet leder till en form av spaltad effektivitet som olika kritiker med ett sk humanistiskt och holistiskt synsätt med all rätt framfört. Det nya i debatten på 70-talet är att man inte bara pekat på vad som är förment rationalitet dvs inte ens uppfyller målmedel kriteriet utan man diskuterar också själva

målen för samhället (extern rationalitet). I ett mer pluralistiskt samhälle med konkurrerande ideologier och värdestrukturer blir det ett allt svårare problem att identifiera ett rationellt handlande utifrån entydiga mål för samhällsverksamheten. Det finns i detta fall inget mål beträffande det goda livet som alla medborgare kan vara överens om. Rittel och Weber har i sin artikel *Dilemmas in General Theory of Planning* (1973) pekat på svårigheten att överhuvudtaget med vetenskapliga metoder och rationell planering hitta lösningar på vissa typer av problem. Författarna menar att dessa problem svårigen låter sig formuleras, och man vet då inte om problem och problemlösning hänger ihop. Samtidigt återstår dock en serie problem där planering av äldre märke där man gör rationella överväganden ändå har ett berättigande (vår anmärkning). Enligt vår uppfattning måste man försöka analysera de grundläggande mål som kommer till uttryck i den politiska debatten. Därefter skall man värdera dessa och peka på oförenligheter eller på att de är frikopplade från medborgardebatten. Tre krav kan då uppställas för att rationalitet skall erhållas i planeringen:

1. Ett logiskt och konsekvent handlande föreskrives (konsistens). Planerna skall uttrycka de mål man identifierar och planeringssubjektet säger sig önska.
2. Man skall utnyttja empirisk kunskap även om problemen ter sig unika och svårformulerade. Det kan ju finnas erfarenhet utanför planeringssubjektets intressesfär. Kärnan i vår planeringsfilosofi är hur man skall förena kunskapsinhämtning med överlagt och organiserat handlande.
3. Beslutsfattaren måste vara medveten om att allt beslutsfattande sker under osäkerhet. Man måste vara beredd att revidera både mål och medel. Politiska beslut och reformer måste följas upp med konsekvensstudier.

Vår metod för levnadsvillkorsanalys syftar till att öka planeringens konsistens vad avser ambitionen att erhålla hög och jämn välfärd för dem som berörs av planeringen, bl a genom att ta fram kunskaper om levnadsvillkoren - identifiera olika intressenter. En välfärdsanalys ger möjlighet att föra in erfarenheter från dem som berörs av planering i den mån som dessa erfarenheter inte tillförs beslutsprocessen genom direkt inflytande eller den allmänna politiska debatten. Upprepade välfärdsanalyser ger möjlighet till att kontrollera utfallet av olika beslut och övriga samhällsförändringar. Förbättras eller försämras levnadsvillkor såsom hälsa, arbetsförhållanden, bostadsförhållanden osv?

4.6 Medinflytande i planering som del i välfärden.

Välfärds-/välbefinnandebegreppen har i detta arbete knutits till en referensram som beskriver villkoren för människans handlande. Motivet för detta är vår uppfattning att det är i sina handlingar som människorna förverkligar sin välfärd och sitt välbefinnande. Välfärd och välbefinnande skapas genom våra handlingar vilket innebär att man inte kan nå en hög välfärd utan människornas medverkan.

Vi har också framhållit att handlingsutrymmet varierar efter lokala förhållanden och mellan olika grupper i samhället och att ett mål för välfärdsplaneringen måste vara att öka handlingsutrymmet för grupper och i orter där välfärden är låg.

Målet med samhällsplanering är att öka välfärden och är med nödvändighet en politisk aktivitet där olika intressenter samtidigt ofta i konkurrens försöker nå eftersträvaransvärda värden.

Om planering ger ett ökat handlingsutrymme för den enskilde följer att planering har direkt välfärdsrelevans. Med den innebörd vi givit begreppet följer också att ett ökat medborgerligt deltagande i planeringen är en del i själva välfärden och något som kan ge ett ökat utrymme för de utestängda intressen som hittills inte manifesteras i de politiska processerna i samhället särskilt starkt; politiskt fattiga, handikappade osv. Det betyder att utgångspunkten för planering för välfärd måste vara att identifiera problem och problemlösningar utifrån befolkningens synvinkel även om lösningarna måste ske genom samhälleliga beslut. Detta kan tillgodoses genom att befolkningen medverkar i problemformuleringar, t ex som sker i vissa aktionsforskningsprojekt. Vidare måste man eftersträva att presentera information från analyser av människors levnadsförhållanden på ett sådant sätt att de kan förstås av befolkningen och kan föras in i den offentliga debatten.

4.7 Välfärdsstudier som planeringsunderlag

Samhällsplanering är en verksamhet som de senaste åren fått ett ökat utrymme i den lokala samhälleliga verksamheten. Det är främst ekonomiska, geografiska och fysiska aspekter som hittills dominerat detta fält. Den yttersta avsikten har naturligtvis varit att påverka människors välfärd i positiv riktning.

Vi uppfattar således välfärdsplanering som en verksamhet som syftar till att lösa sociala problem och att skapa medvetenhet om hur man kan åstadkomma lokala sociala förändringar.

Med hjälp av undersökningar av människors välfärd och välbefinnande skall man i planeringsarbetet få fram information som ger tillräcklig insikt i olika gruppers problemsituation i olika avgränsade orter eller områden och hur denna hänger samman med struk-

turella faktorer i omgivningen. Undersökningen måste således peka fram mot åtgärder för att lösa problemen. Det betyder att en planeringsrelevant välfärds-/ resp välbefinnande-undersökning måste vara operativ och ange instrumentella sammanhang mellan mål och medel.

Planeringsarbetet måste också innefatta att man analyserar olika planeringsalternativs konsekvenser för olika grupper av människor i deras livssituation. Intresset i lokal och regional planering måste inriktas på att analysera hur omgivningens funktioner och verksamhetsområden t ex vägar, transporter, arbetsplatsers lokalisering, byggnaders utformning etc. och sambanden mellan dessa fungerar eller kan tänkas fungera för olika grupper av människor. Det intressanta är att förstå individernas handlingar utifrån de hinder och förutsättningar som omgivningen skapar.

Forskning om människors levnadsförhållanden bör emellertid också vara problemorienterad och kunna relatera förändringar i dessa till pågående processer i samhället. För att kunna föreslå åtgärder för problemlösning kan det många gånger vara nödvändigt att kunna studera förändringar, att kunna gå tillbaka i analysen och förklara hur olika problem har uppstått. Förändringar kan studeras genom historiska analyser. Man kan också göra upprepade studier av ett samhälle för att få en bild av trender eller för att utvärdera åtgärder som man vidtagit för att lösa en problemsituation.

Den välfärds- och välbefinnandemodell som vi presenterat i det föregående skall således tjäna som modell för att ta fram planeringsunderlag och för att föreslå åtgärder för olika problemtyper inom olika lokala enheter på kort och på lång sikt.

Vi vill emellertid åter framhålla att modellen och de komponenter som presenterats ovan inte skall ses som en mall som kan läggas på alla lokala samhällen eller regioner i landet. Speciellt viktigt är det att observera lokala variationer. I handlingsmodellen visade vi att den värdemässiga basen för människors handlingar är en betydelsefull faktor i de välfärdsalstrande processerna. Lokala variationer i levnadsvillkor kan t ex delvis vara ett uttryck för olikheter i kultur, ett förhållande som man har diskuterat, bl a i den norska Levekårsundersökelsen. Man drar där slutsatsen beträffande regionalpolitiken att denna måste syfta till att skapa likvärdiga förhållanden i olika regioner, ej nödvändigtvis lika. Detta är av betydelse för olika myndigheters utarbetande av s k råd och anvisningar.

I detta sammanhang kan det också finnas anledning att beröra användbarheten och utnyttjandet av sociala och urbana indikatorer som planeringsunderlag.

Dessa indikatorer kan vara av två slag, dels sådana som indikerar olika förhållanden genom en direkt samvariation (kausalt samband t ex röd lackmusfärg indikerar att en vätska är sur), dels sådana som syftar till att beskriva vissa kritiska förhållanden i samhället eller motsvarande problem och som direkt avser att ligga till grund för den förda reformpolitiken. De antagna sambanden är undantagsvis av kausal natur. Ofta råder mycket sammansatta beroendesamband om vilka man endast har en hypotetisk uppfattning. Indikatorerna är knutna till politiska välfärds mål eller en viss reformpolitisk ambition.

Väsentligt för den senare typen av indikator är att den mäts fritt från den rådande administrativa ordningen dvs inte knyts till resursförbrukning eller produktionsresultat exempelvis i form av producera-

de sjukvårdstjänster, antal sjukskrivna osv utan till de problem som politiken avser att lösa. Exempel på sociala indikatorer är t ex mått på hälsotillstånd, utbildningsnivå, inkomst och trångboddhet.

Till den försträmnda typen av indikatorer hör många av de kvalitetsnormer som finns utvecklade i den praktiska fysiska planeringen (särskilt stadsplanering). Dessa bygger till stor del på naturvetenskapliga lagar i fråga om ljus, luft och kemiska ämnen osv samt en på detta lagd praxis utgående från en ofta underförstådd politisk norm. De urbana indikatorerna har ofta en dylik konstruktion dvs man accepterar eller önskar vissa egenskaper i den fysiska miljön.

Man bör därför noga ange vilka föreställningsramar och begreppsdefinitioner som är knutna till respektive indikator innan de tolkas och tillämpas i den praktiska planeringen. Detta gäller särskilt när man för över tolkning och tillämpning till andra samhällssektorer än där resp. indikator först utvecklades. Jämför här diskussionen om BNP-måttets lämplighet som välfärdsmatrare.

Sammanfattningsvis anser vi att de målformulerade som planeringsarbetet skall leda fram till bör vara direkt knutna till det kunskapsunderlag som samlats in enligt beskrivningen ovan. Det betyder att målen bör formuleras också uttrycka konkreta förhållanden som man önskar uppnå i planeringen, både av social och fysisk natur.

4.8 Strategier i välfärdsplanering

Resonemanget om helhetssyn i planeringen (se ovan) kan också illustreras med hjälp av en uppdelning i olika planeringsstrategier som gjorts av Tor Rødseth i den norska Levekårsundersökelsen. Han tog sin utgångspunkt i den analysmodell som introducerades

av James Coleman för att studera förutsättningarna för social förändring bland de svarta i USA. Enligt modellen sker produktionen av olika resurser inom ramen för olika arenor (action contexts) dvs avgränsade sfärer där individernas handlingar utspelar sig. Med utgångspunkt från denna modell formulerade Rödseth följande socialpolitiska strategier:

Preferenspolitik, dvs politik som syftar till att påverka människors värderingar av sin situation och sina handlingsalternativ. Information och utbildning som planeringsinstrument.

Resurspolitik, dvs en politik som går ut på att direkt påverka individuell resursfördelning, t ex små ekonomiska resurser kan bli större med ekonomiska bidrag av olika slag. Pengar som planeringsinstrument och styrmedel.

Allokeringspolitik, dvs politik som reglerar bruket av resurser på olika arenor. Om människor inte kan utnyttja sin utbildning på en ort bör planmyndigheterna försöka allokera lämpliga arbetsplatser till orten. Regler och lagar som styrmedel och planeringsförutsättning.

Arenapolitik, dvs politik som syftar till att påverka avkastningsförhållandena på olika arenor. Han exemplifierar med skolsystemet och menar att man inom detta länge har arbetat med att utjämna betydelsen av den sociala bakgrunden och de ekonomiska resurserna för skolprestationer och utbildningsresultat. Verksamhetsplanering.

Vid arenapolitik som annan samhällsplanering arbetar man med en kombination av individuellt riktade och systeminriktade åtgärder. Intresset fokuseras på att uppnå resultatlikhet och åtgärderna får karaktären av att man t ex kompenserar individuella brister med

förstärkningar i individens omgivning. Arenapolitik skulle vid social segregation i bostadsområden där befolkningen har små privata resurser kunna innebära att man mildrade effekterna av den sociala miljöns inverkan genom att kompensera utrustningen, personalinsatser, i t ex skolor och daghem inom området. Preferenspolitik är för oss ett otillräckligt sätt att genom planering lösa människors problem. Den anknyter till välbefinnandebegreppet. Det är beroende av människors förväntningar och deras aspirationsnivå. Dessa företeelser kan variera avsevärt mellan olika grupper beroende på deras relativa belägenhet och grad av medvetenhet om sin situation och handlingsmöjligheter. Vi vill därför hävda att välbefinnande som planeringsmål måste vara underordnat välfärd. Det är endast välfärd som bör göras operationellt i samhällsplaneringen, därför att det uttrycker konkreta förhållanden som resurser och villkor.

Planeringsverksamheten måste emellertid ta hänsyn till människors upplevelser av sin situation och deras uppfattning av hur problem skall lösas genom planeringen. Detta syfte kan tillgodoses i kunskapsinsamlingen genom att människor får delta i problemformulering och att man i undersökningen tar reda på vilka värderingar och preferenser som ligger till grund för olika val av handlingsalternativ, samt att man tar reda på hur människor värderar sitt handlingsutrymme. Välbefinnande till slut bör befordras genom ökat medinflytande och samverkan i planeringsprocessen.

LITTERATURFÖRTECKNING

- Allardt, E.: Dimensions of welfare in a comparative study of Scandinavian societies, Scandinavian Political Studies 7/72.
- Barth, F.: Socialantropologiska problem, Prisma, Vänersborg 1971.
- Björnberg, U., Hjärne, L.: Individuell och kollektiv välfärd. Den lokala sociala miljön som livskvalitet, PLAN 1/75.
- Brox, O.: Strukturascismen och andra essäer. Prisma, Lund 1972.
- Bunge, M.: The role of forecast in planning Theory and decision. Volume 3, nr 3.
- Carlestam, G.: Något om planering av kultur- och naturmiljön, Meddelande från SIB 3:1976.
- Carlestam, G.: Intended and unintended effects of man's use of his physical environment, PLAN INTERNATIONAL 1972.
- Coleman, J.: Resources for social change: Race in the United States. Wiley Interscience, New York 1971.
- Dahlström, E.: Developmental Direction and Societal Rationality. The Organization of Social Knowledge Creation, Acta Sociologica 1976, Volume 19, nr 1.
- Danish Building Research Institute: Research on Quality of Life in Urban Settlements in Denmark. Danish Building Research Institute, Copenhagen 1975.
- Daun, Å.: Förortsliv. En etnologisk studie av kulturell förändring, Prisma, Lund 1974.
- Erikson, R.: Welfare as a planning goal, Acta Sociologica, vol. 17, no 3, 1974.
- Faludi, A.: Planning Theory, Pergamon Press 1973-1976.
- Horst, W.J., Rittel, M., Weber, M.: Dilemmas in a General Theory of Planning, Policy sciences 4/1973.
- Ingelstam, L., Planeringens grundproblem, Specialarbete till SOU 1972:59, Lund-Stockholm 1972.
- Kommunplanering, K-kontur, Nr 1-2 1975.
- Liljeström, R.: Uppväxtvillkor. Allmänna Förlaget, Stockholm 1973.

Lönnroth, J.: Ekonomisk teori och fysisk planering. Rapport R 41/1974.

Mork, K.: Utkast till en teoretisk totalmodell för Levekårsundersökelsen. 6/11 1972.

Parsons, T.: The theory of social action. McGraw Hill, New York 1937.

Roos, J.: Welfare Theory and Social Policy. A study in policy science. Documentationes Scientiarum Socialium 4/1973, Helsinki.

Simon H.: Models of man. Wiley, New York 1957.

Tengvald, K.: Vårdapparaten och den informella strukturen, Sociologisk forskning nr 3, 1973.

Weber, M.: The Theory of Social and Economic Organization. Ed. by Talcott Parsons. The Free Press. New York, 1964.

Mats Furberg:

OM SAMHÄLLSKVALITET OCH LIVSKVALITET

I. INGANG

1. Uppgiften

Min uppgift är att granska bestämningarna av begreppet livskvalitet (lq) i "Planning Urban Settlements for Quality of Life", hädanefter kallad PUS. Något bidrag till debatten om lämplig utformning av våra städer lämnar jag inte utan endast en kärv analytisk studie av PUS' arbetsmetoder, definitioner och sätt att haka ihop de centrala begreppen lq, välfärd/welfare samt well-being/välbefinnande/välmåga.

Negativt vill jag visa att PUS rör samman frågor om en individs goda liv med frågor om ett gott samhälle, att dess idéer om framför allt situation, värden och rationalitet är ogenomtänkta samt att bl.a. därför dess definitioner av såväl lq som de begrepp vari lq analyseras är logiskt ohållbara. Positivt vill jag skilja livskvalitet från samhällskvalitet (sq), rekonstruera några av PUS' kärnbestämningar som bestämningar inte av lq utan av sq, definiera 'välfärd' samt lämna ett diskussionsbidrag till frågan om hur lq och sq är relaterade. Den negativa och den positiva kritiken går hela tiden hand i hand.

Min studie är skriven i hast. Därav dess längd. Därav också de irriterande täta åberopandena av mina egna skrifter där en del av de begrepp jag behöver är utförligt presenterade.

I huvudtexten går sidhänvisningarna till PUS när annat ej sägs. Dock tillåter jag mig försvenska mina citat och avlägsna direkta språkfel, inberäknat otympligheter beroende på bristande kännedom om engelskans nyanser: jag utgår t.ex. ifrån att det inte är författarnas hemliga inställning som röjs när befolkningen på mer än ett ställe kallas för 'populassen'.

2. Lqns två "aspekter"

Lqn sägs på s. 17 ha två "aspekter", kallade "welfare" och "well-being".

'Welfare' avses nog svara mot svenskans 'välfärd', även om jag i del III ska argumentera att det i så fall är en feldefinition. Den närmare bestämningen kan t.v. lämnas därhän. Det nu väsentliga är att welfare inte definieras i termer av vare sig upplevelser eller någons personliga skattning av sin situation (a.st.).

'Well-being' är svåröversatt. 'Välbefinnande' duger inte. Ty enligt s. 18 är well-being subjektiv såtillvida att den "omfattar ... upplevelser /eller erfarenheter: experiences/" men objektiv såtillvida att den är en "funktion" av welfare. Detta tycks innebära att företeelsen definieras i bl.a. upplevelsetermer men inte kan föreligga utan welfare. Men om vi ett

ögonblick antar att 'welfare' betyder det vi normalt menar med 'välfärd' är det väl absurt hävda att ingen kan känna välbefinnande utan att leva i välfärd? (Eller menas bara att well-being har ett viktigt men inte nödvändigt samband med welfare?)

Måhända kommer 'välmåga' närmre PUS' 'well-being'. Kanske har vi en svag tendens förneka att någon lever i välmåga såvitt inte vederbörande subjektivt är tillfreds och objektivt har det drägligt eller åtminstone objektivt inte far illa. Jag ska emellertid lämna termen översatt och resonera som om den betecknade ett primitivt begrepp.

Welfare och well-being tycks tillsammans uttömma vad PUS förstår med lq. Well-being förs snabbt åt sidan pga dess "funktionella" beroende av welfare. Tanken bakom förvisningen verkar tvåledad: (a) Well-being förutsätter welfare; och (b) endast welfare har "direkt planeringsrelevans" (s. 18).

Led (a) betyder sannolikt att welfare är en (empiriskt? eller begreppsligt?) nödvändig betingelse för well-being. Anta att detta är sant. Det följer inte att om welfare uppnås är det väsentliga i lqn uppnått.

Led (b) måste därför vara det som berättigar PUS att se welfare som lq-begreppets huvuddel. Vad (b)₂ säger är, annorlunda uttryckt, att från stadsplanerarens synpunkt är welfare viktigare än well-being. Tankegången är kanske denna: 'Någon lever i well-being endast om han har det drägligt. Detta objektiva villkor för well-being är av typen welfare. Om nu welfare är en nödvändig betingelse för well-being och om welfare och well-being tillsammans utgör lq, så är det klokt av en lq-intresserad stadsplanerare att i första hand tillgodose welfaresidan.' Kalla detta en hård läsning av (b). En mjukare lyder så: 'En persons chanser till well-being ökar om han har det drägligt. Om welfare och well-being tillsammans utgör lq och om welfare är en för stadsplaneraren manipulerbar betingelse för well-being, är det klokt av den lq-intresserade stadsplaneraren att i första hand syssla med welfare'.

PUS' uttryckssätt talar för den hårda läsningen men troligen avses den mjuka. Utgår man från den förra är det svårt att begripa hur man kan komma fram till att t.ex. undersökningar av trivsel i redan uppförda bostadsområden skulle sakna "direkt planeringsrelevans" för stadsplanerare. Utgår man i stället från den mjuka läsningen blir det direkt planeringsrelevanta det som stadsplaneraren omedelbart kan manipulera; och han kan endast medelbart påverka trivsel och andra former av well-being. Jag tror att i den förra tolkningen två begreppsliga problem har blandats samman, ett som rör samhällskvalitet (eller kriterier för ett gott samhälle) och ett annat som rör vid vad som gemenligen brukar kallas livskvalitet. Det förra problemets beskaffenhet kan klargöras utan rotande i vad PUS menar med welfare och well-being. Ett av mina resultat kommer emellertid att bli att medborgarnas well-being är ett kriterium på samhällets sq, medan deras welfare (som inte får förväxlas med deras välfärd) spelar en undanskymd roll.

II. SQ-BEGREPPET

1. Ett epigram

Lq, säger PUS epigrammatiskt, är "Människans möjligheter att överblicka sin situation och förändra och påverka den i enlighet med sina behov och intressen" (s. 17).

Uttalandet är ett bland flera vittnesbörd (jfr den osäkerhet om vem "ägaren" till lq är som diskuteras i III.1!) om att PUS oscillerar mellan å ena sidan analyser av lq och å andra sidan analyser av sq, i tron att det finns en enkel koppling mellan de två företagen.

Låt oss granska formeln. Den är både för kort och för lång. För kort, ty den vill yttra sig inte bara om möjligheterna att ändra en situation utan också om möjligheterna att motverka förändringar i denna. För lång, ty att påverka är att bidra till endera en förändring eller ett förhållande av en förändring.

Om vi t.v. avstår från att tolka ordet 'Människan' och ersätter det med 'X' blir epigrammet:

Lq är X' möjligheter att överblicka sin situation samt X' möjligheter att förändra eller bibehålla situationen i enlighet med sina önsknings och intressen.

Lq framställs här som en funktion av å ena sidan X' möjligheter till överblick och å andra sidan X' möjligheter till handling. Ge X n överblicks- och likaledes n handlingsmöjligheter. Då föreligger HÖGRE lq än om X hade $\bar{n} - m$ möjligheter i endera mängden och LÄGRE lq än om X hade $\bar{n} + m$ möjligheter i endera mängden ($m > 0$). Lqn varierar med möjlighetsmängderna.

I epigrammet är lq inte knuten till X₃ utnyttjande av sina möjligheter. Tänk dig två situationer, S1 och S2. I båda är X' well-being lika bedrövligt. I S1 har X dock både fler överblicks- och fler handlingsmöjligheter än i S2. Enligt epigrammet föreligger därför högre lq i S1 än i S2, även om X i S1 inte utnyttjar någon av möjligheterna och följaktligen förblir i sitt gamla elände men i S2 tar vara på sina små möjligheter och därigenom segar sig upp i bättre läge. Det nya läget placerar honom kanske i en situation S3 som ger högre lq än både S1 och S2, men det är ovidkommande för lq-jämförelsen mellan S1 och S2.

Låt lqn vara X' lq och X vara en individ. Då är det excentriskt att identifiera lqn med X' möjligheter utan inräkning av hans utnyttjande av möjligheterna. Den som har god överblick och goda möjligheter att göra något åt sin situation sitter ju stundom dådlös, och den som har dålig överblick och dåliga handlingsmöjligheter gör ju stundom något förträffligt av sin situation. Mig tycks det besynnerligt säga att den förre ändå har och måste ha högre lq än den senare.

Besynnerligheten försvinner om två omtolkningar utförs. Den ena är att tyda X som en samhällslig enhet av människor; den andra att förvandla epigrammet till ett som uppsätter ett kriterium för en god samhällsorganisation. Epigrammet handlar då inte om

lq utan om sq. Frågan blir 'Vad är en god kvalitet hos en samhällsorganisation?' En stor del av PUS blir med denna tolkning en diskussion av sq och av relationerna mellan lq och sq.

Med de ändringarna bör epigrammets möjligheter rimligen uppfattas inte som enheternas utan som de däri ingående människornas. Det ligger nära till hands att tycka att den samhälleliga enhet som bereder sina medlemmar chansen till överblick och handling är bättre än den som inte gör det. Mig förefaller det närmast truistiskt att en huvudnorm för en stadsplanerare bör vara att bereda invånarna chansen ifråga men däremot inte att tvinga någon att tillvarata den.

Låt epigrammet handla om kriterier för en god samhällsorganisation, så får det bättre mening:

Ju fler möjligheter till överblick och till önsknings- och behovstillfredsställande handling en samhällelig enhet bereder de individer som ingår i den, desto bättre är den (desto högre sq har den).

Godtas denna tolkning kan sq inte direkt mätas genom att undersöka eller jämföra individer och/eller deras utnyttjande av de möjligheter som står dem till buds, ty en samhällelig enhet är inte restlöst återförbar till de individer som utgör den och till deras inbördes relationer. Däremot kan, tycks det, sq under vissa förhållanden mätas direkt genom jämförelser mellan samhälleliga enheter. Anta att samma population kan organiseras i antingen enheten E1 eller enheten E2. Då har E1 högre sq än E2 om E1 ger möjlighet till vidare överblick och till fler önsknings- och behovstillfredsställande handlingar än E2.

Denna skenbara möjlighet till direktjämförelser mellan samhälleliga enheter kan fresta till något jag slagordsmässigt ska kalla hegelianism, en tro att eftersom en samhällelig enhet inte restlöst kan återföras på sina medlemmar så har den egenliv och egenvärde, oberoende av vad som händer medlemmarna. En hegelian skulle kanske falla på tanken att undersökningar av trivsel osv är ovidkommande för lq-studier, inte emedan de undersökta kan ha "falsk medvetenhet" utan emedan lqn är knuten till den samhälleliga enheten som helhet och inte till någon individ. I min terminologi skulle han då ha förväxlat lq med sq.

Min tolkning av PUS' epigram saknar hegeliska implikationer; den handlar om sq, om kvaliteten hos en samhällsorganisation, inte om den lq som eventuellt utmärker dem som lever i en dylik samhällsorganisation.

2. Basbehov och högre behov

Det kan vara bra att (mycket grovt) skilja mellan basbehov och något som i brist på bättre kan kallas högre behov, en term som inte bör fattas värderande.

Basbehov är behov som måste i någon mån tillfredsställas om ett liv av ens den jämmerligaste beskaffenhet ska kunna upprätthållas. Bland dem är behovet av dryck, av föda, av sömn, av tak över huvudet och av kläder på kroppen. De är behov som är gemensamma för alla människor. Högre behov är däremot behov som

måste tillfredsställas om livet ska vara meningsfullt; och de är inte gemensamma för alla. Du "kan inte undvara" musik; jag kan det. Jag "kan inte undvara" seriös skönlitteratur; du kan det. För dig är ett liv meningsfullt utan att innehålla filosofiska grubblerier; för mig vore det tomt.

Att någon behöver X innebär enligt vanligt språkbruk att X är nödvändigt för honom (jfr PUS, s. 12). Är behovet basalt är X nödvändigt för hans fortlevnad. Är behovet högre är X däremot "endast" nödvändigt för att han ska leva väl.

Gränsen mellan basbehov och högre behov sammanfaller inte alltid med gränsen mellan allmänmänskliga och idiosynkratiska behov. Några av oss framsläpar livet utan någon att tala med, utan någon att smeka, utan någon att ligga med; så intellektuella, emotionella och sexuella behov är inte basala i betydelsen att deras tillfredsställande är nödvändigt för envar människa som vill upprätthålla livet. De är högre behov, ty att de tillfredsställs är för den suktande ett nödvändigt villkor för att leva väl. Likväl är de knappast idiosynkratiska.

Viktiga för de följande resonemangen är två ting: De högre behoven kan i det långa loppet tillfredsställas först när basbehoven är tillfredsställda; och de senare är alltid allmänmänskliga medan de förra stundom men inte alltid är mycket idiosynkratiska.

En numera vanlig föreställning är att ett samhälle bör sörja för åtminstone (i) att dess medlemmars basbehov tillgodoses och (ii) att dess medlemmar i görligaste mån bereds tillfälle att utveckla och tillgodose högre behov.

Anammar du denna föreställning kan du mycket väl tänka dig att samhället inte är reducibelt till sina medlemmar men samtidigt att dess värde avhänger av hur det är sörjt för medlemmarna enligt (i) och (ii). Du behöver m.a.o. inte vara hegelian.

Låt oss nu säga att i ett samhälle som tillgodoser (i) råder väl-färd i trång mening och att i ett som dessutom tillgodoser (ii) råder välfärd i vid mening. Ett samhälle utan välfärd i trång mening har undermålig sq, ett samhälle med vid välfärd har åtminstone acceptabel sq.

Trång välfärd kräver att envar medlems samtliga basbehov är tillgodosedda.

En vid välfärd ställer inga analoga krav för de högre behovens vidkommande. Det går inte. Dels är de högre behoven ofantligt många och starkt individuella jämfört med basbehoven. Dels kan de vara sådana att de sträcker sig in på andra människors livsområde och inte låter sig förverkliga om dessa andra högre behov ska kunna förverkligas. Dels är de till skillnad från basbehoven begreppsgenomsyrade och skälbundna och därför sådana att de uppstår, förändras och går under bl.a. när subjektets begrepps värld och kritiska reflektion förändras⁶, så det är tvivelaktigt om det annat än momentant finns något som koherent kan beskrivas som 'samtliga högre behov'. Dels ligger det värdefulla för subjektet inte i att de högre behoven är tillfredsställda utan i att HAN tillfredsställer dem.

Av bl.a. dessa skäl kan samhället inte åläggas tillse att de högre behoven är tillfredsställda, endast att möjlighet bereds att i någon mån utforma och tillgodose somliga av dem.

Detta betyder emellertid inte att samhället är fritaget från skyldigheter att institutionellt uppmärksamma medborgarna på att vissa typer av högre behov finns och kan berika många enskildas liv. Skolans uppgift är bl.a. att ge eleverna kontakt med litteratur, konst och musik. En stadsplanering som inte ordnar med ett aktivt kulturutbud även för den vuxna befolkningen visar större låt-gå-mentalitet än vad som numera anses tillbörligt i ett välfärdssamhälle.

3. Pluralism och högre behov

Många av oss föreställer sig att ett samhälle bör rymma flerslivsstilar än den eller dem vi personligen sympatiserar med - och detta även när dessa andra livsstilar kommer i konflikt med vår egen. Vi tänker oss att en population hyser otaliga talanger, möjliga färdigheter, möjliga åsikter och möjliga värderingar som inte var och en av oss har; och att utvecklandet av dem kan inkräkta på vårt personliga handlingsutrymme men att de ändå bör beredas plats. Var och en av oss förbjuder sig att ens om han så förmår uppställa sig som mönsterbild för hur livet bör levas. Vi vet att det finns andra högre behov än dem vi råkar ha. Vi anser att de är värda att formas och få uttryck även när de inte är lättförenliga med våra egna. Vi inbillar oss att ett gott samhälle, ett samhälle med hög sq, måste vara pluralistiskt, i bemärkelsen att det tillåter många livsstilar, även när dessa går varann emot.

Jag tror att denna föreställning⁹ - som jag inte argumenterar för utan bara redovisar - är viktig i diskussioner om ett samhälles politiska författning, men jag ska inskränka mig till ett exempel som anknyter till stadsplanering:

Jag är bullerkänslig. Särskilt artificiella ljud förbittrar mig. Mest störande är icke önskade människoröster, men också den mesta musik är svår stå ut med. Dock förefaller det mig uppenbart att en tätort med en mig behaglig tystnad vore sämre än en där musik utövas och avlyssnas, trots den pina jag bereds när jag kommer i ljudets väg. Till en del beror mitt ställningstagande kanske på att jag ännu inte helt har givit upp hoppet att någon gång höra mer än olåt i detta slags buller; till en del på att det är sporrande möta människor med annan erfarenhet (som de bör beredas möjlighet att förvärva); men till väsentlig del på att en rikedom av mänskliga livsformer förefaller mig värdefull, vare sig jag har glädje av den eller ej, ja, även om den köps till priset av visst obehag för mig. Denna mångfacettering är dock knappast värdefull i sig; dess värde ligger i att det stora utbudet hjälper den enskilde att upptäcka och utforma berikande högre behov.

Planeraren som ritat in konserthus, operabyggnader, isbanor, kyrkor och andra fritidsanläggningar som inte kommer att brukas av befolkningens flertal förefaller mig handla enligt en liknande värdering, värderingen att under i övrigt jämställda förhållanden en livsstilsrik tätort bör föredras framför en livsstilsfattig, t.o.m. om rikedomen skulle motverka välmåga

för en viss individ¹⁰, för innevånaren i gemen¹¹ eller för Människan¹². (Se nästa sektion!)

En stor del av vad PUS har att säga förefaller mig hävda normen att en stadsplanering är värdemässigt acceptabel först när den är en plan för något som uppfyller villkoren för ett välfärdssamhälle i vardagsbemärkelse och följaktligen bl.a. är en plan för en pluralistiskt fungerande enhet. Att endast welfare har "direkt planeringsrelevans" vill jag tolka så¹³: 'Samhället har plikt att tillgodose basbehov. Det kan inte åläggas tillgodose de högre behoven. Däremot är det skyldigt att tillse att möjlighet bereds att utforma och i någon mån tillmötesgå några av de vanligare och/eller finare förutsägbara högre behoven: samhället är skyldigt att se till att det finns bibliotek, teatrar, motionshallar, fritidsgårdar osv.'

Denna föreställning om den samhälleliga enhetens och därmed även stadsplanerarens ansvar ger innebörd åt talet om sq. Det är begreppen samhällskvalitet och kriterier för ett gott samhälle som enligt min mening borde stå i PUS' centrum.

I J.S. Mills anda förutsätter emellertid PUS att kriterierna ifråga inte kan vara kriterier på ett gott samhälle såvitt inte samhället är sådant att det befordrar (var och en av?) sina medlemmars welfare (och därigenom deras well-being?). På detta sätt länkas sq till lq. I uppsatsen råder dock en viss osäkerhet om huruvida samhällsplaneringen verkligen på liberalt manér bör inriktas på den enskilde. Uttryckt på annat sätt: Författarna är i beråd om huruvida sq är återförbar till någon kollektion av individuell lq. Därför inleder jag min diskussion av PUS' lq-begrepp med att fråga vem eller vad författarna önskar tillskriva det som de kallar lq.

III. LQ-BEGREPPET

1. Individ - folk - Människan

Vad lq än må vara tänks den uppenbart som en kvalitet tillkommande någonting, X. Men vem eller vad är X?

PUS ger fem svar:

- a. en mänsklig individ (se t.ex. ss. 1 och 48);
- b. folk ("people"); där ordet inte betyder 'folkslag' utan
 - b1. 'människor i gemen',
 - b2. 'genomsnittsinnevånare' eller
 - b3. 'en viss samhällelig enhet av människor'

(se t.ex. ss. 17 och 18 där lqs ingredienser välfärd och välmåga närmare avgränsas);

- c. Människan ("Man" med stort 'M', se t.ex. s. 1 och den uttryckliga definitionen av 'lq' på s. 17, den definition som i II.1 behandlades som ett epigram).

Låt oss betrakta dessa svar.

a. En individ är en enskild och historiskt given människa, här inom den grupp planeringen gäller. 'Historiskt given' innebär att hon fattas som hon går och står, inte sådan hon skulle ha varit om inte om hade varit. Den historiskt givne Sven Svensson är lönnfet, smygalkoholiserad, kvinnobegiven och kvinnoföraktande, tillbringar fritiden framför tv och bingo-bricka osv. Med bättre insikter, annan uppfostran o.d. skulle han kanske ha varit annorlunda, men sådan han nu är är han historiskt given. Att hans intressen inte alltid harmonierar med genomsnittsmedborgarens, den samhälleliga enhetens eller Människans är uppenbart.

b1. 'Folk' i betydelsen 'människor i gemen' är envar inom en viss variationsram. Ramen medger rätt stora olikheter: det är onormalt att vara alltigenom normal. 'Folk' är här närmast en kollektion av individer i betydelse a.

b2. 'Folk' kan användas i betydelsen 'genomsnittet av åsyftade stadsinnevärdare'. Ting kan sägas om "folket" i denna genomsnittsbetydelse som inte är sanna för envar medlem av "folket" och kanske inte för en enda medlem, på samma sätt som det kan vara en statistisk sanning att den genomsnittlige statstjänstemannen i lönegrad si och så har 1.3 barn utan att det fördenskull är sant om en godtycklig (eller om någon) statstjänsteman i den lönegraden att han har 1.3 barn. 'Folk' i betydelse b2 är ett oklart uttryck sålänge man inte vet vilket av flera genomsnittsbegrepp som används och med avseende på vilka egenskaper man vill göra snittet.

b3. 'Folk' kan fattas på ytterligare ett sätt, ett som jag i brist på bättre ord har återgivit med 'samhällelig enhet av människor'. Tagen så blir diskussionen av folks lq en diskussion av kriterier för ett gott samhälle; det blir inte lq som disku-

teras utan samhällskvalitet, sq. Den debatten har jag tagit upp i del II.

c. Om Människan med stort 'M' finns åtskilligt att säga, men jag ska fatta mig kort:

(i) Om påståenden om Människan antas vara allmängiltiga i betydelsen att de gäller om envar människa sådan hon går och står, kan det vara rimligt att rekonstruera dem som utsagor om mänskliga individer sedda från basbehovssynpunkt. Är tankarna i II.2 riktiga är tal om Människans högre behov vådligt: alla människor har kanske högre behov, men det är ovisst om det finns något högre behov som är gemensamt för alla människor.

(ii) När botaniker uttalar sig om Vitsippan och zoologer om Kungsörnen, uttalar de sig inte om envar vitsippa och envar kungsörn utan om normalexemplar. En liknande tydning av talet om Människan är möjligt men bjuder emot om de högre behov som kan skilja människor från människa räknas som väsentliga för människovarat.

Här kan emellertid distinktionen determinabel/determinat komma till användning. Begreppet färg är determinabel till begreppen röd, grön, blå osv, och begreppet röd är determinabel till begreppen karmosinröd, purpurröd osv. Omvänt är begreppet röd determinat till begreppet färg och begreppet karmosinröd determinat till begreppet röd (och till begreppet färg).

PUS talar på s. 7 om Människans problemlösande och skapande förmågor och menar då kanske att varje "normal" människa förmår lösa något problem eller skapa något (förmåga i determinabel-betydelse) men inte nödvändigt att envar "normal" människa förmår lösa ett visst problem eller skapa en viss sak (förmåga i determinatbetydelse). Man kan tänka sig att envar "normal" människa i så fall har determinabla högre behov, gemensamma för släktet, t.ex. behovet att utöva sina determinabla förmågor, utan att det fördenskill gällande att envar har samma högrebehovs-determinat, t.ex. behovet att lösa detta problem.

Denna idé om determinabla högre behov verkar inte oförenlig med vad som ska sägas i II.2. Men det blir förstas bekymmer med bestämningen av 'normal': ska man t.ex. göra det till en definitionsmässig sanning att den normale har dessa och dessa determinabla förmågor, behov osv? Rimligt är kanske att i analogi med bl tillåta en variationsram och säga att den normala ska ha några av en viss uppsättning determinabla behov.

(iii) Stundom är talet om Människan inte allmängiltigt i vare sig betydelse (i) eller betydelse (ii). Det handlar då bl.a. om idiosynkratiska högre behov som dock ska vara "rätt insedda".

Ofta vet du och jag inte vad vi "innerst inne" från högrebehovssynpunkt vill. Ty vi har för små kunskaper om världen och de samhälleliga institutionerna och om våra förmågor och möjligheter; vi har reflekterat för lite över oss själva och samhället; vi har alltför okritiskt övertagit önskingar och värderingar från omgivning och överhet, osv. Kunde du och jag

övervinna dessa brister bleve vi mer självbestämmande och självförverkligande och mer "fullt ut" Människor¹⁴.

Föreställningen om självförverkligande finns hos tänkare som företräder en fullfjädrad individualism, t.ex. J.S. Mill. Att jag är fullt ut Människa betyder här att jag är fullt ut självförverkligad, och att du är fullt ut Människa betyder att du är fullt ut självförverkligad, men mina förverkligade egenskaper behöver inte vara desamma som dina¹⁵. Inget i (iii) säger att du och jag har gemensamma högre behov, sätter samma mål för våra liv, tillfredsställs av samma ting, utformar våra levnadsbanor analogt, står i harmoni med varann e.d.

Har Iq att göra med individuella levnadsmål, en enskilds tillfredsställanden och livsutformning osv, så finns det a fortiori inget i (iii) som bjuder att en stadsplanering som ökar min Iq som människa även ökar din. Motsatsen är möjlig. Skulle det som ökar min Iq även öka din vore detta en lycklig tillfällighet, inte en nödvändighet. (Här aktualiseras det mättningsproblem som ska beröras i IV.2).

(iv) Hos den unge Marx skymtar en optimistisk tanke: I det kommunistiska samhället, det där alienationens bojar är sprängda, där produktionsmedlen har övergått i allmän ägo och där själva ägandebegreppet har upplösts - i det samhället är med nödvändighet ditt självförverkligande förenligt med mitt. Där sammanfaller dessutom i väsentlig mån och utan konkurrens våra levnadsmål och våra tillfredsställelser.

Gemenskap är inte blott en nödvändig förutsättning för det kommunistiska samhället. Vi kommer dessutom att finna att vi är Gattungswesen, varelses tillhöriga arten människa. I denna insikt ingår ett medvetande om den andre som en varelse med samma behov och intressen som jag och ett medvetande om en samhörighet med honom.

Har jag förstått Marx' tankefragment menar han bl.a. att när den icke längre alienerade inser att hans handling tillskansar honom en fördel gentemot hans broder kommer hans samhörighet med denne honom att tappa lusten att utföra handlingen. I vår icke-alienerade medvetenhet om varann finner vi oss mindre individualistiskt benägna än i de förkommunistiska samhällsformerna.

Har Marx rätt vore i det kommunistiska samhället en planering som ökade min Iq en som även ökade din och omvänt, ty i själva den ökade Iqn ingår som väsentligt moment insikten om den andres ökade Iq. Talet om Människan skulle även i konkreta detaljer gälla om envar människa, t.o.m. beträffande vissa högre behov.

Mycket är oklart i Marx' skiss men kanske inte ohjälpligt¹⁶. Dock är vägen till det kommunistiska samhället lång, planer för dessa förvandlade varelses förhastade och tanken om Gattungswesen ytterligt vag. I fortsättningen rör jag mig med (iii) men lämnar (iv) därhän.

Sammanfattningsvis påstår jag att i frågan om vem eller vad som har lq vacklar PUS mellan

I. att tillskriva lq åt individer, mestadels fattade mer i den idealiserade självbestämmandebetydelsen c (ii) än i betydelse a, och

II. att tillskriva lq åt en samhällelig enhet av människor.

En konstruktion enligt II hamnar i debatten om sq, om kriterier för ett gott samhälle. Det är, menar jag, den debatten PUS egentligen vill föra. Skälen för denna min åsikt framträder dock bäst om man följer den nominella huvudlinjen I och ser vilka problem den leder in i.

I anslutning till I kommer jag att i återstoden av denna studie använda 'lq' som en beteckning för en viss typ av kvalitet hos enskilda människoliv. 'Sq' kommer att som förut beteckna en viss typ av kvalitet hos ett samhälle.

2. Begreppet welfare

På s. 17 förekommer något som ser ut som en definition av welfare, den ena och enligt PUS viktigare av lq-"aspekterna". Jag anför den engelska ordalydelsen eftersom varje översättning jag har kommit på innebär en tolkning: "Welfare is people's command over resources for wilfully steering and controlling their circumstances under given conditions".

Formuleringen är mångtydig. Den rimligaste parafrasen förefaller mig vara denna:

Om en grupp människor besitter vissa resurser och om de brukar dessa till att styra och kontrollera sina omständigheter under de givna villkoren, så råder welfare inom den gruppen.

Ska detta vara en definition måste de två om-satserna ge nödvändiga och tillräckliga villkor för welfare. Men ifall de så gör är det uppenbart omöjligt att översätta 'welfare' med 'välfärd'. Ty i en upplyst despoti kan inte bara trång utan även vid välfärd (se II.2) råda utan welfare. Omvänt kan en grupp människor uppfylla villkoren i om-satserna utan att fördens skull envar gruppmedlems basbehov är tillgodosedda och/eller möjligheter beredda för gruppmedlemmarna att utforma eller tillgodose något högre behov. Det vore en övertalningsdefinition att säga både att despoti är logiskt oförenlig med välfärd och att folkligt självbestämmande begreppsligt innesluter välfärd.

Här är några tänkbara anledningar till att welfare kan förekomma utan välfärd:

Resurserna förslår inte till allas livsuppehälle (som i ett agrarsamhälle efter missväxt) eller skulle visserligen räcka vid jämn fördelning men har genom hävdens makt, religionens påbud, ledarnas inflytande, majoritetens beslut eller rena transport- och lagringssvårigheter ansamlats ojämnt. Och de högre behoven kan vara försummade pga att resurserna endast

täcker basbehoven eller att befolkningen är glest spridd över ett alltför stort och alltför kommunikationsfattigt område.

Ätminstone under en övergångstid kan troligen en grupp som helhet bruka sina resurser till att styra och kontrollera sina materiella villkor utan att beakta högre behov. Ty dessa blir allvarligt pockande först när den levnadsnivå har uppnåtts där inte hela dagen slukas av kampen för brödfödan utan tid finns "att tänka och att svärma" - tid att höja blicken över knoget, att reflektera över värden och möjligheter att uppnå dem, att söka alternativ, att utforma drömmar om en ny himmel och en ny jord och att få ork att ta itu med att förverkliga de drömmarna. De högre behovens roll för ett människovärdigt liv och deras avhängighet av de materiella betingelserna är grunden till att Marx i Kapitalet så kraftigt hävdar att frågan om arbetsdagens längd är av avgörande vikt för proletariatet.

Att det inte är blott och bart en teoretisk möjlighet att welfare föreligger utan välfärd i vare sig vid eller trång mening är något vi ser så snart vi betraktar den värld vi lever i.

Här blir slutsatsen endera att 'welfare' inte betyder 'välfärd' eller att PUS visserligen har försökt bestämma det som i vardagslag menas med 'välfärd' men misslyckats.

Den senare slutsatsen är troligen den riktiga. Författarna har, förefaller det mig, tagit fasta på viktiga och i planerings-sammanhang ofta förbisedda villkor för välfärd men i sin iver att framhålla dem gjort dem till nödvändiga och tillräckliga definitionsegenskaper.

Skjuts på vägen har de fått av en rad antaganden och begreppsbestämningar som tycks övertyga dem om bl.a. att den som har resurser att styra och kontrollera sina villkor alltid tar dem i bruk och alltid eftersträvar välfärd i vardagsbemärkelse. Att granska dessa antaganden och bestämningar blir min närmaste uppgift. Den kommer att ta sektionerna 3-6 i anspråk, är utpräglat destruktiv men röjer plats för de konstruktiva bidragen i III.7 och IV.1.

3. PUS' rationalitetspostulat

Viktigt för PUS' welfare-bestämning är begreppet rationell handling. Om detta sägs något på ss. 8-11, men resonemangen bygger på premisser som endast antyds. I detta avsnitt försöker jag rekonstruera den bakomliggande tankegången.

En utgångspunkt sägs vara att människan är "en aktiv varelse som ständigt strävar efter att uppnå goda levnadsvillkor" (s.6). Det är oklart både vilken betydelse ordet 'människan' har och vem vederbörande vill uppnå goda levnadsvillkor för; men texten får bäst sammanhang om man tolkar uttalandet så:

Envar människa eftersträvar alltid och allestädes goda levnadsvillkor för sig själv.

Till denna förkunnelse av metodologisk egoism fogas på s. 10 en rationalitetsstipulation som kanske kan preciseras sålunda:

För envar människa gäller att närhelst hon befinner sig i en valsituation träffar hon det avgörande som i ljuset av hennes tro om de egna förmågorna och preferenserna är mest rationellt.

Någon definition av 'rationell' har jag inte funnit, men sannolikt menar man 'effektivt befordrande ett visst mål'.

Om dessa bestämningar tas tillsammans, ger de följande resultat:

För envar människa gäller att närhelst hon befinner sig i en valsituation väljer hon alltid och allestädes den handling som, i ljuset av hennes tro om de egna förmågorna och preferenserna, förefaller henne effektivast befordra goda levnadsvillkor för henne själv.

Kalla denna sats PUS' rationalitetspostulat.

Postulatet gör inte begripligare den tanke som i III.2 föreföll så förbryllande, alltså tanken att den som utnyttjar sina resurser för att styra och kontrollera sina omständigheter alltid lever i välfärd. Däremot förklarar den en besläktad tanke, nämligen idén att den som lever i welfare eftersträvar (sin egen) välfärd i vardagsbemärkelsen. Ty välfärd är knuten till behov, och författarna tror ju att ett behov är en strävan (se PUS, s. 5, samt min kommentar i not 5).

Postulatet är empiriskt felaktigt. Den metodologiska egoismen må envist leva vidare i liberalekonomers modellbyggen; lika fullt är det, som en stor hop tänkare med biskopen Butler i spetsen har gjort klart, falskt att envar av oss alltid och allestädes tänker på egen förmån och egen välfärd. A fortiori är det falskt att envar av oss alltid och allestädes väljer att göra den handling som i hans tycke effektivast befordrar hans egen välfärd. Vidare är det mycket för primitivt att påstå att den tro man har om egna förmågor och egna preferenser är avgörande för vilken handling en agent väljer.

4. Situation och realitetsperception

För att analysera en persons handling inför PUS bl.a. begreppen situation och realitetsperception.

En individs situation är "de 'objektiva' omständigheter i vilka han befinner sig. Så bestämd innefattar situationen den materiella omgivningen, individens kunskaper och skickligheter samt även den sociala omgivningen med dess lagar, regler, normer och åtföljande sanktioner. Restriktionen till 'objektiva' faktorer implicerar att situationen inte beror på individens egna attityder och åsikter: individens erfarenheter åberopas m.a.o. inte." (S. 8).

Individens realitetsperception är däremot "hans subjektiva tolkning av omvärlden. Men begreppet inkluderar även hans jag-perception /perception of self/, den förväntan han har om sin duglighet och förmåga /capacity and ability/ att utföra olika uppgifter eller att nå ett visst mål i en given situation.

/- - / Realitetsperceptionen består av två delar: perception av den omgivande verkligheten, dess komponenter och inbördes samband; samt en persons perception av hur han förhåller sig till /relates to/ denna omgivning. Den innefattar vad han tror sig förmå göra och icke göra, vad som ögonskenligen är tillåtet och otillåtet, vad som förmodligen händer honom om han utför eller inte utför en handling." (S. 8f.)

Jag ifrågasätter inte lämpligheten av att på något sätt skilja mellan det läge någon befinner sig i och hans tro om det läge han befinner sig i. Men den föreslagna begreppsbyggnaden på den icke-subjektiva sidan bekymrar mig.

En situation ska tydligen vara individens omständigheter sådana de faktiskt är, oavsett hur han uppfattar dem. Bland dessa omständigheter är hans materiella omgivning. Tänk på det situationssegmentet.

Här sitter jag i en rökig kammare. Runt mig är ett virrvarr av papper, pipor, kaffekoppar, pärmor, askfat, pennor, tobaksburkar och tandpetare. Består min materiella situation enligt PUS av dessa ting konceptualiserade såsom papper, pipor, kaffekoppar osv? Eller är den endast den okonceptualiserade materian?

Den okonceptualiserade materian ingår i situationen som en sorts bas. Men denna är tydligen inte nog. Den sociala omgivningen betraktas som ett jämförbart segment av totalsituationen. I denna sociala omgivning torde ingå t.ex. min samhällsliga ställning. Det är svårt förstå vad en okonceptualiserad status är; och om begrepp släpps in i ett situationssegment verkar det inte finnas anledning att mota ut dem från ett annat.

Min materiella omgivning tycks då definitionsmässigt konceptualiserad, ehuru inte av mig. Men av vem eller vad? Den närmaste gissningen torde vara: 'Av "oss", i "vår" kultur'. Min materiella omgivning är den mig kringgivande materian begreppslagd på det/?/ i mitt samhälle övliga sättet. Förhåller det sig så är min materiella situation där jag nu sitter helt annan för dig än för varelser från en vilt främmande kultur, t.ex. besökare från en annan galax. Däremot är det jag nyss kallade 'basen' förstås oförändrad: det finns något som konceptualiseras på olika sätt och som inte förändras av konceptualiseringarna. (Frågan är om detsamma kan sägas om den sociala omgivningen: den verkar i högre grad än den materiella konstitueras av konceptualiseringar.)

Situationsbegreppet har nu förbundits med begreppet kultur och dess föregivna objektivitet relativiserats. En situation är inte en okonceptualiserad omgivning utan en omgivning-lagd-under-vissa-begrepp-i-en-viss-kultur.

Genast inställer sig två frågor:

(i) 'Är detsannolikt att vår kultur har ett och endast ett sätt att begreppslägga t.ex. min omgivning i arbetsrummet? Om inte, kan jag då samtidigt vara i flera olika situationer? Ifall jag kan vara det, är ett sådant situationsbegrepp brukbart i en handlingsanalys?'

(ii) 'Förutsätt att situationsbegreppet på något sätt kan göras fruktbart. Konceptualiseringar styrs av värderingar. Vi skapar begrepp endast för sådant vi anser värt att uppmärksamma. Vi tar fasta på vissa drag i vår omgivning, t.ex. häst och ryttare, och för samman dem till ett enda begrepp, ekipage, emedan vi anser det begreppet bra för vissa syften. Vårt traditionella begrepps-system har sålunda formats av en serie värderingar. Dem funderar vi inte längre över, men kanske behöver de kritiskt granskas. Och då är spørsmålet: Om en situation definitionsmässigt är omgivning-konceptualiserad-på-övligt-sätt, vilka är de värderingar som bestämmer detta övliga? Och är de rimliga?'

Invändningar av typ (i) verkar inte tandlösa. Vad glädje har man f.ö. i en handlingsanalys av vare sig ett begrepp om en okonceptualiserad situationsbas eller av en omgivnings-konceptualisering som helt frikopplas från agenten? Sartre nyttjar i stället ett begrepp fakticitet som grovt är inbegreppet av de omvärldsförhållanden som en individ i det läge (Sartre: situation) han befinner sig i måste ta hänsyn till vid sitt agerande. Även så får man stora svårigheter att bestämma hur dessa omvärldsförhållanden tänks begrepps-lagda. Men man behöver åtminstone inte tänka sig att begrepps-lagningen totalt bortser från agentens intressen.

Invändningar av typ (ii) visar i mitt tycke att om man alls kan göra något handlingsanalytiskt användbart av PUS' situations-begrepp (vilket jag betvivlar) kommer nästan allt intressant i det att knyts till de värderingar som ligger bakom den kultur-relativiserade konceptualiseringen. Det för en lq-diskussion viktiga kommer att röra de värderingarna mer än den "situation" dessa bidrar att utforma.

Värderingarnas roll framträder än klarare om man försöker beskriva "situationen". Ty den beskrivande träffar ett urval. Han tar med endast somliga av de inom en given kultur möjliga konceptualiseringarna av omvärlden, nämligen dem han bedömer som vidkommande för hans syften med beskrivningen.

5. Värden

En persons handlingar beror enligt PUS inte på enbart hans situation och realitetsperception utan även på hans värden. Om mina tankar om PUS-situationen är korrekta och om en handlingsförklaring är väsentlig för lq-diskussionen är värdebegreppet ett nyckelbegrepp i PUS som dock säger föga om det. På det teoretiska planet inskränker sig anmärkningarna till följande:

"Värden är internaliserade normer, preferenser och levnadsmål. De uttrycker vad vi vill /och önskar: want to/ uppnå eller åstadkomma. /- - / Värden kan ses som de mest omedelbara handlingsincitamenten." (S. 8).

På s. 9 tilläggs att de värden PUS behandlar är "medvetna".

Detta är magra upplysningar, men några saker framgår:

(i) För PUS finns ingen större skillnad mellan preferenser och

normer. Värdeomdömen nämns överhuvud inte och betraktas kanske som en form av preferensomdömen.

(ii) För PUS är det inte så att vi kan ha värden som bjuder oss vad vi inte vill. Det sägs inte uttryckligen att det dessutom är så att närhelst vi vill något är detta något för oss ett värde; men detta verkar tas för givet.

(iii) För PUS förhåller det sig så att den som ärligt omfattar ett värde är därmed sporrad att förverkliga värdet ifråga, och det på det näkaste av alla sätt. Tror han uppriktigt att han bör sluta röka är han omedelbart eggad att inte dra ett enda bloss till. Är han övertygad om att ett visst livsmål är bra hetsar övertygelsen honom att sätta av mot det målet. Råkar han hysa övertygelsen att det finns flera jämnbra men med varann oförenliga levnadsmål är han tydligen lik en häst som samtidigt sporras framåt, piskas bakåt, dras åt vänster av betslet och till höger av ryttares ryck i örat.

Bakom (i)-(iii) ligger näppeligen lång reflektion över värdeomdömens, normers och preferensers plats i handlingslivet. Här kan jag endast göra några få kommentarer och hänvisa till någon handbok i värdeteori för en diskussion av värdeomdömen och normer²⁰.

(i) Det finns en klyfta mellan preferensomdömen å ena sidan och värdeomdömen och normer å den andra. Preferensomdömen handlar om vad som faktiskt föredras och inte föredras. I den mån värdeomdömen gör jämförelser handlar de inte om faktiska preferenser utan om vad som bör föredras och inte föredras. Normutsagor handlar likaledes inte om vad som är fallet eller om vad som faktiskt göres utan vad som bör vara fallet och bör göras. Att PUS klumpar samman preferenser med värden och normer kan bl.a. bero på att (a) påståenden om att någon omfattar vissa värden eller vissa normer är lika faktueella som (b) påståenden om att någon har vissa preferenser. Men att (a) och (b) är jämbördiga visar inte på någon likhet mellan värdeomdömen, normutsagor och preferensomdömen. Preferenser hör till varats värld, värden och normer till börats. Att inte beakta klyftan mellan de två världarna är att ta ett första felkliv.

(ii) Inte ens våra preferenser är något vi alltid vill ha; och de värden och normer vi omfattar är långt ifrån alltid något vi vill omfatta. Men här finns en skillnad. Skälet till att vi inte vill ha en preferens vi faktiskt har är oftast att vi anser den förkastlig, en preferens som inte bör hysas. Skälet till att vi inte vill omfatta ett värde eller en norm vi faktiskt omfattar är däremot oftast av typen att förverkligandet av värdet eller normen kommer i strid med våra böjelser. Att inte beakta den distinktionen och att tro att omfattandet av värden och normer innefattar eller åtminstone är direkt kopplad till en önskan och en vilja att förverkliga värdena och lyda normerna är att ta två ytterligare felkliv.

(iii) En preferens är alltid en böjelse att i en valsituation ta det x man föredrar. Om jag inte vill ha preferensen och av den anledningen inte tar x utkämpas en strid mellan min böjelse och min vilja. Hyllandet av ett värde eller en norm är däremot ingalunda en böjelse att i en valsituation hellre handla så att

värdet förverkligas eller normen åtlöds än utföra en annan handling. Hyllandet ifråga är en övertygelse om att värdet bör förverkligas eller normen följas, men den övertygelsen är dessvärre ofta (st) mycket långt ifrån en böjelse att utföra det som bör utföras.²¹ Att inte beakta den distinktionen är att ta ett sista felkliv.

Ty var har man nu hamnat? Man tänker sig att omfattanden av värden och normer liknar preferenser däri att de samtliga är böjelser, är faktueella dispositioner att handla på ett visst sätt; att de alla endera innesluter eller omedelbart ger upphov till en önskan och en vilja att handla på det sättet; och att de eggjar, sporrar, driver fram handlingen ifråga. Borta är det normativa elementet. Borta är normers och värdeomdömens karakteristiska skälbundenhet och förbindelse med reflektion, kritisk granskning och beslut att acceptera och förkasta. Borta är även hågkomster av sorgligheten att en övertygelse om att något bör vara fallet ingalunda alltid sporrar oss att göra det till fallet.

Kvar står en behaviouristisk modell av människan som en valplats för tendenser som knuffas och dras om henne. Omfattar hon ett värde finns det alltid en kraft i henne som verkar för det värdets förverkligande. Sitter hon ändå passiv måste detta bero på att den kraften neutraliseras av andra och motverkande. Det är en öppen fråga om en dylik människosyn är korrekt eller ej; men är den korrekt har den knappast utrymme för några handlingar.²²

6. Frihet, welfare och välfärd

Jag gissar att PUS på ungefär följande sätt vill ta sig över från de fenomen den benämner "situation", "realitetsperception" och "värden" till dels welfare och dels välfärd i gängse mening:

Låt Spinozas frihetsdoktrin²³ beteckna nedanstående tanke:

- Av flera personer som befinner sig i samma situation är den som har
- (a) insikter i situationen,
 - (b) kunskaper om huruvida och på vilket sätt den bör bibehållas eller förändras,
 - (c) medel att bibehålla eller förändra den samt
 - (d) tillfälle att ta medlen i bruk
- friare än den som saknar (a) - (d).

Tänk dig att (a) identifieras med icke-handlingssökande (non-conative) realitetsperception, (b) med PUS-värden-samt-handlings-sökande-realitetsperception och (c) med resurstillgång. Märk att man i den identifikationen måste lägga restriktioner på realitetsperceptionen så att endast korrekta varseblivningar medräknas; felaktiga förmedlar inte insikt och kunskap. Märk vidare att av analoga skäl måste de med (b) associerade PUS-värdena vara i någon mening vettiga eller välgrundade; annars skänker de inte "normativ kunskap".²⁴ Genom dessa jämkningar anpassas PUS' "referensram för människans rationella handling" till Spinozas frihetsdoktrin; men av III.4 och III.5 torde framgå att adaptationen är mildt sagt vanskelig.

Koppla nu fast PUS' rationalitetspostulat. Då får du en doktrin som förefaller mig vara kärnan i welfare-definitionen. Den lyder:

Bättre än den ofrie förverkligar den frie goda levnadsvillkor för sig själv.

Supplera därefter den i welfare-definitionen undertryckta idén att den som har förverkligat goda levnadsvillkor för sig själv på basbehovsplanet och förverkligar goda villkor för sig själv på högrebehovsplanet lever i vad som gemenligen kallas välfärd. Du får då resultatet att om både en fri och en ofrie människa lever i welfare, så är den frie bättre i stånd att tillskansa sig välfärd än vad den ofrie är.

Denna rekonstruktion av PUS' tankegång gör varken dess rationalitetspostulat eller dess Spinozaadaption till ett logiskt nödvändigt eller logiskt tillräckligt välfärdsvillkor. Welfarebestämningen verkar vara en kombination av rationalitetspostulatet och Spinozaadaptionen och duger följaktligen inte för definition av välfärd, eftersom en definition måste ge logiskt nödvändiga och tillräckliga villkor.

7. Welfare, sq och lq

Bakom PUS' insistens på welfare skymtar måhända två idéer.

A. Den första av dem är tanken att den välfärd-för-X som inte grundas på X' fria val och handlande inte är mycket att hurra för. En värdefull välfärd kräver som logiskt nödvändigt men inte logiskt tillräckligt villkor att welfare föreligger. 'Welfare' betyder här något i stil med autonomi, där vi bör skilja mellan 'individens självstyre' (en lq) och 'folkligt självstyre' (en sq).

Av skäl utvecklade i kap. 16 av Allting en trasa? är jag benägen tro att den tanken under vissa omständigheter är sann för lqs vidkommande. En påtvingad välfärd höjer inte nödvändigtvis kvaliteten hos mitt liv. Däremot tycks tanken mig föga plausibel när den gäller sq. Ett välfärdssamhälle regerat av en självhärskare syns mig åtminstone inte sämre än ett samhälle med folkligt självstyre men utan välfärd. Dessutom är det svårt att tro att ett samhälle där basbehoven är tillgodosedda och de högre behoven tillåts utveckla sig kommer att fördrö politisk ofrihet med samma tålighet som ett samhälle utan välfärd: autonomi är ett högre behov och kräver vissa materiella betingelser.

B. Den andra idén är att welfare är ett preservativt (bevarande, skyddande) villkor för välfärd. Enligt denna tanke kan välfärd visserligen råda i ett förmyndarsamhälle, men som nu en gång även de mest upplysta härskare är funtade är välfärden där mindre trygg än i ett samhälle där medborgarna styr och kontrollerar resursanvändningen.

Denna idé kan ges två huvudutformningar:

(a) Välfärden tryggas bäst om welfare sprids jämnt på medborgarna så att envar har samma besittningsrätt och samma aktiva styrning och kontroll över resurserna som envar annan.

Welfare är här en sorts kvalitet hos de enskilda medborgarnas liv, en lq.

(b) Välfärden tryggas bäst genom en sådan institutionalisering av samhällslivet att medborgarna har inblick i och kontroll över funktionärernas förvaltning av samhällsresurserna och kan slå till bromsarna när välfärden hotas eller stagnerar. Welfare är här en sorts kvalitet hos den samhälleliga organisationen, en sq.

PUS' officiella åsikt är liberalismens att både welfare och well-being är kvaliteter hos enskilda liv. Samtidigt poängterar man dock att welfare är något "objektivt" och ensamt av "direkt planeringsrelevans". Självklart är inte att dessa hävdanden kan förenas med den officiella åsikten. En tanke i min studie har varit att PUS sig själv ovetande har skilt sq från lq och synnerligt rimligt förfäktar att stadsarkitektens främsta uppgift är att skapa hygglig sq.

1. Sq versus Iq

För dem som utan att vara hegelianer är böjda tro att sq inte restlöst låter återföra sig på samhällsmedlemmarnas enskilda Iq uppstår problemet 'Hur är sq och Iq relaterade?' Och detta är enligt min mening en annan av PUS' huvudfrågor.

I loppet av denna studie har jag antytt en normativ ståndpunkt:

- Ett samhälle har godtagbar sq endast om det är så organiserat att
1. det uppfyller alla basbehov hos samtliga medborgare,
 2. det ger möjlighet att utveckla och tillfredsställa ett stort antal högre behov, samt
 3. det uppmuntrar aktivt men framtvingar inte att vissa (t.ex. kulturella) högre behov utformas och tillfredsställs.

Utän tvivel är ett samhälle som uppfyller 1 - 3 ett välfärds-samhälle i ordets gängse mening; men hur är det med medborgarnas Iq?

Låt oss först ta PUS' well-being.

Villkor 1 säkerställer att envar medborgare mår väl i den magra betydelsen att han inte lider materiell nöd. Däremot behöver han inte njuta eller ha andra subjektiva känslor av aktivt välbefinnande. Inte heller behöver han må väl i meningen att han är frisk.

Villkor 2 och förhoppningsvis även 3 möjliggör att somliga medborgare i en del avseenden mår väl i den betydelse som har att göra med de upplevelser av insikt, njutning, vitalitet och skapande man ofta erfar när man aktivt bildar och tillgodoser högre behov. Varken 2 eller 3 garanterar att ens en enda invånare tar vara på chanserna; men samhällsplanerarens mål är rimligen dels att envar medborgare ska få sitt liv berikat om han utnyttjar möjligheterna, dels att locka envar att utnyttja dem. Något har uppenbart gått mycket snett om möjligheterna inte tillvaratas och försöken till uppmuntran faller till marken.

Samtliga medborgares materiella well-being är sålunda ett nödvändigt kriterium på att samhället har hygglig sq: OCH ju fler medborgare som har well-being av högrebehovstyp desto bättre sq har samhället.

Enligt det synsätt jag vill förespråka är därmed well-being ett viktigt kriterium på ett samhälles sq, ja, kanske huvudkriteriet.

Betydligt mer tveksam är jag till att bruka individuell welfare som sq-kriterium. Enligt III.7 har welfare, konstruerad som Iq, två huvudbetydelser: individens självstyre (första betydelsen under A) och en på individerna jämnt fördelad samhällsmakt (första betydelsen under B).

Autonomi är otvivelaktigt viktig för kvaliteten hos en levnad; men eftersom jag delar den marxistiska tron att välfärd enligt villkor 1 är en nödvändig betingelse för autonomi snarare än omvändningen förefaller det mig avigt att göra autonomi till ett kriterium på sq.

Och den andra individorienterade betydelsen hos 'welfare', den som B (a) i III.7 angav, tycks mig föga användbar. Jag är nästan säker på att ett någorlunda stort och komplext samhälle kräver en ordning och planering som är praktiskt oförenlig med jämnt fördelad samhällsmakt, ja, att effekterna av welfare i denna betydelse lätt blir ett samhälle där resurserna inte kommer till optimalt välfärdsbruk. Har jag rätt ger inte heller denna welfare-betydelse något godtagbart sq-kriterium. Satsningen på welfare är ett misstag.

2. Mättningsproblem

Till slutet har jag sparat jätteproblemet 'Vilken måttstock bör användas att mäta den well-being som är av typen tillfredsställelse av högre behov?'. Givet att well-being är ett kriterium på sq återverkar svaret även på frågan hur sq bör mätas.

Låt A och B ha exakt samma högre behov. A får 70% av dem tillfredsställda men B endast 20%. Det kan då verka rimligt påstå att As levnad har högre lq än Bs.

Gör nu As och Bs behov olika och tänk dig att As är av typen att äta gott, dricka gott och ligga i solen medan Bs är av typen att lösa cancerns gåta, frihetens problem, livets mening. Innebär då 70% tillfredsställelse för A och 20% för B att As levnad har högre lq än Bs?

Frågan är alltså om vilken tillfredsställelse som helst är likvärdig med vilken annan tillfredsställelse som helst. Det omaka paret J.S. Mill och Karl Marx är sams om att det finns en värde-mässig kvalitetsskillnad mellan olika högre behov. Att mäta antalet tillfredsställelser, intensitet och uppnåendegrad räcker inte eller är irrelevant. En värdestege måste tillverkas, både för lq- och för sq-mätningen.

Dock- är det möjligt att ens förteckna de högre behoven? Och finns det något acceptabelt kriterium att rangordna dem efter? Går det motivera att det är bättre vara en otillfredsställd Sokrates än en tillfredsställd gris? Eller att ett samhälle som möjliggör och uppmuntrar sokratiska högre behov har högre sq än ett som gör detsamma med grisiga?

De problemen överlämnar jag åt läsaren som uppmanas studera den i not 8 nämnda litteraturen. Vi lär vid symposiet få tillfälle återkomma till frågorna och även ta upp en rad problem, i PUS som jag här inte har haft tid och plats att beröra.²⁵

1. Tillräcklig betingelse kan welfare förstås inte vara. Andå skulle den tolkningen förklara dels PUS' ordande om funktionellt beroende (ty om variationer i A är en funktion av variationer i B är de senare förmodligen en tillräcklig betingelse för de förra), dels att well-being (kanske) anses planeringsirrelevant och inte blott direkt planeringsirrelevant.

2. 'Stadsplanerare' avser åtminstone (a) uppslagsgivaren till riktlinjer för planeringen, (b) beslutsfattaren om de riktlinjer som ska gälla och (c) utföraren av den konkreta planeringen efter de fastställda riktlinjerna. I min studie behöver (a) - (c) inte skiljas åt, men distinktionen är viktig för några resonemang i PUS.

3. När annat ej sägs använder jag i denna studie 'situation' på ett vardagligt sätt. Detta skiljer sig från PUS' tekniska betydelse vilken ska granskas i III.4.

4. Knut Erik Tranøy: "Asymmetries in Ethics", Inquiry 10 (1967). Hans distinktion löper bitvis parallellt med men är en annan än vissa behovspsykologers uppdelning mellan primära (eller fysiologiskt betingade) behov och "deriverade" (eller förvärvade) aktivitetsbehov - se t.ex. Psykologisk-pedagogisk uppslagsbok, vol. I, s. 200f.

5. Jfr W.D. Hudson: Modern Moral Philosophy (London och Basingstoke 1970), s. 318.

Det bör framgå att behov varken är detsamma som eller behöver gå tillsammans med efterfrågan. Det kan finnas behov av något som aldrig efterfrågas och något kan efterfrågas som inte behövs. Endast i reklamens perversa språk kan blommor på toalettpapper sägas fylla ett behov.

Det bör även framgå att någon kan behöva x utan att eftersträva x. Påståendet att "behov uttrycker mer varaktiga strävanden" (s. 5) duger på sin höjd som en ytterst grov empirisk tumregel. Att bestämma 'behov' som 'varaktigt strävande' är som redefinition falskt och som stipulativ definition avvita.

6. Se Mats Furberg: Allting en trasa? - En bok om livets mening (Lund 1975), kap. 7 och där anförd litteratur.

7. Furberg, a.a., kap. 16.

8. Den samhällseliga satsningen på kulturella aktiviteter avslöjar värderingen att vissa högre behov är finare än andra. Den klassiska motiveringen för denna värdering är klarast uttryckt i J.S. Mills diskussion av Sokrates och grisen i kap. II av Utilitarianism (1863). En utomordentligt uppslagsrik kommentar är Knut Erik Tranøy: "Mill's Pig and the Quality of Pleasure", Studia philosophica in honorem Sven Krohn (Turku 1973). - Se även Elisabet Hermodsson: Kultur i botten (Uddevalla 1971), särskilt kap. 1.

9. Utförligt diskuterad i P.F. Strawson: "Social Morality and Individual Ideal", Philosophy XXXVI (1961).

10. Min välmåga sänks utan tvivel om jag nödgas bo inom hörhåll från en hornorkesters övningsplats eller ovanför ett diskotek.
11. Det har sagts att göteborgaren i gemen har föga glädje av att kommunala skattemedel satsas på en ny lyrisk teater.
12. Vilket väl några marxister skulle säga om kyrkor.
13. Här knyter jag welfare till mitt ovan explicerade begrepp välfärd, dock inte så att de blir identiska. Se III.2 samt III.7.
14. I en fotnot på s. 10 hävdar PUS att falsk medvetenhet i Marx' mening bl.a. består i att någon inriktar sig på närliggande önskningsstrider mot hans intressen på lång sikt. Om dessa långsiktiga intressen är den historiskt givne individens (betydelse a ovan), röjer uttalandet ett missförstånd. Det marxiska begreppet falsk medvetenhet ska knytas inte till de långsiktiga intressen någon faktiskt har utan snarare till de långsiktiga intressen han skulle ha haft med större kunskaper, bättre tillvaratagna förmågor, rimligare utformade högre behov osv. "Någon" är här inte så mycket en historiskt given individ som Människan i betydelse (iii) eller kanske rentav betydelse (iv).
15. Se Furberg, a.a., kap. 14.
16. Ett försök att från närmast analytisk-filosofisk utgångspunkt rekonstruera delar av den sker i Furberg, a.a., kap. 14-16.
17. Den klassiska vederläggningen av teser om en nödvändig egoism levererades 1726 av Joseph Butler i Fifteen Sermons Preached at the Rolls Chapel, en mer analytisk-filosofisk än i vedertagen mening uppbyggande predikosamling. De väsentligaste avsnitten återfinns i urvalet Five Sermons (Indianapolis - New York 1950).
18. Jean-Paul Sartre: L'Être et le néant (Paris 1943), del IV, kap. 1, särskilt avsnitt II ("Liberté et Facticité: La Situation"), Kommentar i Furberg, a.a., kap. 9.
19. En underlighet beträffande "situationsbeskrivningar" och "the planning subject": På s. 33 förefaller "the planning subject" vara den för vilken det planeras, dvs snarast 'the planning object'. Då kan man dock inte på s. 40 säga att en situationsbeskrivning är "en beskrivning av situationen sådan den ter sig för the planning subject". Ty denne beskriver vad han percipierar, och vad han percipierar kan inte vara hans situation. Denna är ju för PUS definitionsmässigt något i vars bestämning inte får ingå någon hänvisning till den situationsplacerade individens realitetsuppfattning.
- Om å andra sidan "the planning subject" är den planerande kan han beskriva en PUS-situation. Men då blir mycket av s. 33 obegripligt. Dessutom förvandlas de citerade orden från s. 40 till truismen att om någon gör en ärlig situationsbeskrivning så beskriver han situationen sådan han anser den vara.

20. En kortfattad framställning finns i Furberg, a.a., kap. 7. Utförligare, litteraturrikare men egensinnig är Jan Anderssons och min bok *Moral - en bok om ord, känsla och handling* (Stockholm 1971). Båda skrifterna kretsar kring de för värdeomdömen och normer fundamentala begreppen universaliserbarhet, objektsfokusering, bärarindifferens och skälbundenhet.

21. I en värld utan motsättningar mellan begär och böjelser å ena sidan och det som bör vara å den andra vore normer och värdeomdömen överflödiga, om vi får tro Kant i Grundlagen zur Metaphysik der Sitten.

22. På s. 11 förnekas att PUS' referensram för rationellt agerande är deterministisk. Skälet är att en betraktare "normalt inte räknar med att med säkerhet kunna förutsäga" den rationelle agentens handling.

Men vad en betraktare "normalt räknar med beror på hans kunskaper; och determinismens problem är inte kunskaps-teoretiskt utan ontologiskt. Frågan är 'Givet att subjektets PUS-situation är S, hans realitetsperception R och hans PUS-värden V, blir då utfallet med nödvändighet U? Kan han underlåta att förehå U? Genererar konjunktionen S&R&V med nödvändighet U?' Att kanske Gud Fader allena vet huruvida konjunktionen föreligger är likgiltigt.

PUS' rationalitetspostulat och den push-and-pyllysyn på människan som framträder i värdeavsnittet bäddar för nekande svar. Drar man ut författarnas tankelinje kommer man troligen till att allt är beteende och ingenting handlande. Uppenbart är detta inte vad författarna vill säga, men vad de vill är en sak och vad de gör en annan.

23. Tanken är uråldrig men har fått sitt klassiska uttryck i Baruch Spinozas Ethica ordine geometrico demonstrata, posthumt publicerad 1677.

24. Dvs vad som i PUS' värld, där normativitet inte finns, räknas som närmaste surrogat för normativ kunskap.

25. Jan Andersson och Jan Österberg har läst delar av en tidigare version av denna studie. Deras kommentarer har räddat mig från åtskilliga dumheter.

Ortsbundna levnadsvillkor - ett välfärdsteoretiskt
angreppssätt för regional planering

Följande PM försöker i ett inledande avsnitt ge ett svar på frågan varför ERU utför egna välfärdsstudier, när det redan finns flera kvalificerade institutioner i landet som bedriver välfärdsforskning. Finns det en specifikt regional frågeställning och om så är fallet, fångas inte denna redan upp av de pågående undersökningarna? Det andra avsnittet i promemorian försöker beskriva vilket angreppssätt ERU tidigare haft kring dessa frågor och hur det kommer att utvecklas under innevarande etapp. Avslutningsvis göres några allmänt hållna kommentarer kring planeringsrelevansen av ERU's välfärdsforskning.

Regional välfärdsanalys

F n pågår i landet några väl inarbetade och mycket omfattande levnadsnivåundersökningar. Främst bör nämnas statistiska centralbyråns s.k. ULF-undersökning och uppföljningen av levnadsnivåundersökningen vid institutet för social forskning i Stockholm. Bägge dessa undersökningar arbetar efter den s.k. komponentmetoden, vilket innebär att ett antal aspekter av levnadsförhållanden beskrives utifrån några signifikanta kriterier. Med signifikans kan här menas att kriterierna valts ut exempelvis p.g.a. att de beskrivna förhållandena är manipulerbara genom att de direkt anknyter till etablerade samhällsinstitutioners kompetensområden (levnadsnivåundersökningen), eller att inflytelserika personer eller organisationer efterfrågar olika informationsbitar (ULF-undersökningen). Komponenterna har på detta sätt valts efter oteoretiska grunder, vilket innebär att heltidsbilden ej kan utsättas för fruktbarhetsbedömning på det sätt som skulle medges om man valt en teori som utgångspunkt för beskrivningen. Medan helhetsbedömningen p.g.a. denna brist överlåtes åt beslutsfattaren

eller andra konsumenter ev den kunskap som produceras är ofta delarna (komponenterna teoretiskt mycket väl genomarbetade. Om frågeställningen är sektorsbunden (specialintresse för ett segment eller en aspekt av samhället) föreligger sålunda som regel en god och systematisk information (eftersom komponenterna oftast valts med utgångspunkt från sektorerna).¹⁾

Vid regional planering är dock inte huvudintresset riktat mot sektorsutfallet, även om man lyckas belysa dess regionala variation. Problemområdet vore i så fall fortfarande sektoriellt. Man tillför inga specifikt regionala data i materialet genom att söka förklaringar till variationen i geografiska variabler. Detta innebär att undersökningar av typ ULF eller levnadsnivåundersökningen är otillräckliga (men naturligtvis intressanta) för belysning av regionala problem, även om data skulle insamlats med statistiska tekniker och i en omfattning som gjort dem lämpliga för långtgående regionala bearbetningar.

Vilka är då de specifikt regionala problemen? För att besvara denna fråga måste man precisera vad som menas med en region:

Regionbegreppet används som ett redskap vid analys av problem som ligger under den nationella nivån, men över den lokala. Behovet av den regionala enheten är uppenbart när man exempelvis sökt samordna skilda lokala markanspråk, eller när man insett behovet av nedbrytning av generella ekonomiska program för att få en veklighetsanknytning, exempelvis vid sysselsättningsplanering. Rent principiellt bör inga krav förutom nivåegenskaperna ställas på regionbegreppet, som alltså kan utgöra en rent artificiell

1) Skillnaderna mellan den s.k. komponentmetoden och beskrivningar utifrån renodlade teorier har här angivits som två extrempunkter på en kontinuerlig skala. I verkligheten brukar undersökningar med olika utgångspunkter ligga någonsans mitt emellan, p.g.a. att man ofta söker relatera de olika komponenterna till varandra, eller p.g.a. att de teorier som används vid helhetsanalyser ofta är ofullständigt utvecklade.

konstruktion.¹⁾ Så har t.ex. regioner ofta en mycket heterogen fysisk eller social struktur. Inomregional variation kan vara större än mellanregional. Om man söker karaktärisera regioner utifrån enkla medelvärden eller andra aggregerade data riskerar man att inte finna vad som är särskilt kännetecknande för regionen. En hygglig sysselsättningsfrekvens för regionen kan maskera svåra arbetslöshetsproblem inom glesbygdskdelar. En stabil befolkningsökning säger inget om intern rörlighet eller bruttoutbytet med omgivningen. Det specifikt regionala angreppssättet måste därför utgöras av försök att beskriva helheten i regionen. De regionala strukturförhållandena utgör den centrala utgångspunkten.

Bland specifika regionala karaktäristika kan nämnas underordnings- och samordningsrelationer mellan politiska och administrativa organ på olika nivåer. Att en region kan innehålla flera ortstyper innebär att sambanden mellan dem kan bli en naturlig analysenhet. Bostads- arbetsmarknads- och andra arenor för människornas aktiviteter som kan sträcka sig utanför de lokala enheternas administrativa gränser utgör ett annat exempel på strukturella egenskaper som karaktäriserar en region. Den regionala ansatsen innebär naturligtvis inte att man skall studera alla relevanta förhållanden i en region, men ambitionen bör åtminstone vara att söka olika former för helhetsbeskrivningar gärna på tvären av de traditionella vetenskapliga disciplinernas eller de sektorbundna beskrivningssystemen. Det är i sammanhanget viktigt att söka komma åt just de egenskaper i den regionala strukturen som ej går att aggregera från individnivån, eller går att bryta ned från den nationella nivån, dvs. de unikt regionala egenskaperna. Som exempel kan nämnas att man ej med utgångspunkt från en stor andel sysselsatta personer med tillfredsställande arbetsuppgifter får dra slutsatsen att

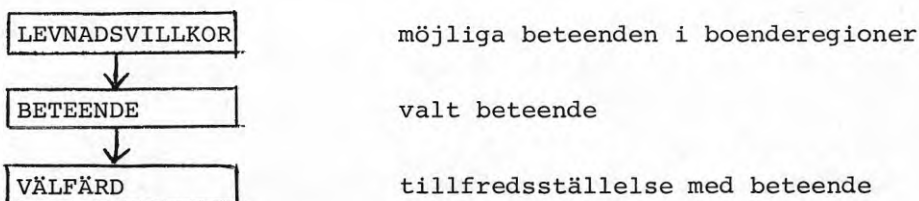
1) Att man historiskt kan förklara framväxten av flera "naturliga regioner" utifrån funktionella samband mellan geografiska enheter innebär inte att någon sådan enhetlig princip måste ligga bakom regionuppdelningen i landet. Om så vore fallet skulle möjligen något enkelt mått utifrån grunden för denna princip på ett fruktbart sätt kunna karaktärisera skillnader mellan regioner.

den regionala arbetsmarknaden med nödvändighet är god - marknaden kan vara statisk, ensidig etc, vilket t.ex. minskar individens val- och utvecklingsmöjligheter. Summan av ett antal goda arbetstillfällen måste ej bli en god arbetsmarknad. Den goda arbetsmarknaden måste beskrivas från andra utgångspunkter.

ERU:s angreppssätt

Ytterst syftar all planeringsverksamhet till att höja standarden, välfärden, livskvalitén etc för alla människor (eller för vissa grupper av människor, utan att det sker på bekostnad av andra gruppers välfärd enligt pareto-kriteriet). De yttersta målsättningarna är alltid de sociala. Produktion är i sig inget slutligt mål, emedan den inte tillfredsställer några mänskliga behov. Det är den konsumtion, som kan bli en följd av produktionen som utgör det man söker komma åt i planeringen. Så syftar t.ex. ekonomisk politik ytterst till att främja sociala målsättningar. Med analogt resonemang kan man hävda att regionalpolitik som ändrar strukturella förutsättningar ytterst avser att öka individens eller hushållens välfärdsutbyte på lokal nivå.

ERU har i föregående etapp (som publicerats i betänkandena SOU 1974:1-4) angripit välfärdsproblemstiken utifrån följande modell:

Utgångspunkten har tagits i levnadsvillkoren, vilka definierats som antalet möjliga beteenden i olika boenderegioner. Intresset har alltså koncentrerats till de handlingsmöjligheter som föreligger inom den regionala strukturen, snarare än det faktiska välfärdsutfallet på den individuella nivån. (I någon mån kan dock välbefinnandet anses studerat genom undersökningar av attityder t.ex.

till olika ortstyper.)

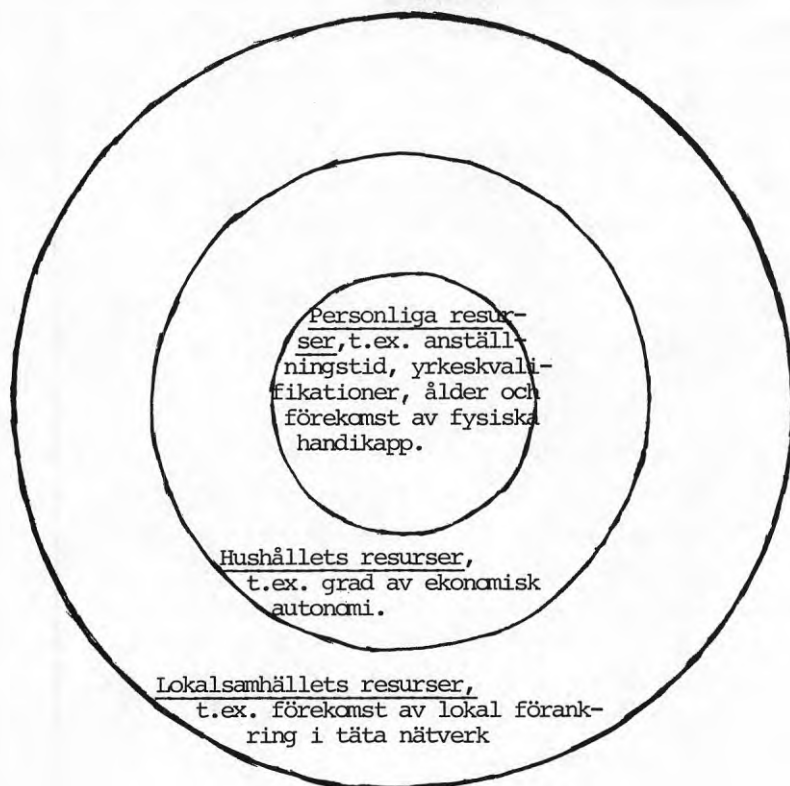
Analysen av den regionala strukturen har inletts med studium av vad olika ortstyper har att erbjuda för handlingsalternativ för dess invånare. De personbundna resurserna utgör dessutom ett viktigt komplement vid beskrivning av levnadsvillkoren. Hushållens levnadsvillkor konstitueras sålunda av egenskaper som är

1. knutna till hushållet, såsom betalningsförmåga, hälsotillstånd, kunskapsresurser och
2. knutna till bostadsorten ("omgivningstillgångar") såsom inkomstmöjligheter, miljö, utbildningsmöjligheter, kommunikationssystem m.m.

Det är intressant här att notera att huvudintresset flyttats från de individuella resurserna, som utgör den dominerande ansatsen i de flesta andra välfärdsundersökningar vid denna tidpunkt, till en högre systemnivå, nämligen bostadsortens resurser. Här tillkommer en mängd systemegenskaper som ej går att aggregera från den lägre hushållsnivån. De välfärdsförutsättningar som en ort har kan ej direkt härledas från dess invånares sammanlagda individuella resurser.

Nivåproblematiken kan illustreras av en figur som använts av Bengt G Rundblad i en rapport inom den s.k. Billerudsundersökningen, där ett krisdrabbat samhälle studerats (Bäck-Wiklund m.fl. PA-rådet 1975:85). Figuren (se nästa sida!) visar hur individuella resurser ingår i hushållets resurser etc, men genom att nivåbegreppet införes i analysen tillkommer dessutom ytterligare egenskaper som måste tas hänsyn till. Man kan t.ex. inte ge någon rättvis bild av bostadsvälmöjligheter på den lokala bostadsmarknaden utifrån boendedata för enskilda individer. Den regionala analysens uppgift bör vara att söka just dessa egenskaper som är specifika för några väl valda systemnivåer, som kan karaktärisera den regionala strukturen. Analysen bör sedan också söka beskriva välfärdsutfallet på individnivån av olika förutsättningar på skilda nivåer i samhället.

Modell för beskrivning av de anställdas mera
omedelbara livssituation

ERU's tidigare sätt att analysera välfärdsförutsättningarna inom den regionala strukturen kommer under innevarande etapp att utvecklas huvudsakligen från två utgångspunkter: I, fortsatt analys av lokala arbetsmarknader och II, lokalsamhällesstudier, där bl.a. de sociala nätverken kommer att tillmätas stor betydelse. Intresset kommer inte endast att riktas mot förutsättningarna för att välfärd skall kunna skapas, utan även det faktiska välfärdsutfallet på individnivån skall analyseras. Utfallet kommer att undersökas både i objektiva och subjektiva avseende. Med subjektivt avses här berörda individers egna upplevelser av sin faktiska situation. Att utgå från olika gruppers upplevelser innebär inte endast att man (om datainsamlingsinstrumenten är tillräckligt känsliga) lyckas utvärdera

förändringar efter de värden och normer som innehas av de grupper som berörs av förhållandena. Man kan också lyckas fånga den specifika kunskap som enbart personer som berörs av förhållandena kan tänkas ha. På det hela taget har fömodligen upplevelsedata undervärderats i hittills genomförda välfärdsstudier. Att de kan ha mycket att ge visas inte minst av att man på vissa områden med framgång använt sig av subjektiva data för problemlokalisering. Arbetsvetenskapen utgör ett sådant exempel där man under mycket lång tid med framgång studerat livskvaliteten på arbetsplatser utifrån arbetarnas subjektiva uppfattning av sin situation. ERU kommer under innevarande etapp att jämsides med studium av de objektiva välfärdsförutsättningarna lägga stor vikt vid individuella upplevelser av dessa. Angreppssättet kan vara särskilt fruktbart t.ex. vid jämförelse av vitt skilda ortstyper eller regioner, där den kulturella variationen kan innebära stor skillnad i betydelse av objektivt sett likartade förutsättningar. I sammanhanget bör nämnas att ett visst intresse också kommer att ägnas åt s.k. predikamentsanalys¹⁾, som avser att kartlägga hur olika befolkningsgrupper upplever särskilt ogynnsamma "levnadsnivåprofiler" och hur dessa grupper enskilt eller kollektivt är benägna att söka förbättra sin situation.

Den första probleminriktningen, som nämnts ovan, utgöres alltså av studier av lokala arbetsmarknader. ERU har i föregående etapp påbörjat analysen. Bl.a. har man visat på ortsstorlekens betydelse för valfriheten på arbetsmarknaden (t.ex. i fråga om att kunna infria yrkesval av olika slag). Tidsbudgettekniken har använts för att avgränsa och storleksbestämna lokala arbetsmarknader med utgångspunkt från olika färdssätt (tillgång till kommunikationer). Analysen kommer nu att vidgas till att söka greppa den lokala variationen vad gäller förutsättningar inom olika ortstyper för att upprätthålla fungerande lokala arbetsmarknader. Vad kännetecknar en god marknad? Vilka resurser finns i olika samhällen som kan förhindra utslagning o dyl? Rörlighet och tillgång till arbetskraft,

1) Samhällsförändring i Sverige, Riksbankens jubileumsfond/sociologiska institutionen Uppsala, projektledare Ulf Himmelstrand

faktisk och latent, kommer att undersökas. Lokala arbetsmarknader kommer att empiriskt kartläggas efter individers faktiska beteende, oberoende av administrativa gränser.

Den andra typen av studier som skall stå för förnyelsen av ERU's välfärdsansatser är direkt kopplade till studierna kring lokala arbetsmarknader. Angreppssättet är dock något vidare, och anknyter till teorier om lokala samhällen. Det kan finnas anledning att här påpeka att lokalsamhället t.ex. definierat utifrån nedanstående kriterier (preliminärt) utgör ett teoretiskt begrepp. Med detta begrepp som hjälp skall olika livsformer i en region kunna göras förståeligt utifrån människornas materiella situation och deras egna värdesystem.

Lokalsamhället kan t.ex. definieras utifrån

- geografisk sammanhängande enhet, ej med nödvändighet överensstämmande med administrativa gränser
- krav på social interaktion inom detta område
- gemensamma värdebegrepp och gemensamt normsystem hos befolkningen (utan att det för den skull måste råda likhet, enighet e.dyl.)

Observera att begreppet lokalsamhälle, som det här används, saknar normativ förankring, t.ex. i populistisk ideologi (vilket det ofta haft i den allmänna debatten).

Det bör även påpekas att svenska lokalsamhällen i dag utgör öppna system med omfattande samspel med sin omgivning, ekonomiskt, politiskt, kulturellt etc. De teoretiska utgångspunkterna kan även göra detta samspel förståeligt.

Inom några orter inom en och samma region (Sjuhäradsbygden kring Borås) kommer välfärdssituationen och dess förändring empiriskt att undersökas. I ett nystartat projekt "Livsformer i en region" under ledning av Bengt G Rundblad, kommer ett antal centrala frågeställningar kring lokalsamhällesproblematiken att belysas (se nedan). Flera av dessa anknyter till andra för ERU relevanta pågående projekt. Ett urval av dessa kommer att presenteras i anknytning till projektramen nedan, utan att det för den skull existerar några formella relationer mellan undersökningarna.

1. Beskrivning av livsformer i olika lokala miljöer inom en region för olika grupper och individer, hur man uppfattar sina levnadsvillkor samt vilka åtgärder som enskilt eller kollektivt vidtas för att påverka situationen.

2. Förklaring av de processer som har genererat de olika lokala livsformerna, anpassningsprocesserna och levnadsvillkoren inom regionen.

3. Beskrivning i vilken utsträckning olika miljöer i form av a) ekonomisk och b) social struktur samt c) kulturell och d) fysisk miljö utgör resurser och villkor för individer och hushåll.

a) Näringsliv (privat, offentlig, kooperativt) och förvaltningar utgör en ekonomisk grund för varje samhälles fortbestånd. ERU har flera studier som belyser denna problematik förutom det planerade projektet i boråsregionen. REKO-projektet söker metoder och planeringsformer för lokala arbetsmarknader med kraftig stagnation eller kontraktion inom olika sektorer. Balansproblemen vid strukturförändringar är särskilt kännbara i områden som domineras av en eller ett fåtal lokalt bundna näringsgrenar. Empiriska studier genomföres f.n. i Lycksele. Studien kring Stålverk 80 och Luleåregionen utföres i ett område med den motsatta ekonomiska utvecklingen. Ett annat projekt med mera speciell anknytning till problemområdet utgår från industrins regionala arbetsfördelning. Bl.a. belyses företagssamarbete och problematiken kring "fotlösa industrier" (som alltså i princip skall kunna lokaliseras var som helst).

b) Vid studiet av hur olika lokala miljöers sociala strukturer utgör resurser för individerna/hushållen har intresset riktats mot olika former av sociala nätverk. I vilken utsträckning fungerar de som skyddsnet vid samhälleliga kriser och vid krissituationer inom hushåll? I vilken mån representerar olika slags livsformer olika typer av nätverk. Betydelsen av sociala nätverk har alltmer uppmärksamats i forskningen. Så fann t.ex. Walter Korpi vid bearbetning av låginkomstutredningens material att

vad som utmärker socialhjälpstagare jämfört med icke socialhjälpstagare är deras sociala isolering, icke deras låga inkomster.¹⁾ Stein Ringen har pekat på liknande förhållanden i den norska levkårsundersökelsen.

I regional planering är det viktigt att man har en god uppfattning om nätverkens betydelse i olika sammanhang. Kriser på individplanet kan inte alltid undvikas genom åtgärder riktade mot individer eller hushåll. Bättre resultat kan ofta erhållas genom att stärka eller förändra existerande sociala nätverk. Det är också just på detta plan regionalpolitiken bör ha särskilt gynnsamma förutsättningar att verka.

c) Lokala miljöers kulturella innehåll utgör i varierande grad resurser för individer och hushåll.

Många forskare har pekat på den betydelse en gemensam symbolmiljö allmänt har för människans trygghet.²⁾

Problematiken kan ställas på sin spets i rena kulturkonfrontationer vid den snabba strukturomdaning bebyggelsen genomgår idag. Befolkningskategorier från tätorter flyttar i många fall ut i glesbygden/förorter och kan förtränga existerande livsmönster av stor betydelse för den ursprungliga befolkningen. Harald Swedner har intresserat sig för denna typ av problem vid nya bostadsområden. Bl.a. har han studerat de institutioner som uppkommer för att reglera anpassningen mellan gamla och nytillkommande grupper.³⁾

d) Lokala miljöers fysiska innehåll utgör också resurser för individer/hushåll. Den fysiska miljön utgöres dels av den naturgivna fysiska miljön och dels av den av människan skapade fysiska omgivningen, den byggda miljön. Den byggda miljöns utformning och innehåll påverkas av den naturgivna omgivningens förutsättningar. Tillgången till och arten av lokala naturresurser är av stor betydelse för hur de ekonomiska och sociala strukturerna lik-

1) Korpi W, Fattigdom i välfärden. Tidens samhällsstudier, 1971

2) t.ex. Allardt, E "Om samhällspolitiska mål", Social tidskrift 4/71 och Björnberg U, Hjärne L, "Individuell och kollektiv välfärd- den lokala sociala miljön som livskvalitet", Plan 1975:1

3) "Some Thoughts on Receptors and Regulators". Acta Sociologica vol 15, No 2

som den kulturella miljön gestaltar sig i dag.

Oerhörda investeringar eller annat kapital t.ex. i form av naturresurser finns bundet i den fysiska miljön. I teoretiska planeringsresonemang tenderar man ibland att bortse från att man vid varje beslut är bunden av de tidigare fattade besluten i hög grad. Bostadsområden kan ej rivas och nybyggas för att man vunnit en bättre kunskap om hur de bör se ut. Den oerhörda mängden bundna resurser, den kumulativa beslutsprocessen och det därav följande problemet med svårföränderlighet utgör viktiga strukturella problem i det regionala perspektivet.

Den fysiska miljön har tidigare studerats av ERU i tids/rumsliga termer. Även denna typ av studier kommer att fortsättas t.ex. för att belysa innebörden av de nya glesare bebyggelsemönster som uppstår med utspridd småhusbebyggelse jämfört med den traditionella tätortsstrukturen. Håller välfärdsvinster i form av god boendemiljö på att vägas ned t.ex. av förluster i form av längre restider, försämrade samhällsservice etc? Individuellt rationella beslut kanske blir irrationella på kollektiv nivå eftersom man försämrar förutsättningar för varandra.

Planeringsrelevansen av ERU's välfärdsansats

Ingen särskild filosofi är uttalad inom ERU om vilken typ av kunskap eller vilka teorier som är gångbara eller har genomslagskraft hos beslutsfattare. Ej heller finns några konkreta antaganden om hur kunskapen kommer att användas. Möjligtvis finns ett antal föreställningar om hur de resultat som frambringas genom olika studier bör användas.

En påtaglig relation finns dock till ett antal av avnämarna för ERU's forskningsresultat, och det gäller de övergripande problemformuleringarna. Beslutsfattare på hög nivå i samhället kodifierar vissa allmänna problemställningar genom politiska, administrativa och andra processer, vilka ERU försöker suga upp för att senare precisera

och kontrastera mot den existerande forskningsfronten på området.

Några av de viktigaste av dessa övergripande välfärdsproblem i regionala planeringssammanhang i dag (enligt författarens personliga tolkning) utgöres av

- ortssystemet och dess framväxt i det tjänstproducerande samhället (i anknytning till länsplaneringen)
- sysselsättningsplanering och problem kring lokala arbetsmarknader (som dessutom anknyter till sysselsättningsutredningen)
- bebyggelsestrukturens utformning och bosättningsmönstrets förändring i ett regionalt perspektiv (vilket anknyter till och delvis överlappar EFF's, expertgruppen för forskning om fysisk planering vid bostadsdepartementet, kompetensområde)

Som bakgrund till ortssystemfrågorna som planeringsproblem bör man nämna att befolkningsomflyttningarna under 60-talet var de mest omfattande i Sverige under modern tid. Avfolkningen av Norrmland var ett stort och uppmärksammat problem i den offentliga debatten. Glesbygdens avfolkning och storstädernas tillväxt uppmärksammades. Mot denna bakgrund skall man se utvecklandet av s.k. ortssystemteorier, som bl.a. framtagits för att kunna förklara och förutsäga utvecklingen och skapa ett kunskapsunderlag för politiska ingrepp i Ortsstrukturen.

När ERU startade sin verksamhet vid mitten av 60-talet togs en utgångspunkt i lokaliseringsteorier baserade på transportkostnadsminimering och vinstmaximering. Med motivet att förklara de stora befolkningsomflyttningar som ägde rum under samma tid infördes sedan hushållssektorn i analysen. Hushållen antogs söka lokaliseringar som i olika avseenden förbättrade levnadssituationen, varvid materiella standardvinster avsågs spela en central roll. Hushållen gavs en ganska passiv roll som efterfrågeskapare i en jämviktsteori som bl.a. byggde på perfekt konkurrens på faktormarknaderna. I ERU's senare arbeten har teoribildningen kring hushållssektorns agerande fått en mera framskjuten ställning, och en ortssystemteori

börjar växa fram med en mera tvärvetenskaplig referensram. Från ekonomiska utgångspunkter har ERU bl.a. diskuterat regionala produktionssystem, och från mera sociologiskt orienterade utgångspunkter behandlat levbarhet i olika ortstyper.

Under ERU's nuvarande fas kommer denna ansats att vidareutvecklas huvudsakligen genom projektet "livsformer i en region", där en viktig poäng utgöres av den komparativa tekniken. Olika orter med inbördes funktionssamband, en och samma region jämföres. Orter som levnads- och produktionsmiljö kommer att analyseras och många traditionellt använda begrepp såsom minimistorlek/tröskelvärde, täthetsgrad, självfödande orter etc kommer att belysas.

Sysselsättningsutredningen är en parlamentarisk utredning som behandlar ett centralt område i samhället i dag, och dess ställningstaganden måste därför anses som mycket betydelsebulla för politik och planering.

Vid lanserandet av uttrycket "arbete åt alla" har man inom utredningen i princip övergivit den tidigare marknadsdefinierade målsättningen "full sysselsättning" till förmån för en ren normativ utgångspunkt. Normen som valts är Stockholms läns delarbetsmarknad för kvinnor och Jönköpings läns för män, vad gäller sysselsättningsfrekvens för respektive kön. En kombination av dessa förvärvsfrekvenser uppsattes som mål för varje län i landet, och på grundval härav beräknar man behovet av arbetstillfällen i olika regioner. Den stora sysselsättningsexpansion som krävs för att täcka behovet skall huvudsakligen absorberas av den offentliga sektorn, där behoven anses särskilt stora inom barnomsorg och åldringsvård.

Vilka konsekvenser kan dessa sysselsättningsambitioner tänkas få på olika lokala arbetsmarknader. Hur varierar förutsättningarna för sysselsättningsexpansion, behoven av arbetstillfällen och t.ex. behoven av barn- och åldringsvård i olika lokala miljöer, stad/landsbygd, glesbygd/tätort etc? Sysselsättningsutredningens förslag måste få mycket stora konsekvenser på lokal nivå och det

kan därför anses som mycket planeringsrelavant att söka belysa lokala arbetsmarknaders funktionssätt i olika regioner, under olika ekonomiska, sociala, kulturella förutsättningar etc.

Befolkningens boendesituation i landet utgör en ur välfärdssynpunkt övergripande frågeställning om man med boendesituation menar omgivande miljöaspekter, sysselsättnings- fritids- m.fl. aspekter. Hela den ovan presenterade välfärdsanalysen försöker förklara, beskriva och förutsäga bosättningsmönstrets utveckling i landet. Ur planeringssynpunkt måste det te sig som särskilt angeläget att få denna typ av analys, emedan det visat sig att de teorier som ofta använts vid olika former av planering, t.ex. ekonomisk jämviktsteori, visat sig ha mycket litet förklaringsvärde när det gäller att tala om varför folk bosätter sig i "fattiga" eller på andra sätt "mindre attraktiva" regioner. Välfärdsanalysen måste här naturligtvis kompletteras med andra typer av förklaringar, främst från historiskt håll.

Edmund Dahlström:

Demokratiska inslag i forskning för planering.

Utgångspunkten för följande betraktelse är en studie jag nyligen genomfört för UKÄ FoU-enheten av förhållandet forskare och praktiker i samhällsvetenskaplig kunskapsutveckling. Denna studie visar hur nära anknuten mycken samhällsvetenskaplig forskning är till praktikers frågeställningar. Praktiker syftar här på handlande människor som i sitt handlande utnyttjar de samhällsvetenskapliga kunskaperna. Etablerade praktiker kallar jag de beslutsfattare med demokratisk och/eller traditionell legitimitet som kan tänkas utnyttja samhällsvetenskaplig forskning och styra tillämpad (riktad) samhällsforskning. Övriga kallar jag här i fortsättningen för lekmän eller rätt/och slätt berörda praktiker: De är berörda av de beslut som forskningen ger underlag för. De etablerade praktikerna omfattar då politiker, byråkrater, experter och andra beslutsfattare som företagare. Forskare blir experter i den mån de intar en institutionaliserad roll som rådgivande kunskapsspecialist i förhållande till beslutsfattare.

Det traditionella sättet att diskutera forskning är att se beslutsfattarna som de enda legitima aktörerna och mottagarna av forskarnas forskningsresultat. Typiskt nog handlar läroböcker och analyser av tillämpad samhällsvetenskap eller Policy Science mest om relationen forskare och beslutsfattare och de direkt berördas intressen tänkes helt omhändertagna av beslutsfattarna. Lekmännen diskuteras som studieobjekt. Se t ex Lazarsfeld P F och Reitz J G: An Introduction to Applied Sociology 1975 eller Coleman J S: Policy Research in the Social Sciences, 1972.

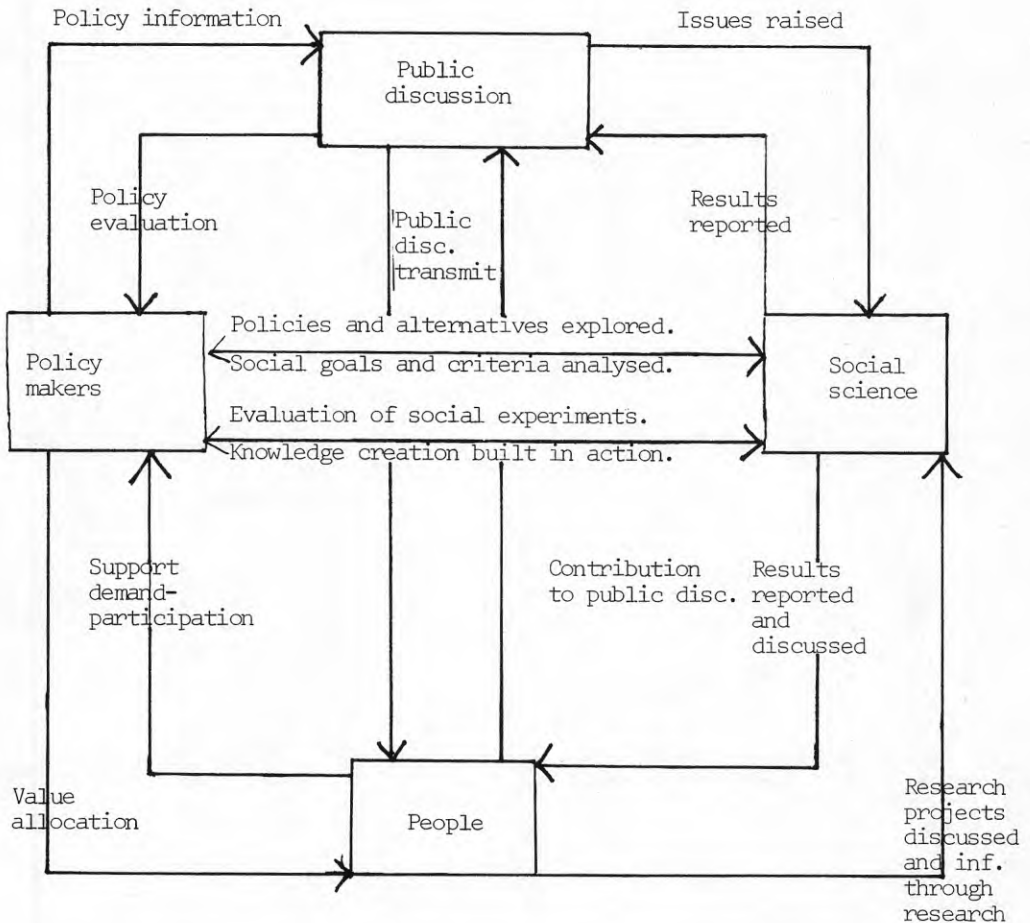
Jag menar nu att man bör diskutera samhällsforskningen och dess praktiska roll litet vidare och att samhällsvetare bör ta upp frågan om forskarnas relationer till beslutsfattare och berörda och fråga sig om inte de berörda borde ges ett större mått av inflytande och mera informeras om forskningsresultat och forskningsverksamhet. Det här är nu ett besvärligt invecklat problem och det finns ganska litet skrivet om det.

Sett ur samhällsforskarprofessionens synpunkt kan man notera följande etiskt-politiska problem. Samhällsforskare strävar efter en autonom ställning i sin kunskapsutveckling, vilket motiveras med att de erbjuder praktiker-klienter en exklusiv tjänst i form av samhällsvetenskapliga kunskaper. I kraft av denna tjänande funktion menar de sig ha rätt att tillbakavisa makthavares och elitors krav på underkastelse i sin professionella roll som forskare. Detta är kravet på autonomi. Men rollen att tjäna klienter innebär samtidigt ett beroende av dessa så att klienter i viss mån bestämmer vilka tjänster de vill ha dvs vilka frågor och förhållanden som skall studeras. Dock gäller detta endast den "riktade" delen av forskningen medan grundforskningen tänkes obunden i detta avseende. Grundforskningens resultat skall ge grundkunskaper inom området som bidrar till medborgarnas rationella "sociala kosmologi".

Frågan är då vilka som är forskarnas klienter och vilken grad av tjänande hållning de skall inta till sina klienter. Här

kommer frågan om demokratiska inslag in. Är det enbart de etablerade praktikerna som de skall betjäna eller har forskaren också förpliktelser gentemot övriga berörda och samhället?

Låt mig åskådliggöra forskarens och de etablerade praktikernas relationer i följande figur hämtad ur en nyligen publicerad uppsats av mig i *Acta Sociologica* (Developmental Direction and Societal Rationality. The Organization of Social Knowledge Creation).

Enligt detta schema har vi den sedvanliga demokratiska relationen mellan folket och beslutsfattare (lekmän och etablerade praktiker) vilken vi förhoppningsvis antar fungerar väl så att beslutsfattarna tar hänsyn till lekmännens intressen och i sina uppgörelser med forskarna kan "representera" dessas värderingar och uppfattningar. Forskarna har tre slag av relationer att tänka på

i förhållandet till beslutsfattare, opinionsförmedlare och lekmännen där varje relation tänkes fungera ömsesidigt med givande och tagande. Förhållandet till lekmännen innebär dels att lekmännen innan de kan påverka undersökningens uppläggning, under undersökningen medverkar som uppgiftsgivare och efter undersökningen får del av dess resultat, vilket då kan leda till ökad medvetenhet. Förhoppningsvis så interagerar också massmedierna så att forskningsresultat sprids via dem och ger upphov till debatt och på så sätt bidrar till utbyte forskare och lekmän.

Nu vet vi från talrika studier att kommunikationen i det demokratiskt-politiska systemet fungerar si och så och att folk i liten utsträckning deltar aktivt i opinionsbildning och får del av forskning den vägen. Det är i den situationen som forskaren som tjänare av allmänhet och medborgare känner en extra förpliktelse och vill få till stånd en kanal med berörda. Själva forskningen kan i många sammanhang vara en kanal och har ibland medvetet upplagts på det sättet t ex då man förmedlar medborgarnas önskemål och preferenser till beslutsfattare via t ex surveyundersökningar. Men det är inte detta som är huvudpoängen med det demokratiska inslaget. Den gäller snarare forskningens uppläggning och återkopplingen av resultat till praktikerna för deras fortsatta agerande. Forskningsresultat kan öka medvetenhet och bidra till agerande som leder till förbättringar av livskvaliteter. Det är detta tema jag vill diskutera här i fortsättningen.

Den här frågan finns diskuterad i olika samhällsvetenskapliga professioners etiska koder men på ett otillräckligt sätt. Man upplever följande två centrala dilemman eller avvägningsfrågor för samhällsforskningen. (Reynolds P D: Ethics and Status. Value Dilemmas in the Professional Conduct of Social Science i International Social Science Journal 1975:4, s 563 ff). (1) Att väga de möjliga intäkterna av empirisk forskning mot deras kostnader. (2) Att väga riskerna för att endast särskilda grupper använder sig av kunskaperna till enbart sin egen fördel mot chanserna att kunskaperna kommer till hela samhällets (alla berörda) båtнад. Man föreskriver att deltagare i undersökningen borde få ökade kunskaper genom sitt deltagande och att de borde få del av forskningsrapporter. Den del av samhället som berörs av undersökningen måste tillförsäkras delaktighet i kunskaperna i fråga och forskarna måste känna ansvarighet för att kunskaperna blir till den berörda samhällsdelens fromma. Många regler går ut på att stärka deltagarnas insikter om vad forskningen innehåller och på att säkerställa dem mot att de råkar illa ut till följd av forskning. Skyldigheterna mot allmänheten för att publicera forskningsresultat betonas i enlighet med gamla vedertagna vetenskapliga traditioner men även andra skyldigheter för publicering betonas.

Det har dock höjts varnande röster mot de samhällsvetenskapliga professionernas autonomi och monopol över vissa kunskapsområden och riskerna för att de etablerar sig som en maktelit bland andra. (Se i Giarmati G: Ideologies Roles Aspirations. The Doctrine of the Professions: Basis of a Power Structure i International Social Science Journal 1975:4 s 629 ff). Det finns ju inget i och för sig demokratiskt i professioner och professioner har ofta varit mera intresserade av att tjäna pengar än att tjäna sina

klienter (inom vissa gränser) och tanken att tjäna folket är något ganska senkommet och inte särskilt utbrett, ofta rör det sig mer om att tjäna på folket.

När jag skisserat en mera demokratisk modell för samhällsforskningen där det tänkes råda en interaktiv relation mellan forskare och direkt berörda, forskare och beslutsfattare och forskare och massmedia och en intresserad opinion så finns här en personlig bakgrund i form av erfarenhet av att viktig forskningsinformation hamnat i skymundan, inte lett till diskussion och inte kommit till de berördas kännedom. En del av dessa studerade förhållanden har senare blottlagts och då av författare, journalister och andra som med mera tendentiösa, lätt tillgängliga och slående beskrivningar visat på missförhållanden som t ex Sara Lidmans Gruva och andra författares industrireportage. Först då har en opinion i frågan väckts, arbetarnas egna anspråk höjts och kravet på t ex ackordslönesättningens avveckling framförts.

Låt mig ta några exempel på livskvalitéfrågor där det inte räckt med forskning för att ge upphov till förändringar därför att det funnits institutionella (ekonomiska och politiska) och ideologiska hinder för förbättringar.

Arbetsmiljöförhållandena har sedan länge genomsnittligt varit under all kritik både socialpsykologiskt och fysiskt och saken har belysts av forskning. Så t ex påvisades en dominerande opinion bland socialpsykologer att arbeten borde organiseras så att de berörda gavs mer av allsidighet och självstyrning i det dagliga arbetet, framförallt på arbetsplatser där löpande-band-principen eller andra starkt uppdelade arbeten med individuell ackordsättning tillämpades. Man tog i industrin ingen notis om detta vare sig på centralt fackligt eller arbetsgivarhåll och det var först sedan man fått svårigheter att anställa svenskar på sådana jobb som man började tänka om dock utan synbarliga referenser till den tidigare forskningskritiken. Företagsledningarna har försökt ge sken av egen uppfinningsrikedom.

Man kan peka på många institutionella hinder för en reformverksamhet på området t ex att vi har en hård kapitalism, ett organisationstänkande där tekniska experter helt dominerar och att man av tradition och strukturella skäl helt ensidigt sett på förhållanden ur produktivitetens och lönsamhetens synpunkt etc. Enligt mitt sätt att se har Sven Lindqvist visat vad det rör sig om för slags barriärer här: Att de som beslutat utgjort en överklass som ej berörts av missförhållanden och att de som berörts av dem tillhört en arbetarklass som lokalt upplevt sig i en maktlös situation. Jag citerar förordet i Arbetsbyte (Aldus 1975 s 7) som på ett intressant sätt antyder ett differentiellt kommunikationsproblem:

"Till läsare av arbetarklassen.

Det första avsnittet i den här boken visar hur Du kan ta reda på varför din fabrik ser ut som den gör; och vad Du kan göra åt det.

Det andra beskriver hur det nuvarande sättet att organisera Ditt arbete uppstod och varför.

Det tredje föreslår att Du skall kräva av var och en som fattar beslut för Din räkning att han då skall komma och arbeta tillsammans med Dig.

Till läsare inom de s k högre samhällsklasserna.

Det första avsnittet handlar om industriella arbetsplatsers yttre utformning. Det visar att en av anledningarna till att en fabrik ser ut som den gör, är att Du aldrig har arbetat där.

Det andra handlar om det industriella arbetets inre organisation. Det visar att arbetet troligen skulle utformas på annat sätt om Du skulle delta i det.

Det tredje föreslår att du skall göra det"

Det här är nu ett område där vi inte har "demokrati" och inte får det på ett bra tag. Här kan forskare ha särskild anledning att i sin forskning ty sig till de berörda och deras fackliga organisationer, dock inte utan risker vilket vi fått uppleva på institutionen i form av utfrysningar och utsparkningar. En intressant fråga är inom vilka områden man skulle kunna hävda en liknande problematik. Man har ju föreslagit att de planerande experterna mera skulle bo i de områden de planerar. Mina byggnadsplanerande vänner, med ett undantag, har omsorgsfullt undvikit att bo i de områden de så starkt slagits för i sina utredningar och planeringar.

Ett annat livskvalitetområde är de många barn som utsätts för en direkt vanskötsel i uppfostran av sina föräldrar och de många barn som fysiskt och psykiskt skadas genom föräldrars fysiska våld. Här är de direkt berörda och vilkas intressen man vill ta tillvara inte myndiga och kan inte mobiliseras i massrörelser. Jonsson, Kälvesten m fl uppskattar dem som får en direkt förutvecklingen skadlig uppfostran till en fjärdedel eller en tredjedel av samtliga barn. Barnmisshandeln är svårare att uppskatta kvantitativt men har i sin uppdagade form skrämmande omfattning (Se Berit Hedeby Barnmisshandel i Sverige, 1975. Här inns ideologier kring den heliga familjeinstitutionen som ett hinder för att få till stånd reformverksamhet liksom institutionell inriktning på familjevårdens prioritering. På barnmisshandelns område har det bildats organisationer för saken och en viss ganska ofullständig lagstiftning kommit till stånd. Att skapa en rimlig livskvalitet för barnen involverar här en omfattande och kostnadskrävande reformverksamhet som kan främjas genom ökade medborgerliga påtryckningar och detta förutsätter att verkligheten sakligt blottlägges mera ingående och innebörden av detta uppdagas för människorna på ett dramatiskt sätt. Här kan man se väldiga forskningskommunikationsproblem som dock skulle kunna genomföras med våra dagars massmedier. Vi börjar få en ökad receptivitet i massmedierna.

Jag är övertygad om att människorna skulle vilja få till stånd en ändring om de nämligen visste hur barn här drabbas. En effektiv reform skulle kanske "löna sig" med tanke på kostnaderna för vården av dem som senare spårar ur t ex i knark. Det kan dock vara svårt att veta vilka reformer som behövs och det rör sig

här om forskning med "försöksverksamhet". Livskvalitetproblemet är här besvärligt att precisera och avgränsa. Det här är problem som Rita Liljeström forskat kring i barmiljöutredningen. Förskollärare, läkare, sjuksköterskor, socialarbetare, journalister, författare kan här vara betydelsefulla praktikergrupper även om de inte är beslutsfattare. Det finns förmedlande opinionsbildare och praktiker.

Jag skall här inte försöka skissera hur den "demokratiska problematiken" kan diskuteras inom olika livskvalitetområden. Jag har här berört några kvistiga områden där "förbättringar" är invävda i komplicerade förhållanden. Men frågan är om detta inte gäller många livskvalitetområden och att därför den "demokratiska" uppläggningsen kan behöva diskuteras inom många.

I fysiska planeringssammanhang har man ibland tagit litet lätt på de reella hindren för att få till stånd önskade "lösningar" och den invecklade beslutsstruktur och de hinder som finns. Man har också överskattat effekten av rena fysiska arrangemang för de berörda livskvalitetområdena. Här gäller väl som inom många områden att frihetsgraden är begränsad, att så många motsatta intressen kommer in i beslutsprocessen och att det är i liten utsträckning som någon enskild person och/eller myndighet överblickar hela processen och produkten och kan åstadkomma radikal förändring. Vanligen följer utfallet den "incrementella" principen att den nya produkten inte avviker så mycket från tidigare produkter och att det är små förändringar som man kan genomföra. Det var åtminstone min upplevelse som stadsplanerare i Stockholm. I mera abstrakta akter som generalplaner kan man friare ge uttryck åt radikala önskemål utan några konsekvenser för verkligheten. Här dyker frågan upp om vilka styrningsresurser som beslutsfattare centralt har för förhållandenas utformning och vilka de är beredda med vissa kostnader att utnyttja. Det privata näringslivet är ju något som sätter starka begränsningar inom många områden och får mycken planering att bli uttalanden av fromma önskemål. Om man kan ge en "förankring" av möjliga alternativ till det existerande hos bredare grupper och organisationer kan man kanske få stöd för förändringar. Miljögrupper har i vissa sammanhang lyckats förmedla insikter och få till stånd ändring i planeringsförslag. Genom att miljögrupperna ofta saknat en bredare förankring har de dock ofta inte nått resultat, särskilt när etablerade organisationer kunnat mobiliseras som motkrafter.

Följande moraliska dilemma kan tänkas dyka upp för forskare i vissa rådgivande situationer: att centrala beslutsfattare har resurser för vissa måls realiserande och att forskaren kan tänkas övertyga beslutsfattarna i riktning mot viss lösning som han/hon upplever som den bästa möjliga för de berörda utan att de berörda någonsin insätts i forskningsresultaten och deras relevans för beslutsalternativ och att således forskning sker och beslut fattas över huvudet på de berörda. Den mera demokratiska proceduren behöver inte vara den som ger bästa resultat. Men samtidigt tar forskaren (planeraren) på sitt ansvar vad som är bäst för de berörda utan att dessa någonsin får tillfälle att ta ställning. Detta kan vara legitimt inom vissa områden t ex när det gäller vissa miljögifter där vissa för leknännen svärbegripliga kunskaper ligger till grund t ex när det gäller

cancerrisker. Men hur gör man i "sällskapsvetenskapliga" sammanhang där de berörda preferenser och deltagande spelar större roll. Här skulle man behöva diskutera konkreta planeringsområden.

Frågan för in på forskarens deltagande i handlingsalternativs utformning. Den studie jag gjort av forskares relationer till praktiker har visat att forskare ofta spelar en ganska aktivt deltagande roll t ex så att de dels intressevässigt bundit sig vid parter och myndigheters strävanden och/eller dels deltagit i utarbetandet av alternativ. Detta är t ex ofta fallet för nationalekonomer, företagsekonomer, pedagoger och rättsvetare. Diskussionen av planering har ganska ensidigt styrts av ekonomisk, regional och fysisk planering och det finns erfarenhet att vinna genom att jämföra olika planeringsområden. Den pragmatiska rättsvetenskapen har inom t ex sjörätts område spelat en roll som inte är olika uppfinnarens eller arkitektens på det tekniskt-naturvetenskapliga området. Många av de livs kvalitetsförhållanden som diskuterats inom regionalplaneringens ram förutsätter i grunden ändrad lagstiftning och den pragmatiskt rättsvetenskapliga forskningen har stor relevans. En sådan aktiv deltagande forskning (aktionsforskning) rymmer stora problem t ex när det gäller val av relationer till parter och val av värderingar, vilket ju sammanhänger med val av parter. Det politiska ligger i mer öppen dager och presenteras som ganska explicita principer för värdering av existerande regler och för utformning av nya regler. Frågan är om regionalplanerande forskning inte skulle ha intressanta insikter att vinna genom att jämföra sin planeringssituation med den som rättslig expertis involverar sig i i samband med legislativa avgöranden. Här arbetar man ofta explicit med parter och deras representanter och man avväger "rättvisa lösningar" med avseende på parternas intressen och "lagstiftarens" val av "den rättvisa lösningens läge". När det gäller t ex regleringen av avtal på konsumtionsområdet kan KO (konsumentombudsmannen) ange riktlinjerna för vad som skall anges skäligt med hänsyn till konsumenternas legitima intressen och rättsforskarens strävar att finna en sådan utformning av regler att denna "rättvisefördelning" uppnås. Denna planering arbetar öppet med konflikter och konfliktlösning i form av antingen kompromisser eller lagstiftarens fördelningsbeslut. Denna tänkes då förankrad i de representerades val och preferenser något som forskningsmässigt kan studeras och bestyrkas genom studier av rättsmedvetande.

Forskning i planeringens tjänst borde kanske bättre analysera existerande parter, söka kontakt med partsmedlemmar och deras representanter, analysera olika lösningars relation till deras intressen, subjektivt och objektivt, och med demokratiskt ansvariga beslutsfattare diskutera "rättvisa" kompromisser i punkter, där intressekonflikter föreligger mellan parter. Forskning i planeringens tjänst borde hellre påvisa konflikter och hinder för lösningar än släta över konflikter och hinder.

Det här inlägget är bara en början på en granskning av den väldigt optimistiska planeringsfilosofi som spritt sig bland planerare i ERU. Frågan är hur mina lösa och något förvirrade tankar som jag här presenterat stämmer med de tankar om planering som kommit till uttryck i ERU t ex i uppsatsen Planning Urban

Settlements for Quality of Life och Social miljöplanering (Socialstyrelsen 1976:1). Min skepsis går tillbaka på två grundläggande tvivel.

1. Jag tror inte att man forskningsmässigt kan sluta sig till från "subjektiva" och "objektiva" studier av behov och villkor till vad som är livskvaliteter. Det vi vill realisera inom ramen för livskvaliteter har att göra med människors sätt att leva och vara tillsammans och därmed om olika slag av total samhällelig tillvaro och det går inte att sektor för sektor och behov för behov räkna sig fram till mer eller mindre av livskvaliteter. Detta tänkande finns implicit i forskning kring levnadsnivåer, sociala indikatorer och välfärd. Sociala kvaliteter rör sig om kollektiva resurser och kollektiva lösningar med olika slag av roller för människor t ex när det gäller aktivt eller passivt medborgarskap. Frågan om barnens levnadsmiljö är ett bra exempel. Olika slag av lösningar står i konflikt med varandra och valet mellan dem är frågan om olika levnadssätt som människorna själva måste välja mellan. Dessa olika levnadssätt är knutna till politiska premisser i mycket större utsträckning än vad som antas i optimistisk planeringsfilosofi. Studierna av levnadssätt i de socialistiska staterna förmedlade av J. P. Roos har styrkt min uppfattning i denna punkt. Jag tar här avstånd från en del tankar jag tidigare framlagt i ämnet.

2. Jag menar att man i planeringen inte tillräckligt uppmärksammat det ofta kontroversiella i valet mellan olika alternativ, att det ofta finns starka konflikter mellan olika mål och lösningar, att olika grupper och parter ofta har motsatta intressen och värderingar och att det ofta måste bli heta debatter och hård kamp mellan "olika lösningsförsök". Båda mina ovannämnda exempel pekar i den riktningen. Olika sektorer och olika nivåer i det politiska systemet har ofta helt motsatta synpunkter på vad som fordras för att främja vissa välfärds mål och förenandet av dessa i en "rationell lösning" kan vara omöjlig. Medborgarna måste här aktiveras och bli medvetna om alternativ och deras innebörd ur livskvalitets synpunkter. Planerare bör inte överbrygga motsättningar snarare klargöra dem.

Edmund Dahlström:

Bilaga till Demokratiska inslag för planering

Kommentar till studier av levnadsstandard, levnadsnivå, livskvalitet-lycka och levnadssätt-livsstil.

Följande resonemang har tillkommit efter samtal med Rita Liljeström delvis med anknytning till analysen av ett material om kvinnor i manliga yrken i Kristianstad och vad innebörden varit av sådant förvärvsarbete för hela familjens totala situation.

Utgångspunkten för följande resonemang har varit ett behov av att diskutera vad "lösningar" av individer-familjers levnadsvillkor och sociala relationer innebär för samhället och för individerna med avseende på deras behovstillfredsställelse, sociala identifikation och sociala personlighetsutveckling (självförverkligande, tillvaratagande av personliga och sociala resurser i utvecklande riktning etc.) Eftersom detta syfte inte alls eller endast delvis förelegat i de diskuterade studierna kan "kritiken" sägas vara extern och utgå från uppgifter och kunskapsintressen som förelegat. Intresset här är således att söka driva den berörda forskningen som främst intresserat sig för jämförbarhet, sociala redovisningar och bedömningar på vid nivå. Frågan är dock om inte det funnits ambitioner i dessa studier som varit närbesläktade med de här angivna och att de påtalade "bristerna" kan ses som kritik. Detta lämnar jag som en öppen fråga.

Ursprungligen analyserade man utifrån ekonomisk teori och sökte att kvantitativt uppskatta människors "levnadsstandard" (välfärd, välstånd, etc) i form av tillgång på nyttigheter: individuella eller kollektiva varor eller tjänster. Detta sätt att se har kritiserats av en mängd författare såsom Richard Titmus, Ottar Brox, Sten Johansson och Erik Allardt. Kritiken har tagit fasta på följande brister: att man endast sett på individen som passiv konsument och inte brytt sig om vad myndigheterna inneburit i fråga om behovstillfredsställelse, begränsat sig till vad som marknadsmässigt värdesatts, utelämnat det som berör sociala relationer, deltagande och inflytande, och sett på individen sektoriellt och lämnat ute den socialt meningsfulla totaliteten som har att göra även med att älska och att vara (för att låna Erik Allardts välkända rubriker).

Ett annat sätt är då att utgå ifrån individens tillgång på resurser såsom Richard Titmus och Sten Johansson föreslagit. Bristerna i detta angreppssätt ligger i ett man lämnar ute hur dessa resurser utnyttjas, de förutsättningar som kan ligga i den sociala arenan (James Colemans begrepp används senare i den norska levnadsnivåundersökningen), och att frågan om behovstillfredsställelse och innehållslig innebörd lämnats obesvarade utom när det gäller undvikande av vissa negativa företeelser såsom näringsbrist i kostvaror, standardbrist i bostäder, frånvaron av sociala kontakter och frånvaron av politiska resurser för detta.

Erik Allardts utvidgning av välfärdsbegreppet till att även omfatta livskvalitet och lycka (totalt täckande således att ha, att älska, att vara, missnöjesattityder och triveslattityder enligt schema s 139) utgör en utvidgning av ovanstående välfärdsräkningsansatser och ett försök att tåcka in några berörda brister.

Följande svagheter förefaller kvarstå vid användningen av dessa välfärdsräkningsbegrepp för en social-etisk värdering av människors livsvillkor; levnadssätt eller livsstil.

1. Resonemangen utgår från en sektorerad eller segmenterad analys där man behandlar område för område och inte söker analysera totaliteten och vad denna innebär för individens behovstillfredsställelse och utvecklingsmöjligheter. Korrelationsanalyser ger här inte en tillfredsställande ersättning för den konkreta analysen av individfamilj-hushållsvillkor och förhållanden.
2. Man ger sig inte in på någon slags social-etisk värdering av olika slag av lösningar och vad dessa innebär för samhället och för individernas behovstillfredsställelse, sociala identifikation och sociala personlighetsutveckling. Den formella och "tomma" karaktären av analysen och dess social-etiska innehållslöshet förefaller otillfredsställande och i behov av en komplettering och utveckling.
3. Hela angreppssättet är så individualistiskt-familistiskt och man lämnar utanför grundläggande sociologiska kategorier kring social identifikation,

individuellt eller kollektivt, och sociala relationer som grundförutsättningar för "social betydelse" och "social personlig utveckling."

Välfärds- och livskvalitetforskning skulle behöva kompletteras med en annan typ av forskning som jag här kallar för forskning om levnadssätt och livsstil. Den skulle karakteriseras av följande drag.

1. Man skulle sträva efter en helhetlig bedömning av människans tillgång på resurser, sociala relationer och behovstillfredsställelse både objektivt och subjektivt sett.
2. Man skulle mera utveckla analysen i riktning mot en social-etisk bedömning av värdet och innehållet hos olika typer av lösningar, där hänsyn skulle tas till individens livskarriär och utvecklingsmöjligheter och samhällsliga fördelar och nackdelar, för enskilda, kollektiv och för hela samhället.
3. Man skulle i större utsträckning se individen-familjen i dess samhällsliga sociala relationer och söka belysa vad dessa innebär ifråga om social identifikation, individuellt och kollektivt, och vad detta betyder för individen utveckling och självförverkligande, bedömt både objektivt och subjektivt.

Den tredje punkten har alltmer uppmärksamats i en senare utveckling av regional forskning under rubriken av ortsbundna levnadsvillkor. Här har man kunnat finna stöd i en tidigare socialantropologisk och sociologisk forskning kring lokalsamhällets sociala struktur. Det projekt som under Bengt Rundblads ledning utformats, Livsformer i en region, avser att studera på vilket sätt lokala miljöer i form av ekonomisk och social struktur samt kulturell och fysisk miljö utgör resurser och villkor för individer och hushåll. Här kan resursresonemang tänkas tänjas i riktning mot de mera socialpsykologiskt involverade faktorerna av främjande för social identifikation och personlig social utveckling.

En del forskning kan sägas i någon utsträckning sträva efter att överskrida det segmenterade perspektivet på människors liv. Det gäller t ex studier av tidsutnyttjande och hur individen och hushållet utnyttjas

sin totala tid för olika syften och aktiviteter. Här kommer in dels allmänna studier av tidsutnyttjandet och sådana som särskilt tar fasta på rumsliga förflyttningars roll i tidsutnyttjandet t ex Torsten Hägerstrands studie. Här saknas dock anknytning till de ovannämnda socialpsykologiska perspektiven.

En forskning kring levnadssätt enligt ovannämnda linjer, förutsätter ett omfattande forskningsmässigt utvecklingsarbete både vad avser utarbetande av normer för social-etisk bedömning av olika typlösningar och av metoder för att studera olika lösningar. Den metodiska problematiken sammanhänger med svårigheten att komma från fallstudier till generaliseringar och så åter till fallstudier: Enligt detta förfarings-sätt skulle de social-etiska bedömningarna vara knutna till fall och typer av fall.

Valet av social-etiska normer blir något ganska kontroversiellt på så sätt att man inte kan vänta sig någon allmän uppslutning kring ett visst valt normsystem. Detta framhävs av låginkomstutredningen, det är lättare att ena sig om vad det onda livet är än att ena sig om vad det goda är. Universell enighet menar jag nu inte vara nödvändig och det kan te sig forskningsmässigt försvarligt att arbeta med parts-specifika eller ideologiskt specifika kriterier. Det gäller t ex valet av kriterier för total livsaktivitet. Valet av kriterier bör dock kunna göras sannolikt med avseende på hur lösningen ter sig ur de berördas totala situation.

Åke Daun arbetar med en sådan metod i sitt arbete Förortsliv även om välfärds-kriterierna är litet oklara. Han visar hur till det yttre socialt isolerade familjer och familjemedlemmar lever ett totalt sett tämligen meningsfullt liv som de själva ser det genom olika slag av aktiviteter och sättet att tillbringa veckoslut och semestrar. Rita Liljeströms kristianstadsstudie visar hur en del familjer som till det yttre uppvisar höga välfärdsvärden i materiellt avseende tvingas in i sysselsättning i form av t ex tagande av sämre och mera stressande jobb och/eller pendlingar som gör att den totala situationen framträder som en negativ cirkel där stressen ackumuleras på familjemedlemmarnas bekostnad med allvarliga kristendenser som följd.

Det sociala etiska momentet leder in på en intressant frågeställning kring forskarens relationer till etablerade praktiker (beslutsfattare) och till av planering och forskning berörda praktiker. De personer, hushåll och lokalsamhällen som studeras kan i olika sätt dras in i en aktiv diskussion kring valet av sociala etiska bedömningskriterier. Detta kan leda till att de studerade inviteras till ett aktivt deltagande i forskningsprocessen: om man nämligen för de berörda klargör värderingsproblematiken och organiserar diskussioner kring det. Det brukliga är dock att man går på beslutsfattarnas mål och normangivelser och att man i enskilda intervjuer ger de berörda praktikerna möjlighet att uttrycka sina värderingar och normer rörande enskilda punkter eller studerar deras preferenser i hur de valt och väljer i olika situationer. Den förra metoden drar på sig en hel del extra kostnader för forskarna och kan leda till politiskt-etiska problem. Den skulle få något karaktären av medvetandegörande och komma i närheten av "aktionsforskning". Samtidigt skulle dessa kontakter ge ett fylligare och mera ingående material. Det vore värt att söka sig fram på den forskningslinjen.

Seminarium om livskvalitet
och planering. Skokloster
24.-25.5.1976
Statens Råd för Byggnadsforsk-
ning

J.P. Roos
Samhällspolitiska institutionen
Joensuu Universitet

OM SAMBANDET MELLAN PLANERING OCH FORSKNING AV LEVNADS- FÖRHÅLLANDEN

Levnadsförhållandeforskning - samhällsvetenskapernas
kärnforskning?

I denna uppsats avser jag med levnadsförhållandeforskning, LEVF all forskning som rör antingen människornas livsvillkor, levnadsnivå, behov, välfärd eller levnadssätt (livsform). I princip borde levnadsförhållandeforskningen vara central i nästan all slags planering av samhällets utveckling men speciellt i den sk. socialaplaneringen: planeringen av sociala institutioner och processer. Detta vore ju i och för sig trivialt: problemet är bara att LEVF inte har haft mycket relevans för planering, varken social eller annan.

Orsakerna till detta märkliga fenomen befinner sig i sista hand i det kapitalistiska samhällets funktionssätt: i människans och hennes behovs sekundära betydelse för samhällets grundprocess dvs. kapitalackumulering och dess ledstjärna, profitmaximering. Denna allmänna förklaring räcker naturligtvis inte till när man diskuterar konkreta förhållanden, och det finns många avvikelser från denna regel. Detta seminarium reflekterar å andra sidan den numera mycket allmänna övertygelsen att levnadsförhållandena borde inta en mera central ställning i det kapitalistiska samhällets planering och dirigering.

Nu kan man fråga sig om vi kämpar mot vindkvarnar eller befinner oss i den centrala strömmen. Har samhället genomgått en grundlig förändring: har kapitalackumuleringen och

profitmotiven förlorat deras centrala stälning?

Svaret är både ja och nej. Ackumuleringsprocessen är fortfarande central: man behöver bara undersöka den kris som kapitalismen som bäst befinner sig i. Men denna process och dess villkor har själva förändrats och håller på att förändras mycket radikalt.

Vi befinner oss i en situation där just de frågor som angår människornas levnadsförhållanden i deras vidaste bemärkelse blir allt viktigare - men inte i en harmonisk mening. Tvärtom, det finns många olika intressen som manifesterar sig i levnadsförhållandeområdet.¹

Några av dessa intressen är sådana att om de skulle kunna göra sig gällande, skulle detta innebära stora problem för samhället. Det är nämligen så, att här handskas vi med ytterst sensitiva saker: att påverka människornas levnadsförhållanden, deras levnadssätt är inte något vardagligt, det är inte att tillverka en ny hushållsprodukt. (Även om det är just via den materiella produktionen som både levnadsförhållanden och levnadssättet påverkas.)

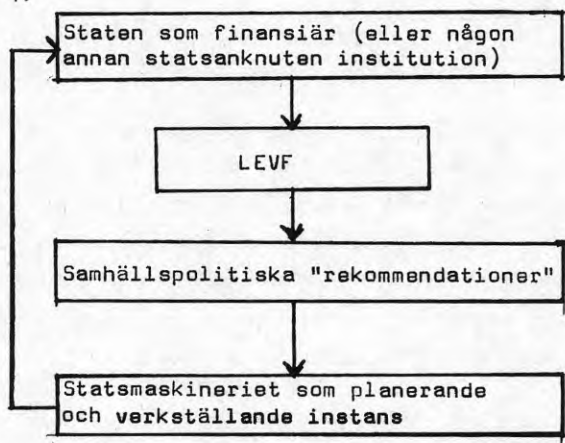
I ett kapitalistiskt samhälle innebär denna orientering mycket stora risker och vi måste vara medvetna om dessa. Vi måste vara redo att hellre acceptera en policy av icke-inblandning i människornas levnadsförhållanden än åstadkomma skador som inte kan repareras. Man kan jämföra situationen i viss mån med den vad kärnforskarna stod inför på trettio-talet eller vad genetikforskningen står inför i dag. Naturligtvis är följderna av levnadsförhållandeförskning inte lika dramatiska och framförallt inte lika lätt härledda från bestämd forskningsresultat, men i princip ser jag det inte som en överdrift att säga att levnadsförhållandeforskningen kan vara 1980-talets kärnforskning. (Speciellt som redan finns vissa skrämmande anknytningar med genetisk och biologisk forskning.)

¹ Jag undviker helst att tala om livskvalité, som enligt min mening förenklar frågeställningen på ett farligt sätt. Det är inte så att grundvillkoren har uppfyllts och att det nu gäller bara att ge något inredning åt människornas liv.

När jag alltså i det följande presenterar ett schema för LEVFstrategi och samband med samhällspolitiken är avsikten med detta schema 1. att peka på vissa brister i den nuvarande forskningen och 2. föreslå vissa "hinder", för att levnadsförhållandeforskningen skulle kunna urartas till en samhällsforskningens "atombomb".

En allmän ram för levnadsförhållandeforskning och planering

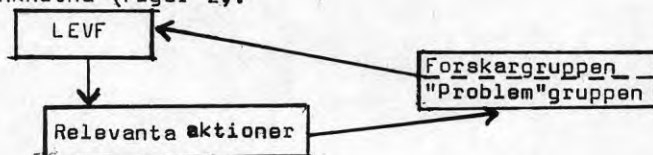
De bäst kända levnadsförhållande forsknings ansatserna har varit stort upplagda forskningsprojekt där finansiärens intresse reflekteras på en mycket allmän nivå. Ungefär som i figur 1:

Figur 1.

Exempel på projekt av denna typ är levnadsnivåundersökningen i Sverige och liknande projekt i de andra nordiska länderna. Det förefaller mig som om resultaten varit relativt oanvändbara: i projekten ingår varken konkreta rekommendationer eller planeringsinitiativ, utom i vissa exceptionella fall.

Den totalt motsatta forskningstypen är aktionsforskning, där forskning och aktion rör sig på samma plan och är direkt anknutna (figur 2).

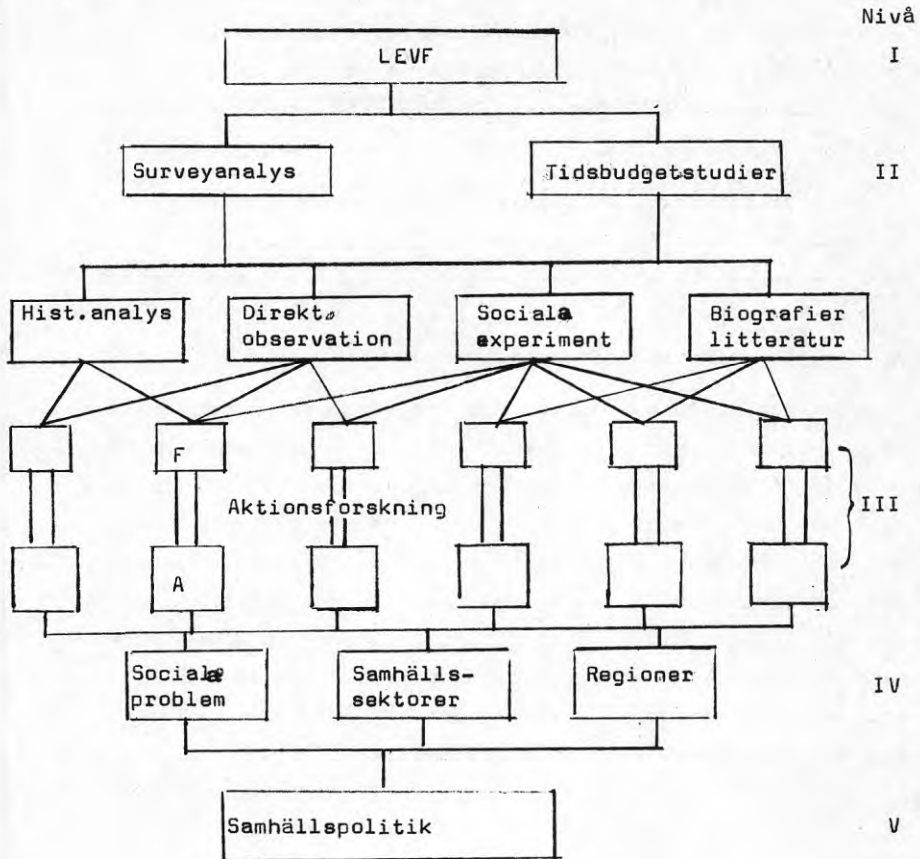
Figur 2.

Initiavtagaren är antigen forskaren (forskargruppen) eller de i vilkas intresse aktionen är. Denna typ av forskning som är omedelbart anknuten till aktions- och intresseforskning har viktiga teoretiska implikationer för levnadsförhållandeforskning. Å ena sidan är denna typ av forskning viktig därför att den är förknippad med välfärdens aktivitetsdimension.

Å andra sidan kan de berörda människorna direkt påverka sina levnadsförhållanden i en forskningssituation utplagd enligt ovan presenterade schema. Detta faktum är relevant bla därför att det innebär ett hinder mot icke-autentiska ingrepp i människornas levnadsförhållanden.

Dessa båda typer av LEVF är inte i princip motsatta utan snarare komplementära. Båda behövs. Frågan är nu hur dessa kan kombineras.

I figur 3 finns ett generellt förslag. Där har jag utgått från en så omfattande framställning av LEVF som möjligt. Nu är det ju så att såväl på aktionsforskningsnivå som i den klassiska forskningsapproachen kan man förfara på flera olika sätt och kombinera dessa. I figuren har jag gjort en relativt godtycklig indelning som dock borde vara relativt täckande.

Figur 3

Å ena sidan har vi alltså en viss forskningsansats som är en kombination av olika alternativa förfaringssätt. I det ideala fallet kombineras forskning på alla nivåer och forskning på den mest "abstrakta" nivån är organiskt bunden med den "magiska cirkeln", alltså aktionsforskningen.

Å andra sidan har vi en problemdefinierande apparatur som "producerar" problemgränser, -definitioner, resurser osv. Denna apparatur kan kallas planeringssystemet, och figur 3 innehåller alltså ett generellt schema för förhållandet mellan planering och forskning.

Den allmänna slutsatsen man kan dra härav är att det behövs en både resurs- och organisationsmässigt ny typ av forskning om man vill åstadkomma en genuint demokratisk och planeringsrelevant LEVF. Denna forskning borde vara organiserad så att det både finns uttryckningsgrupper forskningsstationer och koordinerande forskningsinstanser som täcker alla nivåer. Å andra sidan måste "beställningar" (problemdefinitioner) kunna komma rätt spontant från olika samhällsgrupper. Man kan också uttrycka det så, att LEVFs kontakt-yta med samhället måste utvidgas avsevärt.

VELFERDSTEORI OG DEMOKRATISK
PLANLEGGING

Noen foreløpige tanker om makro- sosial
planlegging

av Stein Ringen

Innhold:

1. Teorier om planlegging, demokrati og velferd
2. Økonomisk teori om velferd
3. Økonomisk planlegging
4. Sosial teori om velferd
5. Makro- sosial planlegging

Tabeller

Litteratur

Skrevet etter anmodning fra Statens institut för
byggnadsforskning, Samhällsplaneringsgruppen,
for diskusjon på instituttets seminar om "livs-
kvalitet och planering"
24. - 25. mai 1976

Institutt for samfunnsforskning, Oslo
April, 1976

En kan ikke bare spørre
 hvilken buss en skal ta,
 en må først si noe om
 hvor en vil hen.

Ragnar Frisch *

1. TEORIER OM PLANLEGGING, DEMOKRATI OG VELFERD

Planleggingsdiskusjonen er - i alle fall i de nordiske land - for det meste kommet ut over spørsmålet om planlegging eller frihet. Det er nå bred enighet om den offentlige planleggings nødvendighet, og diskusjonen dreier seg snarere om hvilken form planleggingen skal ha i et samfunn hvor det legges stor vekt på demokratiske verdier. Her ser diskusjonen ut til å ha to hovedretninger som til dels blandes sammen, noe som muligens er medvirkende til å skape det inntrykk av forvirring som hersker omkring planleggingsdiskusjonen. På den ene side har man en tradisjon som knytter demokratibegrepet til spørsmålet om deltagelse i planleggingsprosessen. Her rettes diskusjonen gjerne mot spørsmål om folkets adgang til informasjon, ytringer og påvirkning, og mot elitens mottagelighet for påvirkning nedenfra. På den annen side finner man en tradisjon som ser demokratispørsmålet i forhold til planleggingens resultat. Spørsmålet er hvilken kvalitet resultatet av planleggingen har, og hvordan det stemmer overens med folks interesser. Innenfor denne tradisjonen er man opptatt av kontrollen med planleggingen, og man diskuterer snarere forholdet mellom politikere og planlegger enn mellom folket og elitene.

* Sitat i (14)

Disse to retningene har ikke oppstått som en historisk tilfældighet, men er i stedet del av en tradisjonsrik og dyptgripende diskusjon om demokratisk teori. Også her finner vi to hovedretninger, på den ene side "klassikerne" med utgangspunkt i Rousseau og John Stuart Mill, og på den annen side "revisjonistene" representert ved for eksempel Schumpeter, Harry Eckstein eller Robert Dahl.

I den "klassiske" demokratiteori er demokratiet en samfunnsform med verdi i seg selv. Det legges hovedvekt på folkets deltagelse i de politiske prosesser*. Dette betraktes som et gode, eller som riktig, slik at det forsåvidt ikke krever noen begrunnelse. Likevel er den klassiske demokratiteori også opptatt av hvilken virkning deltagelses-systemet har, særlig på det psykologiske plan. Deltagelsen virker modnende og oppdragende på den enkelte og modererende og integrerende på samfunnet. Det utvikles tillitsfulle og harmoniske forhold mellom enkeltpersoner og grupper, og deltagelsen bidrar derved for eksempel til stabilitet i samfunnet.

Den "revisjonistiske" demokratiteori ser demokratiet snarere som et avgjørelsessystem enn som en samfunnsform. Demokratiet har ikke på samme måte verdi i seg selv, men er i stedet underlagt andre verdier som begrunner demokratiet. Den demokratiske avgjørelsesform er et

* Selv om klassikerne for det meste diskuterte deltagelse i politiske prosesser, er det en nærliggende videreføring av teorien - og ikke noe brudd med den - å diskutere deltagelse i andre prosesser. Allerede John Stuart Mill tok mot slutten av sitt liv opp spørsmålet om deltagelse i bedriftslivet.

middel for å oppnå andre resultater. Eksempler på slike resultater kan være politisk stabilitet eller økonomisk vekst. Innenfor denne retning blir spørsmålet om deltagelse mer underordnet. Det avgjørende er ikke om folket deltar i prosessene, men om de har kontroll med resultatet eller om resultatet faller ut i overensstemmelse med folkets interesser. I dette bildet kan høy grad av deltagelse fra folkets side endog betraktes som en ulempe eller en fare. Det kan for eksempel true systemets stabilitet eller innebære redusert effektivitet med hensyn til økonomisk vekst.

Hvor forskjellige disse retningene enn er, er begge demokratiske i den forstand at de tar sitt utgangspunkt i folkets interesser. Uenigheten mellom retningene går på hvordan man skal forstå folkets interesser. Er deltagelse i avgjørelsesprosessene i seg selv en del av folkets interesser, eller skal interessene knyttes utelukkende til resultatet av prosessene? Det kan ikke gis noe objektivt svar på dette, det er en vurderingssak, et spørsmål om verdier. Derved kommer vi inn i velferdsteorien, det vil si teorien om hvilke overordnede verdier som skal legges til grunn for vurderingen av den samfunnsmessige virksomhet.

Velferdsteorien er en langt mindre etablert disiplin enn planleggingsteori og demokratiteori. Det er derfor ikke lett å skille mellom ulike retninger og heller ikke å trekke ut noen få hovedtradisjoner. Likevel tror jeg at det også innenfor velferdsteorien kan skilles mellom en "klassisk" og en "revisjonistisk" hovedretning. Innenfor den "klassiske" retning ser man velferd som knyttet til menneskenes totale situasjon og virksomhet, som en slags oppsummering av positive og negative trekk ved de enkelte elementer i livssituasjonen og livsvilkårene. Denne retningen kan sannsynligvis knyttes til filosofisk orienterte betraktninger om det gode liv og til marxistisk tenkning om befolkningens totale livsbetingelser og fravær av fremmegjøring og "falsk bevissthet".

Den "revisjonistiske" retning ser derimot velferden som knyttet til en del av menneskenes tilværelse, som en målsetting for virksomheten forøvrig. Menneskenes liv splittes derved i noen virksomheter som er midler og andre som er målsettinger slik at en del av livet preges av bestrebelse eller oppofrelser som tar sikte på å gjøre det mulig å oppnå velferd i andre deler av livet. Denne retningen kan forbindes med den sosialdemokratiske revisjonisme innenfor marxismen og med moderne sosialøkonomi.

Vi ser her at det er en nær sammenheng mellom velferdsteori og demokratisk teori (inkludert planleggingsteori), slik at vi på den ene side har de "klassiske" retninger som legger vekt på velferd som totalitet og demokrati som deltagelse, og på den annen side "revisjonistiske" retninger som ser velferd som ett element og demokrati som et middel i forhold til andre målsettinger. Igjen må det understrekes at skillet mellom de ulike retninger til syvende og sist er et spørsmål om verdier. Vi står ikke overfor én retning som tar hensyn til folks velferd og som er demokratisk, og en annen retning som ignorerer velferdskrav og som er autoritær. I så måte er retningene likeverdige. Derimot skulle det være mulig å si noe om retningenes historiske utvikling og betingelser.

De "klassiske" teorier er - som det ligger i ordet - eldst. Dernest kom de "revisjonistiske" teorier som en reaksjon på de "klassiske", og i dag ser det ut til at vi står midt oppe i en ny reaksjon i "ny-klassisk" retning. Dette gjelder de vestlige industriland, og den "ny-klassiske" tendens er kanskje tydeligst innenfor de mer utpregete "velferdsstater". De klassiske teorier er enten meget gamle med røtter i antikkens filosofiske og politiske tenkning, eller de oppsto - slik tilfellet er med marxistisk tenkning - mer eller mindre i forbindelse med den industrielle revolusjon. Imidlertid var den marxistiske velferdstenkning forut for sin tid. Den

kan ikke oppfattes som en beskrivelse av reelle velferds-politiske målsettinger i det tidlige industrisamfunn, men snarere som idealer for høyt utviklede fremtidssamfunn. I forhold til de økonomiske og sosiale forhold som fulgte etter det industrielle gjennombrudd, var derved "klassisk" velferdsteori enten anakronistisk* eller utopisk. Den "revisjonistiske" velferdsteori vokste så frem til dominans i takt med arbeiderbevegelsens voksende styrke. I den aktuelle historiske fase var det for arbeiderbevegelsen liten grunn til å diskutere velferdsbegrepets innhold. Arbeiderklassens situasjon var preget av fattigdom og nød samtidig som de industrialiserte samfunns økonomiske potensiale ble styrket. Denne klassen knyttet som en udiskutabel selvfølgelighet velferd til sine økonomiske kår, og den skilte like selvfølgelig mellom oppofrende aktiviteter (arbeidet) og velferdsaktiviteter (fritid og konsum). Her har man med andre ord en velferdsteori som har sin rot i bestemte materielle forhold og i en bestemt historisk utvikling. Til de samme materielle forhold og den samme historiske utvikling hører en parallell demokratiteori. Den fremvoksende arbeiderbevegelse ser demokratiproblemet som et spørsmål om sin egen innflytelse over eller kontroll med utviklingen. Formålet med innflytelsen og kontrollen ligger i klassens velferdsteori: bedre økonomiske kår og mer rettferdig fordeling. Demokratiets prøvelse ligger i hvorvidt det er i stand til å virkeliggjøre disse målsettinger.

* Jeg bruker betegnelsen anakronistisk for å angi at en teori er foreldet i forhold til den sosiale virkelighet. Det motsatte av anakronistisk er adekvat, som altså angir at en teori er tilpasset den sosiale virkelighet på et gitt tidspunkt.

Den demokratiske prosess blir i og for seg underordnet. Hvis et ekspertstyre viser seg mer effektivt enn et deltagelsessystem når det gjelder å virkeliggjøre de verdier som ligger i velferdsteorien, så er også ekspertstyret mer demokratisk.

Den økonomiske og samfunnsmessige utvikling har i mellomtiden gått sin gang. De rent økonomiske velferdskrav er - om ikke tilfredsstillende i noen absolutt forstand - imøtekommet på en måte som måtte ha fortonet seg som ganske usannsynlig for en arbeiderfamilie for bare noen få ti-år siden, og fordelingsforholdene er - om ikke uproblematiske - slik at videre omfordeling nå bare kan betraktes som en grads- endring og ikke kvalitetsendring. På det teoretiske plan betyr dette at de økonomiske og sosiale forhold har endret seg slik at de "revisjonistiske" teorier om velferd og demokrati er i ferd med å bli anakronistiske. Slik sett er de typiske "velferdsstater" ved et tidsskille. Vi er på leting etter teorier som er adekvate i forhold til tidens økonomiske og sosiale virkelighet. De teorier om velferd og demokrati som stadig er mest innflytelsesrike, har sin rot i tidligere tider med andre økonomiske og sosiale forhold. Den "ny-klassiske" tendens er en del av forsøket på å overvinne kløften mellom virkelighet og teori.

2. ØKONOMISK TEORI OM VELFERD

Økonomene er tilbakeholdne med å diskutere velferdsbegrepet. Dette skyldes dels deres ønske om å være ikke-normative ved å overlate til folk selv å vurdere hva som er av betydning. Likevel er nok årsaken til deres tilbakeholdenhet dypere sett at deres teorier er utviklet i en tid og ut fra slike samfunnsforhold hvor spørsmålet om velferdsbegrepet etter bred enighet var uproblematiske. Dertil kommer at den økonomiske vitenskap har vist seg å være godt egnet til

å ta opp viktige problemer under disse samfunnsforhold. Den har derfor på sett og vis mye å tape på å forlate grunnleggende prinsipper som har vist seg å være formålstjenlige. Noen tilsvarende byrde har ikke andre samfunnsfag, for eksempel sosiologi. Disse vitenskaper har alt å vinne på dristig søking etter nye velferdsbegreper, noe som nok kan medføre at de til tider blir vel aggressive.

Til tross for økonomenes tilbakeholdenhet, er det opplagt at de tar utgangspunkt i en velferdsteori, det vil si en oppfatning om hva vitenskapen skal anse velferd for å være^{*}. Denne oppfatning er meget enkel og som regel underforstått fordi den betraktes som en selvfølge. Velferd ligger i konsumet. Dette innebærer ikke at økonomisk teori om velferd i alle situasjoner går inn for høyest mulig privat konsum. Det tas også hensyn til konsum av offentlige ytelser, og for eksempel redusert privat konsum på ett tidspunkt til fordel for sikkerhet med hensyn til fremtiden. Likevel er det konsumet som er det grunnleggende prinsipp i økonomisk teori om velferd. Dette har også som konsekvens at man innenfor økonomisk teori om velferd skiller mellom oppofrende aktiviteter og velferdsaktiviteter slik vi har vært inne på tidligere. Her er det skillet mellom arbeid og fritid som er det beste eksemplet. Arbeidet betraktes som en oppofrelse, som et middel, i forhold til fritiden hvor den velferdsmessige målsetting virkeliggjøres gjennom konsumet.

* Dette må ikke forveksles med hva den enkelte vitenskapsmann alt i alt mener at velferd "egentlig" er.

3. ØKONOMISK PLANLEGGING

Prinsippene i økonomisk teori om velferd har sterk gjennomslagskraft i den økonomiske planlegging. Dette betyr at den økonomiske planlegging ikke er mer verdifri enn prinsippene er verdifrie, og det at prinsippene i en viss periode ansees for selvfølgelige, betyr ikke at de faktisk er selvfølgelige eller verdifrie.

Konsumets dominerende plass i økonomisk teori om velferd, tilsier at planleggingen konsentrerer seg om de systemer som produserer varer og tjenester og hvorigjennom befolkningen kan øke sine inntekter. I hovedsak er det altså produksjonslivet som er gjenstand for planlegging sammen med den infrastruktur som produksjonslivet er avhengig av, slik som lokalisering, transport og lignende. Skillet mellom oppofrende aktiviteter og velferdsaktiviteter tilsier at man gjennom planleggingen søker å redusere det som betraktes som oppofrende og maksimere velferdsaktivitetene, særlig ved at man søker å finne en optimal kombinasjon av økt konsum og økt fritid (inkludert mer ferie og redusert pensjonsalder). Kravet om at konsumentene selv skal velge sitt konsum i overensstemmelse med egne preferanser, tilsier at planleggingen konsentreres om makro-nivået i den forstand at man søker å åpne mulighetene for høyt og variert konsum uten å dirigere konsumet i og for seg. Demokratiproblemet i planleggingen ivaretas på to måter. Dels er det innebygget i makro-orienteringen og i det "ikke-diktatoriske prinsipp", dvs. at folk selv velger, og dels ivaretas det ved å si at resultatet av planleggingen er i overensstemmelse med folkets interesser.

Imidlertid er det en del hensyn som ikke ivaretas ved hjelp av den makro-økonomiske planlegging. Disse hensyn går under forskjellige betegnelser slik som utilsiktede

bivirkninger* eller rett og slett sosiale forhold. I forhold til den økonomiske planlegging er dette "noe annet". Det er forhold som i mindre grad er gjenstand for planlegging i egentlig forstand. I stedet er de gjenstand for direkte reguleringer og inngrep eller spesielle tiltak. Dette er forhold som man kan ta seg av etterpå, når bare de makro-økonomiske forhold er bragt i orden. Disse "andre hensyn" betraktes med andre ord mer som mikro-egenskaper, det vil si som noe som må bearbeides ved hjelp av tiltak eller reguleringer som i ganske høy grad berører den enkelte direkte og ikke bare indirekte gjennom tilretteleggelse på makro-planet.

Her kan vi summere opp en slags terminologi for økonomisk planlegging. På den ene side har man "det økonomiske" som er gjenstand for planlegging i egentlig forstand, det vil si tilretteleggelse på makro-nivå. På den annen side har man "det sosiale" som befinner seg på mikro-nivå og som følgelig ikke er gjenstand for planlegging i og for seg, men bare for direkte regulering.

Det snakkes riktignok både blant økonomer og andre om sosial planlegging, men dette er et begrep med høyst uklart innhold. Enten tenker man på planlegging av sosiale tiltak, det vil si direkte reguleringer på mikro-nivå, eller man tenker på at det må tas hensyn til sosiale forhold eller den sosiale sektor i den økonomiske planlegging. Denne

* på engelsk: diseconomics

vurderingen av sosial planlegging ser ut til å deles av de økonomiske planleggere og folk som arbeider innenfor sosialsektoren.

Problemet med den økonomiske planlegging er ikke at den er udemokratisk. Det er - som vi har sett - et spørsmål som er gjenstand for ulike fortolkninger. Heller ikke er problemet at den ikke er innrettet mot menneskenes velferd. Også det er et spørsmål om fortolkning. Snarere er problemet at den baserer seg på en velferdsteori som er i ferd med å bli anakronistisk, samtidig med at denne velferdsteorien ikke har begreper som gjør det mulig for den å fornye seg i særlig grad. Problemet med det som kalles sosial planlegging, er ganske enkelt at den ennå ikke har noen velferdsteori å stå på. Her oppstår det et tomrom. Økonomisk teori om velferd og økonomisk planlegging er i ferd med å sakke akterut i forhold til den økonomiske og sosiale utvikling, og samtidig mangler vi sosiale teorier om velferd og en dermed beslektet planleggingspraksis som skulle kunne være adekvate i forhold til dagens virkelighet. Det er her vi leter.

4. SOSIAL TEORI OM VELFERD

"Det sosiale" er naturligvis ikke noen motsats til "det økonomiske". Snarere er "det økonomiske" en del av "det sosiale". Likevel skal jeg nå for lettvinthets skyld bruke betegnelsen sosial teori om velferd som en slags motsetning til økonomisk teori om velferd, selv om det i virkeligheten er slik at det jeg over har kalt økonomisk teori om velferd, er inkludert som en del av det jeg nedenfor skal behandle som sosial teori om velferd.

Det mest nærliggende her er kanskje å tenke på den aktivitet som går under betegnelsen sosiale indikatorer. Uten på

noen måte å ville underkjenne betydningen av denne aktiviteten, skal jeg her nøye meg med å påpeke dens utilstrekkelighet som nyvinning i forhold til økonomisk teori om velferd.

For det første legger man også innenfor sosiale indikatorer stor vekt på konsumet. Det behandles riktignok på en annen måte enn hos økonomene - dels ved å splittes opp i ulike komponenter (f.eks. fritid, boligforhold, kosthold), og dels ved at man ikke aksepterer den samme definisjonsmessige sammenheng mellom konsumets størrelse og kvalitet - men velferdsoppfatningen er stadig meget konsumorientert. For det andre opprettholder man skillet mellom oppofrende aktiviteter og andre aktiviteter eller tilstander hvor velferd virkeliggjøres. Dette skillet går mellom prosesser og resultater. Velferd defineres i forhold til det som kommer ut som resultatet av forskjellige prosesser, mens deltagelse i prosessene er et middel for å oppnå velferd. For det tredje er ikke sosiale indikatorer en operasjonell velferdsteori i den forstand at den peker i retning av en egen planleggingspraksis. I stedet antyder den en slik form for sosial planlegging som jeg har nevnt tidligere, altså at man tar hensyn til sosiale forhold i planleggingen forøvrig*. Etter disse tre punktene er sosiale indikatorer ikke noe brudd med "revisjonistisk" teori.

Det er to forhold som ville måtte kjennetegne en "ny-klassisk" linje innen velferdsteorien. Det ene er at man forlater konsumets dominerende plass i definisjonen av velferd og i stedet definerer velferd i forhold til menneskets totale

* En måte å gjøre dette på, er ved hjelp av en "huskeliste" over sosiale indikatorer som planleggeren skal ta hensyn til, slik det foreslås i (5).

situasjon og aktivitet^{*}. Dette vil inkludere konsumet, men bare som én blant flere faktorer hvorav noen kan stå i motsetning til høyt konsum. Det andre er - nærmest som en konsekvens av det første - at man opphever skillet mellom den del av menneskenes liv hvor velferd virkeliggjøres, og andre deler som bare er midler til å oppnå velferd senere. Dette vil si at man betrakter deltagelse i prosessene som en del av velferden i stedet for som et middel til å oppnå velferd.

Vi ser her at vi er kommet tilbake til en terminologi som like gjerne kunne vært hentet fra demokratidiskusjonen som fra velferdsdiskusjonen. I virkeligheten er da også demokratiteori og velferdsteori meget beslektet. Dette gjelder særlig de "klassiske" teorier hvor det ikke bare er slik at det til velferdsteorien hører en demokratiteori, men hvor velferdsteorien og demokratiteorien også til dels går over i hverandre. Vi har sett at den "klassiske" demokratiteori har flere elementer. Dels er det en moralsk teori. Den anser deltagelse for riktig slik at det ikke krever noen begrunnelse. Men den har også et annet element, som gjerne kan kalles et velferdselement, nemlig at deltagelsen har positive virkninger for den enkelte ved å være oppdragende og modnende. Her faller skillet mellom velferdsteori og demokratiteori bort. En velferdsteori som inkluderer deltagelse i prosessene som en del av velferden, er samtidig en demokratiteori etter den "klassiske" retning ved at den også må inkludere deltagelse i avgjørelsesprosesser, og en planlegging i overensstemmelse med denne velferdsteorien må etter de samme kriterier være demokratisk.

* Et eksempel på en slik tilnærming finner man hos Erik Allardt (1) hvor velferd ikke bare er "att ha", men også "att älska" og "att vara".

Spørsmålet er nå for det første om deltagelse er verdifullt i seg selv slik at det er rimelig å betrakte deltagelse som en del av velferden. Dette er det samme spørsmålet som skiller "klassisk" og "revisjonistisk" teori både innen velferdsteorien og demokratiteorien. Dernest - forutsatt at dette besvares bekreftende - hva slags planlegging man skulle tenke seg i forhold til denne teorien.

Jeg skal her først kort gjøre rede for en empirisk bearbeidelse av et intervjumateriale (11) som etter min mening er med på å understreke relevansen av en teori som ser velferd i forhold til menneskenes totale situasjon og aktivitet. Jeg vil igjen understreke at jeg selv ikke ser dette som et alternativ til økonomisk teori om velferd, men snarere som et supplement ved at det trekker inn flere dimensjoner.

I den nevnte empiriske analyse er det utarbeidet en klassifisering av enkeltpersoner med utgangspunkt i forholdet mellom mennesker, i deres samhandling med hverandre og i det aktivt handlende mennesket. Disse prinsipper står i motsetning til det individualistiske, konkurransepregete og passive utgangspunktet i økonomisk teori om velferd og i sosialgruppeklassifiseringer. På dette grunnlag ble alle intervjupersoner i den nevnte undersøkelsen mellom 30 og 69 år klassifisert etter hvorvidt de er aktivt deltagende eller passive og uten samhandling med andre innenfor ulike aktivitetsområder. Det gjaldt familieområdet (gift/ikke gift), vennskaps- og naboskapsområdet (har gode venner/har ikke gode venner), arbeidslivet (har lønnet arbeid/har ikke lønnet arbeid) og det politiske og organisasjonsmessige liv (er aktiv i organisasjonslivet/er ikke aktiv). Dette gir en indeks med fem verdier fra de aller mest integrerte, som er aktive og deltagende på alle aktivitetsområder, til de mest isolerte, som er passive og uten samhandling på alle områdene. Indeksen har samme

enkle struktur som man finner i de fleste sosialgruppeklassifiseringer, men altså basert på de motsatte prinsipper.

Indeksen ble først sammenholdt med en del helseindikatorer fra intervjuundersøkelsen, hvorav noen er gjengitt i tabell 1 i vedlegget. Som vi ser er det en usedvanlig sterk sammenheng.

De aktuelle helseindikatorer var valgt ut etter den tanke at de skulle gi uttrykk for den enkeltes evner - helsemessig sett - til å opprettholde normal, hverdagslig aktivitet. De betraktes derfor ikke bare som helseindikatorer, men snarere som velferdsindikatorer av noe mer generell karakter. Tabell 1 tolkes derfor slik at den avdekker en egen velferdsdimensjon.

Man får et visst inntrykk av hva som kjennetegner denne velferdsdimensjonen i tabell 2 hvor de samme helseindikatorer analyseres for arbeidstagere (ansatte) i forhold til en indeks for sosial status^{*}. Her ser vi at det enten ikke er noen sammenheng eller bare meget svake sammenhenger.

Sammen kan disse to tabellene tolkes slik at vi først har avdekket en velferdsdimensjon som har sterk sammenheng med velferdsindikatorer som på sin side ikke henger sammen med en vanlig sosio-økonomisk klassifisering. Vår velferdsdimensjon kan derfor både ansees for å være en viktig dimensjon og dessuten mer eller mindre uavhengig av en økonomisk velferdsdimensjon. Vi står altså overfor to velferdsdimensjoner som begge er viktige og som er forholdsvis uavhengige av hverandre. Derved skulle det være

* Indeksen er utarbeidet av Kari Skrede (15) på grunnlag av yrkesklassifisering.

empirisk begrunnet at teorien om velferd bør være mer omfattende enn økonomisk teori om velferd er, og at en "ny-klassisk" tilnærming er fruktbar.

Jeg har meget bevisst unngått å tolke noe årsaksforhold inn i sammenhengen mellom integrasjonsindeksen og helseindikatorerne. Den diskusjonen er forsåvidt uvedkommende her. Jeg har likevel - for å øke troverdigheten av indeksens relevans og for å styrke inntrykket av at den kan betraktes som ikke bare velferdsdimensjon, men også velferdsdeterminant - tatt med ytterligere en tabell. Her er situasjon eller aktivitet innenfor enkelte av de aktivitetsområder som inngår i den opprinnelige indeksen, analysert i forhold til reduserte indekser basert på de gjenværende tre aktivitetsområder. Forhold som har med arbeidslivet å gjøre, sees i forhold til en indeks basert på familieområdet, vennskaps- og naboskapsområdet og det politiske og organisasjonsmessige liv; det som har med politikk å gjøre, i forhold til en indeks basert på familieområdet, vennskaps- og naboskapsområdet og arbeidslivet, osv. Også her ser vi over hele linjen en meget klar sammenheng.

Denne siste tabellen antyder at den velferdsmessige gevinst som ligger i deltagelse og samhandling er av psykologisk karakter omtrent slik det forutsettes i "klassisk" demokrati-teori. Den tilhørighet til andre mennesker som man oppnår gjennom deltagelse og samhandling, gir seg utslag i velvære (at man ikke kjeder seg i fritiden), i trygghet og vurderings-evne (at man ikke frykter voldshandlinger og at man ikke mener at flaks og tilfeldigheter er avgjørende) og i en deravfølgende psykologisk handlingsdyktighet (f. eks. at man leser aviser eller deltar i valg). Velferdsgevinsten er likevel også av mer materiell karakter (f. eks. at man har gode venner hos hvem man kan søke praktisk hjelp). Man kommer her inn på diskusjonen om sosiale nettverk som kan være

praktisk medvirkende til å gi den enkelte mulighet for deltagelse i flere aktiviteter (f. eks. inntektsgivende arbeid).

Hvis vi nå setter denne sosiale teori om velferd sammen med økonomisk teori om velferd, finner vi at vi har to dimensjoner. Den økonomiske dimensjon knytter velferden til resultatet av prosessene (produksjon), mens den sosiale dimensjonen omfatter prosessene i seg selv (deltagelse, samhandling). Det skulle ikke være vanskelig å kombinere disse dimensjonene og å spekulere over en planleggingspraksis som på denne måten tar sitt utgangspunkt i menneskenes totale situasjon og aktivitet.

5. MAKRO-SOSIAL PLANLEGGING

Vi har en velferdsteori som kombinerer "det økonomiske" og "det sosiale". Stikkordene er henholdsvis "produksjon" og "deltagelse og samhandling". For å overføre dette til en planleggingstankegang, skal jeg igjen ta mitt utgangspunkt i økonomisk planlegging.

Som vi har vært inne på, er den økonomiske planlegging basert på en velferdsteori knyttet til konsumet. Her er man utpreget mikro-orientert, helt ned til det enkelte isolerte individ. Planleggingen selv og dens redskaper befinner seg imidlertid - i alle fall ideelt sett - på makro-nivå. De eksplisitte målsettinger for planleggingen kan for eksempel være full sysselsetting, høy investeringsrate, inntektsutjevning, inflasjonskontroll og langsiktig balanse i utenriksøkonomien^{*}. Dette er likevel ikke målsettinger

* Hovedmålsettinger for etterkrigstidens økonomiske politikk i Norge slik de gjengis i (2).

i og for seg (siden ingen kan spise eller på annen måte direkte nyte full sysselsetting eller inflasjonskontroll). I stedet markerer de at man ved hjelp av planlegging på makronivået ønsker å sikre verdier på mikro-nivået. Dette gjør man ved å ta fatt i den sektor som produserer det teorien betrakter som velferd, og strukturere denne på en slik måte at omstendighetene for velferd er lagt til rette. Man planlegger indirekte, med tanke på individuell velferd, men uten å gripe direkte inn i menneskenes liv eller virksomhet. De prinsipielle trekk i denne planleggingspraksis er ytterst tiltalende. Problemet er - som nevnt tidligere - at den velferdsteori som ligger til grunn for det hele, er i ferd med å bli akterutseilt.

Det som så gjerne kalles sosial planlegging, kommer inn i det tomrom som er oppstått. Denne planleggingen har ingen egen teori om velferd. Den har derfor heller ingen teori som kan begrense planleggingsvirksomheten selv slik den økonomiske planleggings ikke-diktatoriske prinsipp har gjort. Den sosiale planlegging bryter derved med den økonomiske planlegging på to måter. For det første er den langt mer direkte orientert mot mikronivået i den forstand at den har målsettinger på mikro-nivået som den søker å virkeliggjøre direkte i stedet for gjennom indirekte tilretteleggelse på makro-nivået. For det andre er denne sosiale planlegging langt mer aggressiv i det den ser det som sin egen oppgave å virkeliggjøre folks velferd i stedet for å gjøre det mulig for folk selv å skape seg sin velferd. Dette kommer tydeligst frem gjennom det meget sterke behandlingsønske man finner hos profesjonene innenfor den sosiale sektor.

Mot denne form for sosial planlegging (manipulasjon?) skulle det ved hjelp av den foregående diskusjonen være mulig å sette frem noen ideer om makro-sosial planlegging. Dette vil være planlegging som bevarer de prinsipielle trekk

angående forholdet mellom makro- og mikro-nivået fra den økonomiske planlegging, det vil si som retter seg mot målsettinger på mikro-nivå gjennom tilretteleggelse på makronivå, men som likevel er tilpasset en velferdsteori knyttet ikke bare til konsum, men også til deltagelse og samhandling. Den gjør det altså prinsipielt sett mulig med en radikal utvidelse av planleggingen uten at dette skulle bety økt grad av direkte regulering på mikro-nivået.

Vi kan her begynne med å se på produksjonslivet, som er den viktigste gjenstand for den økonomiske planlegging. Innenfor økonomisk teori betraktes produksjonslivet som en organisasjonsform beregnet på å produsere varer og tjenester. Det kan også betraktes som et område for menneskelig samhandling. Ut fra en velferdsteori som legger hovedvekt på konsumet, vil det være om å gjøre å kunne tilpasse den menneskelige samhandling til produksjonsmålsettinger. Ut fra en mer omfattende velferdsteori vil det være nødvendig å organisere produksjonslivet i forhold til flere målsettinger, nemlig også deltagelsesmålsettinger og samhandlingsmålsettinger. Disse målsettinger kan naturligvis komme i konflikt med hverandre. Man vil for eksempel kunne komme frem til at det er riktig å opprettholde mange arbeidsplasser selv om noen er lite produktive i snever forstand, fordi dette bidrar til økt deltagelse. Man vil også kunne komme frem til at det er riktig å opprettholde en lite produktiv arbeidsdeling fordi den fremmer bestemte samhandlingsverdier.

I disse eksempler ser vi den første utvidelse av planleggingen som ligger i den makro-sosiale planlegging. Det er et mer omfattende sett av verdier som ligger til grunn for planleggingen. Det må her settes strek under verdier, fordi dette betyr langt mer enn å ta hensyn til andre forhold i den økonomiske planlegging. "Å ta hensyn til" betyr at

økonomiske verdier er overordnet slik at andre verdier bare kan komme i betraktning hvis de ikke i for høy grad går ut over de økonomiske verdier. Dette er innholdet i økonomenes utallige diskusjoner om effektivitet. Vi kunne nå like gjerne si at det er nødvendig å ta hensyn til økonomiske faktorer i planlegging for deltagelse og samhandling. Poenget er at velferdsteorien er utvidet "på toppen" slik at den ikke lenger har en enkelt verdi som den mest overordnede, men i stedet flere (og sannsynligvis til dels motstridende) sideordnede verdier.

Den andre utvidelse av planleggingen ligger i at det er flere områder enn produksjonslivet som er aktuelle for planlegging. Det gjelder også de andre områder for menneskelig aktivitet og samhandling. Jeg har i integrasjonsindeksen tatt hensyn til tre områder ved siden av produksjonslivet, nemlig familieområdet, vennskaps- og nabo-skapsområdet og det politiske og organisasjonsmessige liv. Det kan naturligvis også være andre, og de kan gis andre betegnelser. Planleggingsmessig behandles disse områder på nøyaktig samme måte som produksjonslivet. De organiseres i forhold til flere verdier. Også på disse områdene gjelder produksjonsverdier, det vil si verdier knyttet til resultatet av prosessene innenfor områdene. Disse resultater kan enten være de tradisjonelt økonomiske, for eksempel den økonomiske produksjon eller fordeling innenfor husholdningen eller innenfor vennskaps- og naboskapsområdet*, eller det kan være tale om andre former for resultater slik som barns oppdragelse (familieområdet), trygghet i nærmiljøet (vennskaps- og naboskapsområdet)

* Den økonomiske verdi av deler av produksjonen innen husholdningen er behandlet i (16),^{og} av produksjon utenfor markeder i sin alminnelighet i (9).

eller ordnete og regulerte former for maktoverdragelse (det politiske og organisasjonsmessige liv). Også når det gjelder utvidelse av makro-planleggingen til å gjelde flere områder enn produksjonslivet, er forholdet at det ikke bare tas hensyn til disse andre områdene i den økonomiske planleggingen, men at disse områdene er selvstendige på linje med produksjonslivet i kraft av den "ny-klassiske" tilnærming i velferdsteorien.

LITTERATUR

- (1) Allardt, Erik (1975): Att ha - att älska - att vara.
Om välfärd i Norden, Argos Förlag,
Lund, 1975.
- (2) Bjerve, Petter Jacob (1959): Planning in Norway,
North-Holland Publishing Company,
Amsterdam.
- (3) Bjerve, Petter Jacob (1965): Trends in quantitative
economic planning in Norway, i Johansen
and Hallaråker (eds.): Economic
Planning in Norway, Universitetsforlaget,
Oslo, 1970.
- (4) Christie, Nils (1975): Hvor tett et samfunn?
Universitetsforlaget, Oslo, 1975.
- (5) Dolven, Arne S. og Knut Arild Larsen (1976):
Sosiale og kulturelle vurderinger i den
statlige planlegging, Sosialøkonomen,
nr.3, 1976.
- (6) Hansen, Tore (1975): Democratic Planning?
Institutt for statsvitenskap, Oslo, 1975.
- (7) Lindbeck, Assar (1968): Svensk ekonomisk politik,
Bokförlaget Aldus/Bonniers,
Stockholm, 1968.
- (8) Madsen, Jan (1968): Multi-year planning and budgeting
of government activities i Johansen and
Hallaråker (eds.): Economic Planning in
Norway, Universitetsforlaget, Oslo, 1975.
- (9) Offer-Ohlsen, Einar (1975): Økonomisk analyse og
fordelingsvirkninger av ulønnet produksjon,
Levekårsundersøkelsen, Bergen, 1975.

- (10) Pateman, Carole (1970): Participation and Democratic Theory, Cambridge University Press, Cambridge (GB), 1970.
- (11) Ringen, Stein (1976): Den sosiale forankring, Levekårsundersøkelsen, Bergen, 1976.
- (12) Roos, J.P. (1974): Theories of Planning and Democratic Planning Theory, Government and Opposition, 9 (1974) no 3.
- (13) Roos, J.P. (1973): Welfare Theory and Social Policy, Societas Scientiarum Fennica, Helsingfors, 1973.
- (14) Schreiner, Per (1967): Myten om norsk økonomisk planlegging, Kontrast, 1967, nr.3.
- (15) Skrede, Kari (1971): Sosio-økonomisk klassifisering av yrker i Norge, Institutt for anvendt sosialvitenskapelig forskning, Oslo, 1971.
- (16) Wærness, Kari (1975): Kvinneres omsorgsarbeid i den ulønnete produksjon, Levekårsundersøkelsen, Bergen, 1975.

	Kan ikke løpe 50 m uten van-skelighet	Plaget av angst, uro, nervøsitet, depresjon	Anspent i fritiden	Bruker beroligende midler	Nedsatt aktivitet p.g.a. helseproblemer minst 15 dager siste år	Antall personer
TABELL 1						
Helseindikatorer						
1	8	40	23	5	12	277
2	12	15	24	11	14	733
3	32	29	31	21	23	688
4	48	39	35	23	29	201
5	64	57	32	39	36	28
Personer						
Isolert						
30-69 år.						
Prosent						

TABELL 2

	Høy sos	1	2	3	4	218
Helseindikatorer						
1	7	8	28	4	10	218
2	12	15	21	9	15	343
3	9	13	23	8	21	663
4	16	18	25	10	22	262
Arbeidstagere						
Prosent						

TABELL 3

Velferds-
indikatorer

etter

	Har ikke inntekts- givende arbeid	Har ikke gode venner på stedet	Ikke medlem av noen orga- nisasjon	Stemte ikke ved siste stortings- valg	Leser ingen aviser
social integert 1	25	7	26	6	2
inte- grasjon. 2	42	14	44	10	3
Personer 3	44	14	55	15	6
Isolert 4	60	21	83	28	10

30-69 år.

Prosent

I denne tabellen er det benyttet flere indekser konstruert med forskjellige variable (se teksten). Antall personer i hver kategori på indeksen varierer derfor fra spørsmål til spørsmål.

Fritiden faller lang	Frykter voldshandlinger	Flaks og tilfeldigheter bestemmer	
		Enig	Vet ikke
2	3	19	5
6	9	23	9
16	14	24	11
29	17	38	17

TABELL 3 forts.

LIVSKVALITET I DEN BYGGDA OMGIVNINGEN^x

av

Göran Lindberg och William Michelsen

Vårt tema är tvåfaldigt. 1) Fastställande av livskvalitet i städer kräver både en känslig behandling av ett antal faktorer som är potentiellt relevanta ur individens synpunkt såväl som en förståelse av hela den process som samhällsplanering innebär. 2) Funktion och värdering måste behandlas fristående från varandra, men slutsatser för livskvalitet bör återspegla hänsynstagande till båda och till hur de är interrelaterade.

I denna uppsats skall vi först undersöka de antaganden som leder vår uppmärksamhet till disaggregerade fenomen, som man i allmänhet inte finner hos hela befolkningen i en stad eller en region. Vi diskuterar sedan några av de sociologiska perspektiv som är tillämpbara då man skall fastställa de funktionella aspekterna av stadsmiljön. Slutligen granskar vi värderingsfrågan och visar därvid omfattningen av det sammanhang som är relevant.

De framförda synpunkterna har vuxit fram ur vårt sysslande med olika aspekter på den byggda omgivningen i städer. Vi hämtar en del exempel från vår egna studier för att illustrera några av våra resonemang.

Grundantaganden

För några år sedan fanns det en broschyr föreställande en elektrisk annonstavla i ett stadscentrum. Ljusskylten blixtrade fram följande vitala information: tid - 14.05, temperatur - 18°, livskvalitet - 68.

Trots att ett sådant porträtt av livskvalitetsmätningar karikerar det arbete som gjorts av vetenskapsmän, så illustrerar det dock motiven bokom mycket empiriskt arbete på detta fält. Både uppdragsgivare

^x Framställd för konferens om Livskvalitet i regi av Statens Råd för byggnadsforskning, maj 1976.

och vetenskapsmän har efterfrågat mått som skulle kunna, på ett så koncist sätt som möjligt, representera de viktigaste dimensionerna hos välbefinnande - som det föreligger på en bestämd plats, som det skiftar från plats till plats och som det växlar från en tidpunkt till en annan. Sådana mått skulle kontinuerligt och utan behov av dyrbara och tidsförbrukande forskningsprojekt visa hur bra ett samhälle eller samhällssektorer inom det fungerar och ifall politiska ingripande är påkallade.

Man har debatterat den relativa förtjänsten hos mått på 1) program som sådana (t ex hur många studenter erhåller högre utbildning), 2) resultat av program (t ex lär de sig någonting och/eller får de några arbeten efteråt) och 3) åsikter (t ex om folk tycker att kvaliteten på den högre utbildningen är bra). I praktiken så har emellertid rapporter om livskvalitet, om än rationaliserade med imponerande teoretiskt arbete, bestått av ett hopplock av den slags aggregerad statistik, ihopsamlad från ekilda källor och myndigheter, som sociologiska forskare fann fulla av felaktigheter redan för mer än trettio år sedan. Dessa statistiska uppgifter är ofta insamlade i helt andra syften av folk och myndigheter, som har bestämda intressen att bevaka och dessa data har ofta metodologiska hakar av okänd och misstänkt natur. I de flesta fall måste politiker och planerare ändå göra betydande hopp från sådana indikatorer till det specifika innehållet hos de förbättringsförslag som man vill föra fram.

Moderna ansträngningar att utnyttja dylika mått måste göra positiva antaganden om möjligheten av att undvika operationaliseringsproblem. Om det huvudsakliga problemet med officiella, aggregerade statistiska uppgifter bara gällde omständigheter vid deras bildande, då skulle den mäktiga nya rörelsen för "sociala indikatorer" kunna se till att de mått som utnyttjades var "bra".

Trots att vi tror att kvaliteten hos indikatorer på livskvalitet bör bli föremål för en del överväganden, så är vi mera intresserade av själva logiken hos det tillvägagångssätt som man valt. Vi betraktar inte aggregerade mått, oavsett deras kvalitet eller relevans för

handlingsprogram, som i egentlig mening känsliga för de krav som man ställer på dem. Vi tror inte att livskvalitet är någonting som går att bedöma med hjälp av den statistiska motsvarigheten till svepande generaliseringar. Vi tror att livskvalitet har många aspekter som var och en, då detta är relevant, förtjänar studium med sådana metoder som är lämpade för uppgiften.

Vår ståndpunkt återspeglar ett "egocentrerat" perspektiv på människor i sociala och fysiska omgivningar. Med detta menar vi att vi har som ett grundantagande att man bör observera aspekter på livskvalitet såsom dessa anknyter till människor betraktade som enskilda individer och inte på något abstrakt, fränkopplat sätt. Vi måste hålla kvar en fokusering på dem som mottager positiva eller negativa konsekvenser från en aspekt av sina omgivningar, och notera dessa konsekvenser såväl som de dynamiska processer vilka leder till dessa konsekvenser och gör dem meningsfulla.

Vi kallar detta perspektiv för "egocentrerat" eftersom det förespråkar att det är lämpligt att forma vår bild av den urbana världen utifrån de erfarenheter som de har som lever där. Det logiskt sett motsatta tillvägagångssättet är att betrakta städernas superstruktur som given och antaga att alla invånare har i lika utsträckning meningsfull kontakt med alla aspekter. Vi väljer den förra uppsättningen antagande eftersom storleken och komplexiteten hos moderna städer (och förvisso samhällen) och deras befolkning leder till subgrupper som lever sitt liv från dag till dag i partiella världar (se Michelson, 1976, Strauss, 1961). Mycken forskning utförd av psykologer och av geografer visar exempelvis att människors kunskaper om städer och därav deras realistiska handlingsmöjligheter är funktioner av var de bor, var de arbetar och vägen mellan dessa (Gad, et al, 1973; Lee 1970).

En implikation av detta antagande är att olika subgrupper av befolkningen exponeras för olika sidor av de "stimuli" som livskvalitet innebär. Ett givet stimulus kanske inte når alla. Därför döljer allmänna mått olika slags effekter - en del kanske positiva, en del kanske negativa - och visar kanske istället på effekter som egentligen inte finns.

På samma sätt kan det kanske konstateras att ett givet segment av befolkning endast påverkas av en del av de potentiellt relevanta stimuli. Att observera deras reaktioner till återstående stimuli är meningslöst.

Om vårt syfte är att ge sakligt underbyggd hjälp, då bör förvisso denna baseras på hur människor fungerar i de specifika omgivningar som är relevanta, med all tillbörlig uppmärksamhet mot orsaker och konsekvenser och inte på ospecificerade, hypotetiska samband som projiceras på hela befolkningen.

Därför är det vår inriktning att förstå livskvalitet från ett disaggregerat, egocentrerat perspektiv.

Dessutom finner vi då vi inriktar oss på specifika problemområden, det nödvändigt att göra en klar distinktion mellan studier som rör funktion och studier som gäller värdering.

Med det förra avser vi hur ett program eller en omgivning "arbetar" - dess syfte(n) och/eller vad som händer där. Med funktion menar vi både avsedda och icke avsedda konsekvenser. Vi menar konsekvenser inte bara för de människor som utgör målet för åtgärderna utan också för dem som blir påverkade oannonserat. I nästa avsnitt skall vi diskutera några av de faktorer som är viktiga för att förstå funktionsaspekten.

Med värdering avser vi hur människor betraktar sin fysiska och sociala omgivning, tillsammans med de implikationer av denna som de varseblir. Hur ett program eller hur någon aspekt av en omgivning fungerar är inte nödvändigtvis en ledtråd till människors värdering av densamma. Till exempel tyckte folk vid en tidpunkt att fabriksrök i städer var "bra". Man såg det som ett tecken på framsteg och sysselsättning. Nu är motsatt värdering vanlig i utvecklade länder. Röken har inte men det har grunden för värderingen.

Trots att människor har en fördelning av positiva och negativa värderingar som bildar en slags allmän balans, så får vi inte glömma

att en sådan balans enbart är en uppsummering av specifika innehålls-
områden, vilkas interna innehåll är relevant för den slutliga för-
ståelsen av livskvalitet. Av denna anledning så liknar inte vårt
angreppssätt på värdering den elektriska maskinen som beskrevs
tidigare. I varje fall så är en sådan summering inte meningsfull
a priori eftersom det är föga troligt att många människor ger samma
grad av prioritet till alla innehållsområdena som ingår i måttet.

Vi finner det relativt framkomligt, trots de vanliga filosofiska
och metodologiska dilemmorna, att fastställa människors värderingar
av de program och omgivningar som de kommer i kontakt med. Hur
komplexa detaljerna som skall undersökas än må vara så finner vi
det ändå vara rimligt att säga, att vi kan fastställa funktionen
hos de flesta slag av program och omgivningar. Vad som emellertid
inte är självklart är hur man för samman dessa två informationslag
med avsikten att producera en mer välsignelsebringande politik. Vi vill
framhålla att detta är något som ligger utanför den vetenskapliga
processen. Vi kommer i ett senare avsnitt in på några sätt varpå
det vetenskapliga paradigmet kan utvidgas så att empiriska under-
sökningar bättre skall kunna bistå vid formuleringen av politiska
åtgärder. Men vad vi vill understryka i detta sammanhang är nödvändig-
heten av att man håller både funktion och värdering operationellt
och logiskt isär och att man inte behandlar någondera som en automatisk
ledtråd till ett politiskt handlingsprogram.

Detta är således våra grundläggande antaganden. Vi kommer nu att ge
oss i kast med några detaljer vid studiet av funktion och värdering
i följande två avsnitt. För båda gäller att våra argument grundar sig
på ett egocentrerat perspektiv.

Funktion

Studiet av hur program och omgivningar fungerar är något som kräver
att man balanserar ett antal olika perspektiv vilka i varierande ut-
sträckning aktualiseras vid fastställandet av en given situation.

Detta kan bäst ses genom en analogi.

Låt oss antaga att ett lag med formgivare vill veta varför fem hästar inte har druckit, som en del av en ansträngning att höja livskvaliteten för hästar.

Man undersökte först möjligheten av att hästarna inte var törstiga eller att de istället föredrog att leka cowboys och indianer hela tiden dvs fysiologiska eller rent sociala förklaringar. Men hästarna var törstiga och de hade inte lust att leka låtsaslekar. Därför riktade forskarna sitt intresse mot vad som mera var omgivningsförklaringar av det negativa beteendet.

1. Laget upptäckte först att hästarna hade blivit erbjudna vattnet i mockakoppar. Denna "lösning", gjorde emellertid allt drickande omöjligt. Även om riktig design inte skulle ha garanterat det önskade beteendet, så skapade mockakopparna begränsningar som påverkade det önskade utfallet.

Efter att rättat till detta problem så kunde formgivarna fortfarande observera att hästarna inte drack. En expert betraktade situationen och deklarerade, att även om där var fem hästar så fanns det endast tillräckligt med vatten i hon för två av dem. Med så klart otillräckliga resurser för denna ansamling av hästar och med frånvaron av klara organisatoriska procedurer så underutnyttjade hästarna faciliteten i hög grad. Experten tillade, att detta problem egentligen bara var en mer realistisk utvidgning av mockakoppsbegränsningen - strukturen gav inte en realistisk möjlighet för hästarna att utföra aktiviteten.

2. Trots att hästarna nu gavs ett jättekärl så drack de ändå inte. En ny expert hävdade, att de tidigare experterna hade haft helt rätt. Men den nya hon hade fyllts med klorinerat vatten, förklarade han, och hästkännare vet att dessa djur inte varseblir detta som vatten. Utan att varsebli objektet och dess användning så skulle hästarna aldrig kunna dra nytta av den funktionella utformningen.

3. Fortfarande hände ingenting. Den nya experten skrattade. "Ni har skött er bra så här långt", sa han, "men i det här samhället är det mycket påfrestande för en häst att dricka offentligt. Ni måste avskärma vattenhon så att den blir insynsskyddad. Även hästar har nämligen normer".

4. Något sårade gjorde formgivarna ännu ett vattenkar, men med samma nedstämmande resultat. Den här gången blev experten fullständigt till sig. "Här sätter ni vattenhon i ett vitmålat trähus, med klocktorn och massiva dörrar. Vet ni inte att hästar inte kan förmå sig att förtära någonting där. Dess symbolverkan för tankarna till mindre världsliga sysslor. De kan visserligen varsebliva vattnet men de anser att det skulle vara fel att dricka där. De har lärt sig att drickande äger rum i bruna timrade byggnader med svängdörrar. Det spelar ingen roll hur funktionell byggnaden och vattenhon än är eftersom hästarna har lärt sig vilken slags omgivning som är passande för olika aktiviteter.

Formgivarna producerade sedan sitt mästerverk. Hästarna började ivrigt inspektera premisserna, men just som den första hästen gick in för att dricka så ljöd ett signalhorn och hästarna galopperade iväg för en kapplöpningssdag. Historien slutade emellertid ändå lyckligt då hästarna återvände, eftersom de då var törstiga och som det slutliga mästerverket gav dem möjlighet att tillfredsställa begäret, när och på vilket sätt de önskade.

I denna enkla fabel ser vi att det åsyftade beteendet kan ses som en potentiell funktion av fysiologiska, sociala, symboliska, normativa, perceptuella och rumsliga faktorer, där många av de förra fungerar som "filter" mellan den fysiska omgivningen och dess funktion. Detta konfirmerar naturligtvis åter påståendet att "man kan leda en häst till brunnen men man kan inte förmå den att dricka".

Som tidigare framskyttat är vi klenetrogna gentemot anspråk att beteendevetenskapen eller överhuvudtaget någon vetenskap skall kunna lösa livskvalitetsproblematiken. Vår misstro grundar sig på att vi uppfattar livskvalitetsfrågan som ett värdeproblem och på att vi har den kanske gammalmodiga åsikten att dylika frågors lösande ligger utanför den vetenskapliga metoden. Ingen välfärdsteori i världen kan enligt vår

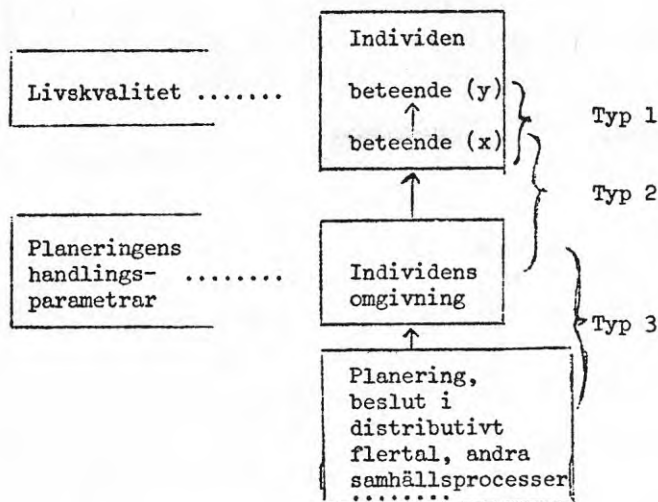
mening lösa denna knut. En bestämning av vad som skall avses med livskvalitet och av hur man skall höja livskvaliteten för människor måste i sista hand ske på grundval av ideologisk och politisk analys. I detta sammanhang är det svårt att se s k välfärdsteorier som något annat än medvetna eller omedvetna försök att klä värderingar i faktadräkt.

Vi antar emellertid här att empiriska studier av mänskligt beteende kan ge kunskap som är väsentlig för flera ändamål, bl a för att belysa livskvalitet och för planering i avsikt att höja människors välfärdsnivå. Beteende skall i detta sammanhang uppfattas i sin vida bemärkelse omfattande både det som har medvetande och tankeprocesser som väsentliga beståndsdelar, dvs handlingar, och det som kan ses som mer eller mindre omedvetna reaktioner (akter) inåt och utåt hos den mänskliga organismen. För studium av samhällsprocesser är utan tvivel handlingskategorin den viktigaste och det är naturligt att tyngdpunkten inom sociologi ligger på denna. Aktnivån är emellertid inte alltid ointressant i sociologiska undersökningar och framförallt kan man peka på att den utgör ett betydelsefullt faktacmråde för flera andra vetenskaper som studerar människan, t ex för delar av psykologin och för medicinen.

Fakta om mänskligt beteende är inte automatiskt värder relevanta för livskvalitet. I det som följer ger vi några allmänna synpunkter på hur beteendestudier skall kunna göras nyttiga för detta ändamål.

Vi har redan varit inne på att studier med relevans för livskvalitet bör vara egocentrerade i något avseende eftersom livskvalitet är ett begrepp som är knutet till individer och inte till grupper, organisationer, stater eller andra kollektiv (se t ex Björnberg et al 1976).

Mera allmänt föreställer vi oss från hästfabeln att åtminstone tre slags beteendestudier på ett eller annat sätt kan göras relevanta för livskvalitet. I nedanstående figur ges en översikt av dessa tre undersökningstyper.

Figur 1 Tre typer av beteendestudier

Den första typen, som visserligen inte är särskilt sociologisk, gäller hur beteenden och tillstånd hos en individ är kopplade till andra beteenden och tillstånd hos samma individ, t ex hälsans eventuella samband med fysisk aktivitet, personlig hygien, regelbundenhet i livsföringen, mat- och dryckesvanor etc. Studier av dylika relationer och processer kan ha mer eller mindre direkt värder relevans för livskvalitet. Avgörande är hur vi väljer våra beroendevariabler. Att välja hälsan som i exemplet förefaller väl för de flesta helt okomplicerat och naturligt. Men antag istället att vi väljer sexuell potens som beroendevariabel. Det finns säkert många för vilka detta beteende är ytterst viktigt för livskvaliteten medan andra har annan mening. Detta exempel åskådliggör det ofrånkomliga i att länken mellan beteende och livskvalitet är en värderrelation och inte ett orsakssamband. Att detta tycktes oss mindre klart då vi talade om hälsa beror förmodligen på att vi knappast känner någon för vilken hälsa inte är betydelsefullt. Att alla delar en värdering förändras dock ingenting om man ser det ur vetenskapsteoretisk synpunkt. Praktiskt och politiskt kan det däremot betyda en hel del. Att den vetenskapliga metoden inte förmår avgöra mellan vad som är bra eller dåligt är en betydelsefull insikt men den får inte förstås på det sättet att all faktainsamling om värderingar i princip är omöjlig. Det är t ex fullt möjligt att avgöra om en värdering faktiskt föreligger eller ej, hur värderingar är fördelade hos en befolkning, vilka samband förekomsten har med andra faktorer, och vilka värderingar som individer prioriterar.

Nästa typ av studier gäller hur beteenden och tillstånd hos individen är länkade till beteenden och tillstånd hos den sociala och/eller fysiska omgivningen. Detta är ett faktaområde som man kanske i första hand förknippar med socialpsykologin, socialekologin och de perspektiv på människa-omgivning som berördes i fabeln. Det beror återigen på valet av beroendevariabler om dylika beteendestudier skall bli värder relevanta i det avseende vi diskuterar här. För denna typ av studier tillkommer att den har möjlighet att inte endast bli värder relevant för livskvalitet i sig, utan också för planering i avsikt att höja livskvalitet. Planering är att ge handlingsrekommendationer på något område och för något ändamål. Valet av handlingsalternativ måste också bygga på värdebedömningar och kan inte bestämmas av den vetenskapliga metoden. Som bakgrund till handlingsvalen spelar däremot faktakunskaper om hur faktorer är kopplade till varandra en stor roll. När det gäller fysisk och annan planering för livskvalitet är fakta om hur omgivningens beteende och tillstånd är länkade till individens beteende betydelsefulla. En individs omgivning är ju på olika sätt, till vilka vi skall återkomma, relaterade till den fysiska och sociala verklighet som utgör planeringens (och politikens) verksamhetsfält. Man kan således säga att forskaren vid studiet av denna typ har två värder relevanser att bevaka. Dels bör, som vi tidigare påpekat, beroendevariabeln (i allmänhet något beteende eller tillstånd hos individen) på något sätt bedömas vara viktigt för livskvaliteten och dels bör oberoendevariablerna (i allmänhet beteenden och tillstånd hos omgivningen) på ett eller annat sätt vara kopplade till planeringens handlingsparametrar. Ur planeringssynpunkt är det förmodligen intressantare om man kan visa att något livskvalitetsrelevant beteende har samband med t ex befolkningstäthet än att de hänger samman med intrikata socialpsykologiska faktorer. Därmed är naturligtvis inte sagt att de senare skulle vara oviktiga även ur andra synpunkter. Det kan i sammanhanget påpekas att det inte alltid är nödvändigt att de studerade variablerna i sig själva är direkt värder relevanta. Det kan också vara så att vi från andra källor (t ex från en studie av den första typen) vet att "våra" variabler i sin tur är kopplade till andra variabler vars värder relevans är uppenbar för oss.

Den tredje typen av studier gäller uppkomsten av det som vi ovan kallade individens sociala och/eller fysiska omgivning. Detta faktaområde är viktigt därför att den kan ge en betydelsefull bakgrundkunskap när det gäller att avgöra vilka omgivningsfaktorer som är åtkomliga för planering och vilka som synes kräva stora sociala förändringar för att påverka (Michelson, 1975).

Beteendestudier kan naturligtvis bara täcka en del av det faktaområde som den tredje typen gäller. Geografiska och naturvetenskapliga studier berör inte sällan samma faktaområde. Vi vill emellertid hävda att människors handlingar, som ju till stor del är socialt bestämda, spelar en stor roll för inte bara den sociala verklighetens variationer utan också för den fysiska. Att vi överhuvudtaget anser fysisk och social planering vara en aktivitet värd att syssla med är ju i sig en illustration av detta förhållande.

Det är heller inte så att studier av den tredje typen alltid kan vara egocentrerade i egentlig mening eller direkt värder relevanta för livskvalitet. Indirekt värder relevans kan emellertid åstadkommas genom att man väljer de beroende omgivningsvariablerna bland dem som man vet (t ex från studier av typ 2) eller starkt misstänker ha samband med beteenden eller tillstånd hos individen som vi upplever som direkt (eller indirekt, se ovan) värder relevanta för livskvalitet.

Vi har pekat på flera önskvärda kopplingar mellan de tre undersökningstyperna. Det är ganska poänglöst att ge särskild prioritet till någon av dem. Först då hela kedjan är fullbordad finns det utsikter att nå full värder relevans i de avseenden som är aktuella.

Avsiktligt har vi undvikit att dra in behovsbegreppet i diskussionen av beteendestudiers relevans för livskvalitet. Skälet är att behov tycks vara en av de mera bedrägliga skepnader som värderingar ibland ikläder sig. Det förrådiska ligger i att behov för många har klang av att kunna uppfattas som ett värdefritt faktabegrepp. Framförallt på det samhällsvetenskapliga området finns det en ständig risk för att faktasökandet grumlas av värderingar. Är man då inte på sin vakt kan man lätt förledas tro att man fått fram rena fakta. Att få något som grunden är ett värdeomdöme att framstå som ett faktum

kan dessutom vara lockande för mindre nogräknande personer och grupper i samhället. Huruvida det göres i all välmening, av egoistiska skäl eller i aningslöshet kan lämnas därhän i detta sammanhang. Vi menar att forskaren har ett ansvar att upplysa om att det är oacceptabelt att använda den vetenskapliga etiketten för att ge faktaprägel åt värderingar. Ur denna synpunkt är det klart olämpligt att göra bruk av i denna mening luddiga begrepp som behov.

Det ovanstående får inte tolkas som uttryck för värdenihilism. Det torde klart ha framgått av vår diskussion om beteendestudier att de begrepp, teorier och metoder som används måste vara värder relevanta dvs de måste angå sakförhållanden som man bedömer vara viktiga ur någon synpunkt. Denna bedömning måste ofrånkomligen grundas på värderingar, det må vara forskarens egna eller andras (se Myrdal 1968). Men när värder relevansen väl är fastställd skall själva den vetenskapliga analysen vidtaga. Denna är begränsad till att enbart kunna gälla vad som är fakta utifrån den aspekt man valt. Den vetenskapliga metoden gör anspråk på att kunna visa huruvida utsagor om sakförhållanden är falska eller möjligen sanna oavsett om man anser dem värder relevanta eller ej (Lessnoff, 1974).

Det förekommer att man väljer att explicit definiera behov som en undergrupp till värderingar (se t ex Björnberg et al 1976). Ur formell synpunkt är detta invändningsfritt. Det svåra är att ha denna värde innebörd klar för sig i det fortsatta arbetet och undvika att glida över i faktaresonemang då begreppet kommer upp. Klarar man detta kan behovsbegreppet mycket väl användas omväxlande med värderingar då värder relevansen hos de aspekter man väljer skall diskuteras och preciseras. Detta illustrerar dock att termen behov är något som man kan både ha och undvara i det vetenskapliga arbetet.

Vi har hävdad att beteendestudier av värde för livskvalitet bör vara egocentrerade. Särskilt i samband med undersökningar som gäller beteendets samband med omgivningen är detta ett problematiskt krav. Svårigheterna ligger i att kunna identifiera, karaktärisera och mäta de adekvata undersökningsenheterna på omgivningssidan. På beteendesidan bildar individen den självklara undersökningsenheten. Men individens omgivning är inte något som man enkelt får fram genom urvals-

dragning ur mantalsregister. En individs effektiva omgivning kan liknas vid ett rum med både fysiska och sociala dimensioner, otvetydigt i sin avgränsning och ständigt skiftande t o m i det korta perspektivet av en enda dag. Teoretiskt sett kan två eller flera individers omgivningar aldrig samtidigt vara exakt likadana bl a eftersom de har olika lägen i rummet och på grund av att omgivningens egenskaper skiftar beroende på individens perceptioner och tolkningar (se Lindberg & Hellberg, 1975).

Tyvärr står beteendevetare i allmänhet ganska handfallna inför detta problem. Detta gör att ansatser till studier av samband mellan individers beteende och omgivning ofta stannar på papperet eller blir något helt annat än vad man ursprungligen avsett. Det finns helt enkelt ett glapp mellan de beteendevetenskapliga metoderna och de metoder som gäller beskrivning av rumsliga fenomen (se Dahlgren et al 1973). Vi vill inte påstå att detta är hela förklaringen till att forskningen inte riktigt fått sitt genombrott på beteende-omgivningsområdet men säkert är det en starkt bidragande omständighet.

På flera håll göres försök att bryta genom denna vall. Exempelvis pågår sedan några år ett forskningsprojekt i Lund där syftet bl a är att få fram individcentrerade omgivningsbeskrivningar, vilka skall kunna uttryckas som variabler (Dahlgren et al, 1973 ; Lindberg & Hellberg, 1973). Projektet bygger på idén att koordinatsätta rumsliga element vilka blivit egenskapsbestämda i de avseenden som man hypotetiskt tror är viktiga för beteendet hos människor. Genom att dessa rumsbeskrivningar i numerisk form kan lagras i datorer vidgas möjligheterna att ombilda informationen så att den kan knytas till de beteendevariabler som man vill studera. Det blir t ex praktiskt möjligt att utföra multivariat analys med variabler hämtade både från individernas beteenden och från deras omgivning i mera verklig bemärkelse, t ex från omgivningarna som de framstår från varje undersökningspersons bostadscentré (Lindberg et al, 1976). Det principiellt viktiga med metoden är att man inte behöver arbeta med grovt aggregerade områdesbeskrivningar som substitut för data om individernas verkliga omgivningar. Beroende på frågeställningens art kan sedan naturligtvis graden av abstraktion och realism vad gäller omgivningsbeskrivningarna varieras.

Ett annat problem som är av både teoretisk och metodisk art är hur man begreppsmässigt skall bilda variabler för individens effektiva omgivning. I lundaprojektet har detta spörsmål naturligt nog varit lika viktigt som den ovanstående mera tekniska problematiken. Två utgångspunkter har prövats (Hellberg, 1976). Den ena är att börja från de bestämmelser, normer och tumregler som redan finns i vårt land vad gäller den fysiska planeringen på skilda nivåer (bestämmelser om friytor, småbarnsplatser, trafikdragning etc). Många av dessa föreskrifter grundar sig förmodligen på antaganden om att de är betydelsefulla för människans beteenden och tillstånd och därigenom ibland också värder relevanta för livskvalitet. Det har ett egenintresse att få beskrivet hur den fysiska verkligheten i dessa avseenden ter sig i ett omgivningsperspektiv, t ex i vilken utsträckning som föreskrifterna uppfylles i varje individs egentliga omgivning. Man kan sedan, vilket ännu inte gjorts i projektet, tänka sig beteendestudier som prövar det sakliga underlaget för de antaganden på vilka planeringspraxis bygger.

Den andra och kanske på längre sikt viktigare utgångspunkten (Hellberg 1976) är att börja mera förutsättningslöst från redan existerande beteendevetenskapliga teorier där kopplingar, om än oprecisa och föga operationaliserade, gjorts till omgivningen.

Vid begreppsbildningen av omgivningsegenskaper kan det vara svårt att frigöra sig från det översiktliga synsätt som vi vant oss vid att ha då vi betraktar den fysiska och sociala verkligheten ur ett planeringsperspektiv. Detta blir ett problem inte minst då man avser att forma omgivningsbegrepp som är av tänkbar betydelse för individers handlingar, dvs för beteenden eller snarare beteendekedjor där individernas medvetande och tankeprocesser spelar en avgörande roll som inte går att förbise. Detta är bakgrunden till idén om s k aktivitetssystem vilken utvecklats i lundaprojektet (Dahlgren et al, 1973). Enkelt uttryckt innebär idén, som den framställs där, att man i tanken skall försöka sätta sig i en konkret individs ställe då man tänker igenom de krav som en viss handling ställer på omgivningen för sitt genomförande. I tanken måste bli övervägas att individer kan vara utrustade med olika förutsättningar

eller resurser (fysisk rörelseförmåga, ekonomiska resurser, tidigare erfarenheter etc). För att bringa någon reda i tankeprocessen och för att den skall lämna några resultat i begrepp som sedan skall gå att operationalisera till omgivningsvariabler, föreslås en systematisering av tillvägagångssättet. Det har därvid visat sig lämpligt att delvis anknyta till den allmänna systemteorin.

Det egocentrerade synsättet som nämnts som en av förutsättningarna för värder relevans med avseende på livskvalitet, står paradoxalt nog i viss motsättning till målet att också uppnå relevans för planering i avsikt att höja människors livskvalitet. Motsättningen kommer av att planeringens handlingsalternativ gäller geografiska områden dvs en aggregerad nivå. En väg som drages i en stad, ett servicecentrum eller en skola som lokaliseras till ett bostadsområde, innebär ingrepp i flera individers omgivningar. Som vi tidigare sagt är dessa omgivningar alla i viss utsträckning olika varandra, inte bara i den uppenbara aspekt som har med avståndsrelationer att göra, utan också i symboliska och perceptionsmässiga avseenden. Den fysiska förändring som planeringsingripande leder till, får därför ur beteendesynpunkt inte en enda entydig konsekvens utan flera och ofta motstridiga effekter. Vägdragningsexemplet åskådliggör detta tydligt. För vissa människor kommer den nya vägen att betyda kommunikationsmässiga fördelar, för andra t ex barn eller äldre, kommer den kanske istället att innebära ett effektivt hinder för olika handlingar. Vid planering måste dylika konsekvenser värderas och vägas mot varandra. Det är fakta om dessa olika konsekvenser, som ett och samma planeringsobjekt får, som är planeringsrelevanta.

Egocentrerade beteendestudier är inte utan vidare intressanta för planeringen även om de skulle vara värder relevanta för livskvalitet. Det är ur denna synpunkt viktigt att studien dessutom har en ingång till den aggregerade nivå som utgör planeringens verksamhetsområde. Tyvärr är detta något som ofta visar sig svårt att åstadkomma.

Mycket svårutnyttjade som faktaunderlag för planering är beteendestudier i vilka omgivningssidans variabler enbart fastställs genom de olika undersökta individernas egna skattningar av

sin omgivning t ex där avståndet till någon typ av utbudspunkt (livsmedelsaffär, skola, arbetsplats osv) endast mätes genom de svarandes skattningar av restid. För att data som i exemplet skall vara planeringsrelevanta krävs åtminstone att man dessutom vet vilken geografisk punkt, som är målet och vilken som är utgångspunkten. Utan denna senare datatyp finns det inga ingångar till planeringens verksamhetsområde.

Tyvärr saknar många beteendevetare, som säger sig studera förhållanden mellan beteende och omgivning, full insikt om ovanstående krav. Det förekommer studier på detta fält som inte ens redovisar enkla situationsplaner över miljön och som i övrigt gör högst ofullständiga områdesbeskrivningar (Lindberg 1976). De metoder som utvecklats i det tidigare omtalade lundaprojektet syftar också till att underlätta den önskvärda kopplingen till planeringens handlingsparametrar.

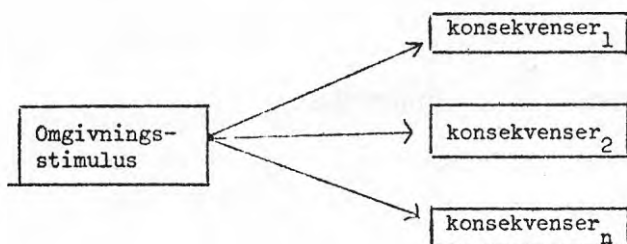
Värdering ^x

Det slags förhållande som diskuterats under "funktion" är (trots mångfalden av substantiellt innehåll) ganska vanligt bland vetenskapliga discipliner. Vi har i huvudsak talat om post-faktum konsekvenser av exponering för olika aspekter hos omgivningen

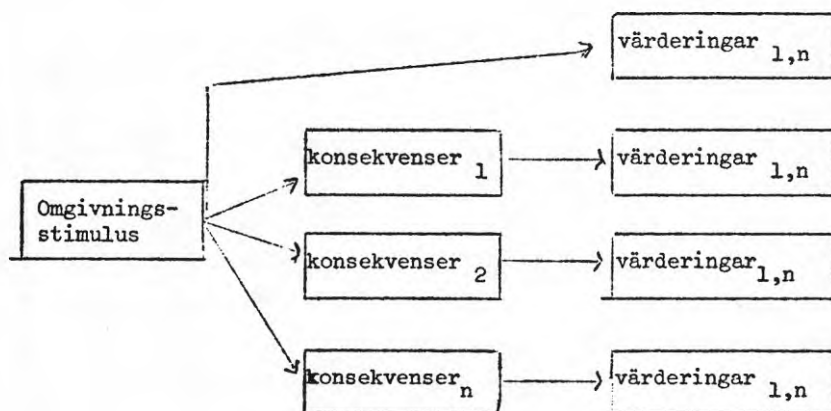

Som vi har anmärkt kan samma stimulus få olika konsekvenser beroende på vilken subsektor av befolkningen som undersökes. Denna heterogenitet med avseende på sociala grupper går hand i hand med en mångfald när det gäller konsekvenserna. Därför bör bildens "responssida" ses som något som i sig är pluralistiskt.

^x En utvidgad diskussion av detta ämne återfinnes i Michelson (1976).

Som vi också har anmärkt så kan man inte av objektiva konsekvenser direkt sluta sig till hur individer gör sina värderingar av dem. Värderingar bör betraktas varken som helt och hållet oberoende av sitt sammanhang eller som aspekter som är totalt beroende av observerade funktioner. Vi bör se dem som kopplade men likväl kvasioberoende. Vidare använder människor ofta andra värdekriterier än vad "experter" gör när de senare värderar på basis av objektiva konsekvenser. Detta gör distinktionen mellan konsekvenser och värderingar än viktigare.

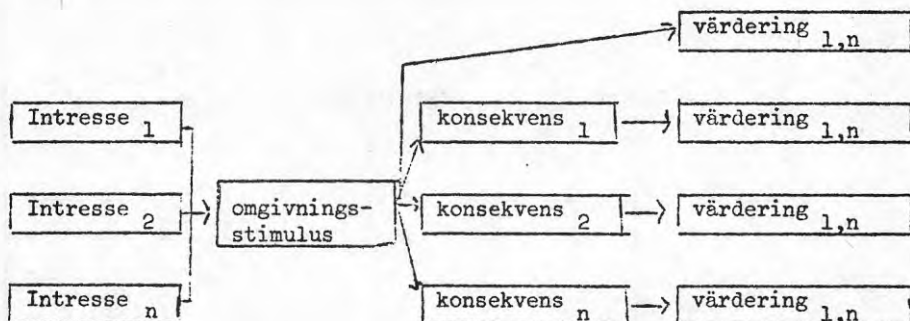

Situationen är emellertid mycket mer komplex än vad som antydtes av detta förslag till utvidgat vetenskapligt paradig. Vi har hittills i diskussionen hållit oss till den egocentrerade synpunkten. Vårt intresse har legat på brukaren av den fysiska miljön.

Vi måste överväga värderingens syfte, särskilt i sammanhang med vad vi bör veta som grund för en bättre planering. I verkligheten står brukaren inte alltid (eller ens vanligen) i centrum för den beslutsprocess som leder till de flesta bostäderna och stadsomgivningarna. Många slags människor är i själva verket ansvariga för den sorts program och omgivningar som blir förverkligade. Få av dessa är experter och få av dem är intressedrivare som sätter den egentliga brukaren i första rummet. Mycket ofta arbetar man med motstridiga syften där den slutliga produkten inte tillfredsställer någon och särskilt inte brukaren. Det är vanligt att alla skyller på alla andra för sina besvikelser i utformnings- och utvecklingsspelet och det ironiska är att alla förmodligen har rätt i sina anklagelser.

I vilket fall som helst så är vår mening i det som vi överväger att det är otillräckligt att uteslutande fokusera intresset på konsekvenser för och värderingar hos brukarna av de särskilt byggda omgivningarna eftersom dessa brukarsynpunkter kanske inte har varit särskilt centrala vid den ursprungliga planeringen. Om det pragmatiska syftet är att få till stånd sådant som är förbättringar ur brukarsynpunkt, så kräver detta en förståelse av hur status quo kom till stånd. Om de avgörande beslutsfattarna handlade med utgångspunkt från en annan referensram (t ex profitmaximering, bevarande av insatt kapital, politisk karriär) så måste man ta detta med i beräkningen ifall inte historien skall upprepa sig själv på brukarnas bekostnad.

Vårt utvidgade diagram visar således mer och mer att den konventionella vetenskapliga processen egentligen bara är en del av en tidsriktning från de stimuli som den byggda omgivningen innebär - nämligen det som ligger efter faktum. För att nå den grundläggande information som behövs för att omdirigera planeringsprogram så måste man gå i den andra riktningen, från stimulus bakåt i tiden.

Varför är detta nödvändigt. Mest grundläggande är att vi inte väntar oss att nå verkliga förbättringar om beslutsfattare, som inte är brukare, endast tillfredsställer sina egna syften (dvs när för dem själva positiva konsekvenser och värderingar), inte förstår att negativa resultat blir konsekvenser för andra och inte övertalas och/eller tvingas göra något annat nästa gång.

Vi måste därför uppmärksamma vilka intressen som är inblandade i ett givet utformningssammanhang. Skällsord och anklagelser om personlig ondska tjänar föga till i detta sammanhang. När sedan olika alternativ lägges fram på basis av värderingar är det kanske möjligt att välja bland dessa, inte bara på grundval av deras funktionella effekter, utan också beroende på möjligheterna av att förverkliga dem.

Vi önskar inte implicera att identifiering av intressena hos icke-brukarna betyder att man accepterar dem som giltiga och bindande. Att identifiera intressen som ligger bakom en fråga utgör ett första steg som är nödvändigt för att förstå hur en särskild slags omgivning har uppstått. Det kan, som vi antytt, bli möjligt att från detta första steg välja ut bättre alternativ för framtida bruk som sammanfaller med de mål som mäktiga intressegrupper har. Om emellertid inte ett sådant sammanfallande är troligt så är det särskilt viktigt att de olika intressena göres explicita och offentliga. Även om detta inte garanterar framgång så är det ändå ett betydelsefullt steg.

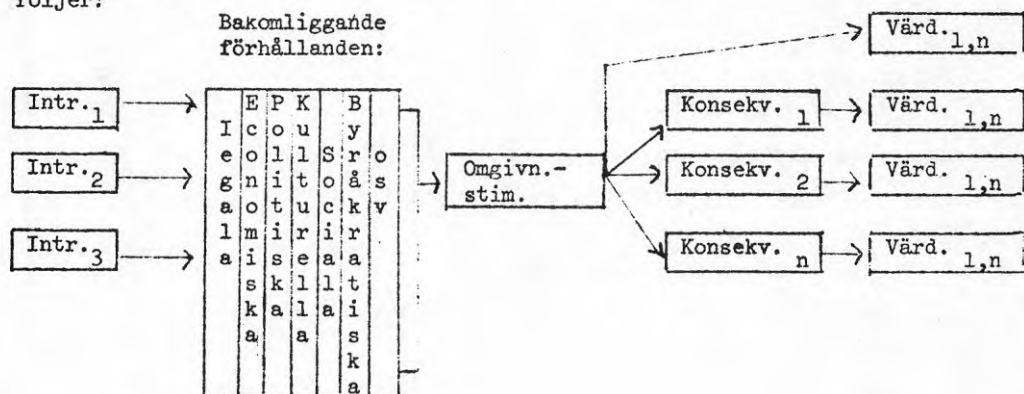
För det första är urvalet av de intressen som skall tillfredsställas i ett politiskt handlingsprogram i huvudsak en politisk fråga, som måste lösas av därtill valda församlingar. Eftersom det är naturligt för varje intressegrupp att se sig själv som att man har rättmätiga anspråk och eftersom det ej är troligt att alla intressena kan bli tillfredsställda i samma omfattning, så utföres urvalet av folk som formellt sett valts för detta ändamål dvs politikerna. Men vetenskapligt arbete, som blottlägger samtliga inblandade intressen, tillsammans med ett fastställande av kostnader och förtjänster som kan förknippas med gynnandet av vart och ett av intressena, bidrar till att tvinga fram en mera rättvis uppsättning beslut än vad som ofta tycks ledsaga lugna, enkla politiska lösningar, i vilka de reella intressena bakom besluten lämnas implicita.

Att isolera de relevanta intressena gör det också möjligt att skapa mera kommunikation och ömsesidig uppfostran än tidigare, med utsikter till förbrödring och koalition mellan före detta oberoende intressen som en tillräckbar källa för gynnsammare resultat, förutsatt att brukarna är en part i detta kontaktnät.

Att se bakåt så väl som framåt från programmet eller omgivningens stimulus, och att varje gång undersöka intressen, konsekvenser och värderingar, tjänar således nödvändiga pragmatiska syften i ansträngningen att optimera beståndsdelarna hos livskvaliteten. Detta är emellertid fortfarande inte tillräckligt.

Även om de flesta intressegrupperna har sina egna versioner av verkligheten och sina egna procedurregler, så finns det dessutom vissa generella regler och viss praxis som upprätthålles i städer, nationer och andra jurisdiktioner där emellan (även om kanske inte alla erkänner dem). Dessa regler hänger samman med legala, ekonomiska, (formellt) politiska, kulturella, sociala och, insprängda med de andra, byråkratiska strukturer, vilka varje samhälle består av. Oavsett legitimiteten eller den eventuella oattackerade situationen då det gäller målen för vilken intressegrupp som helst, så förverkligas dessa inte i ett vakuum. Sålunda är det t ex inte ovanligt att imponerande politiska initiativ smulas sönder av trögheten

hos en rutinmässig byråkratisk apparat. Dessa grundläggande bakomliggande förhållanden intervenerar mellan aktörerna och intressena å ena sidan och skapandet av byggd omgivning å den andra sidan. Detta verkar i vissa fall som en grund för utvalet av vilka intressen som kommer att drivas vidare och i vissa andra fall, som en grund för att modifiera de mål som skall realiseras. Det mer komplexa paradigmet som innefattar dessa förhållanden ser därför ut som följer:

Man måste behandla dessa bakomliggande förhållanden i stor utsträckning på samma sätt som aktörerna och deras intressen. Den lättaste vägen till förbättringar är den som kan åstadkommas under existerande förhållande. Om emellertid den gällande uppsättningen konsekvenser är objektivt sett dålig eller värderas som sådana av och för de aktörer som bedömes som relevanta, då måste man överväga om det finns behov för förändring av dessa förhållanden.

I vissa fall kan man då kanske komma till slutsatsen att omgivningensituationen är mindre viktig än det aktuella förhållandet. I andra fall kommer dock motsatsen att gälla, där man kan se omgivningsproblemet blott som den senaste händelsen av en hel serie som demonstrerar de anakronistiska kvaliteterna hos bakomliggande förhållanden. För att bara nämna ett exempel kom en nyligen hållen världskongress av vetenskapsmän om den mänskliga miljön fram till att det fanns övertygande bevis för att marknadsmekanismen har brister när det gäller att tillfredsställande handskas med omgivningsfrågor. (Science Council of Japan, 1976).

Att bara känna till värderingar in abstraktum är frustrerande om detta inte också åtföljs av kunskap om det större sammanhanget som ger praktisk realism till den förra typen information.

Tilläggas kan att eftersom vi ser omgivningen som en del av en möjlighetsstruktur så är det mycket troligt att det finns fler än bara ett enda sätt att nå förbättringar på. Kriterier från den "verkliga världen" utanför det specifika programinnehållet kan kanske komma att bli avgörande då det gäller att bestämma det mest fruktbara sättet att närma sig problemet.

Sålunda är det inte självklart utifrån själva undersökningarna av funktioner och värderingar vilka som är de praktiska lösningarna på problemen. Åtskilliga steg av mycket skiftande karaktär (ända upp till samhällsförändringar, i vissa fall) är nödvändiga.

Låt oss ge ett exempel, som demonstrerar detta, från ett forskningsprojekt som just avslutats av en av författarna (Michelson, 1977). Det är en undersökning som bl a inriktades på effekterna av höghusboende. Det är relativt lärorikt att undersöka de olika resultaten från denna studie med hänsyn till logiken hos de figurer som visas.

Kort uttryckt så visade resultaten att familjer som bodde i höghus ansåg att det fanns allvarliga brister i en rad avseenden hos dessa byggnader. Klagomålen gällde allt från dåliga förvaringsutrymmen till briesfälligljudisolering. De boende tyckte också att dessa brister var viktiga och inte bara triviala irritationsmoment. De boende ansåg heller inte att de själva kunde avhjälpa felen och såg egentligen flyttning som den enda möjligheten till att få någon förbättring.

Icke desto mindre ansåg den överväldigande majoriteten av höghusborna när de tillfrågades om sin tillfredsställelse att de var nöjda, visserligen inte riktigt i samma höga utsträckning som de som bodde i småhus men förvisso inte att de var otillfredsställda. De sade också att de inte själva skulle flytta på grund av de särskilt nämnda bristerna i sina lägenheter.

Denna uppenbara brist på överensstämmelse mellan disfunktioner hos lägenheterna och tillfredsställelsen upplöses då man undersöker den perceptuella basen på vilka värderingen är gjord. Varseblivning är inget som bara sker med ögonen. Det som folk tycker vara viktigt är i stor utsträckning resultatet av undermedvetna selektiva processer. I dessa blir vissa kriterier för att observera och värdera ett objekt aktuella medan andra tonas ned i betydelse åtminstone tillfälligt.

I det här fallet hade nästan alla familjerna inställningen att den nuvarande bostaden var en interimslösning på deras bostadsproblem. Till och med innan inflyttningen hade nästan alla sagt att de väntade sig att flytta igen inom fem år, i de flesta fall till småhus. Deras värdering av höghuslägenheten var därför betingad av det faktum att de inte såg det som en permanent boendesituation. Deras huvudkriterier vid värderingen av höghuslägenheter överensstämde inte med vad de såg som sina främsta mål då det gällde boendet; dessa kriterier var i stort sett inriktade på ett litet antal pragmatiska vinster som de hoppades nå under den förväntade korta boendeperioden i de aktuella lägenheterna: närhet till arbetet, möjligheterna till rekreation på platsen etc. Dessa mål uppfylldes i rätt stor utsträckning trots de många disfunktionella konsekvenserna av att bo i höghus och därför var de boende i viss mån nöjda.

Den avgörande aspekten som gör att familjerna kan koncentrera sig på de bostadskriterier som uppfylles snarare än på de många som inte gör detta, är antagandet om en framtida flyttning. Det är klart att utan detta antagande skulle värderingen av samma omgivning och dess konsekvenser bli mycket mer negativa. Detta antagande visade sig i själva verket vara realistiskt eftersom samma familjer studerades övre en längre period och de flesta flyttade exakt på det sätt som var väntat, oavsett deras tillfredsställelse med lägenheterna.

De undersökta människorna hade utvalts bland dem som var relativt sett välbärgade, vars handlingar skulle återspegla deras egna val och inte rena ekonomiska hinder. Dessa handlingar visade att de inte föredrog höghuslägenheter även om de var relativt tillfredsställda med dem. Vidare kan man säga att trots att utfallet inte kan betraktas som problematiskt för dessa människor, så har boende i höghus definierats som svårt för många familjer utan denna grad av överflöd, något som i första hand gjorde att undersökningen kom till stånd eftersom de flesta, nya bostäder i Totonto under senare år har varit höghus. Vad som framträder är insikten att värderingen av samma bostad kan baseras på helt olika kriterier och ha varierande grad av vikt beroende på bostadsinnehavarnas framtidsplaner och framtidsutsikter vad gäller vidare flyttningar.

Om vi antar att dessa resultat implicerar någonting om önskvärdheten av ett alternativt omgivningssammanhang, hur skall vi då gå vidare? Ett sätt skulle kunna vara att göra särskilda förbättringar vad gäller de påpekade bristerna som konventionella höghus har. Dylika förbättringar skulle utan tvivel betyda något åtminstone i marginalen för alla dem som bor där, vilket är tillräckligt för att göra det berättigat, men de är inte direkt relaterade till den grundval för tillfredsställelse, som de har vilka tror att de kommer att flytta någon annanstans (vilka är nöjda trots förekomsten av bristerna) och inte heller berör de den svåra situation som gäller familjer vars otillfredsställelse ligger i deras önskan att göra en önskad flyttning till en annan slags bostad. Problemet för de senare familjerna ligger i att höghus inte kan bli vad det definitivt inte är, under det att de kommer att värderas på basis av detta såvida dessa familjer inte känner att de till slut ändå kommer att förverkliga sina aspirationer. Kort sagt är en anständig tillfredsställelsegrad först möjlig då bostadsmarknaden kan tillfredsställa bostadsönskingar som de dynamiskt framträder i familjernas levnadscykel.

Ett annat alternativt sätt att nå en mer tillfredsställande situation är därför att ändra fördelningen av de nya hus som byggs - från en kraftig inriktning på höghus till en mer balanserad fördelning på

olika hustyper - samtidigt som kostnaderna för de olika alternativen hålles inom rimliga gränser. Detta alternativ skulle ge tillfredsställelse vid valet av vissa hustyper såsom höghus för interimperioder under auspicierna att det fortfarande är möjligt att flytta någon annanstans vid ett senare tillfälle. Vad angår bostadspolitiken så är detta förvisso mera konstruktivt än att försöka göra sådant beboeligt som familjer på grund av mera grundläggande skäl helst inte skulle vilja bo i. De båda alternativen utesluter dock inte varandra.

Om man emellertid önskar fullfölja detta senare alternativ uppträder ett ironiskt drag. Problemetets lösning ställs inför samma uppsättning svårigheter som det som i första hand skapade problemet! Det är på denna punkt som hänvisningar till de första två leden i paradigmet blir till hjälp.

Då man frågar sig under vilka förhållanden och under vems ansvar som höghusbyggande blev dominerande i Toronto, måste man genast utesluta konsumentefterfrågan av denna hustyp. Trots att det helt klart fanns och finns en höghusmarknad som appellerar till en del unga, äldre, vissa familjer där båda makarna förvärvsarbetar och till högeligen mobila familjer, finns det ingen preferensstudie som stöder att höghusbyggande skulle vara önskvärt i Toronto under senare år. Istället är det så att de flesta människor skyller fenomenet på att värdet på marken och därför också markpriserna stigit mycket markant under denna period. När marken blir mycket dyr är det helt rationellt att dela upp en sådan kostnad på många potentiella bostadsinnehavare, snarare än att skapa andra bostadsformer som prissättes utanför gränserna för vad som är marknads-mässigt.

Att fråga sig varför mark blev så dyr - något som skulle ha behövts ändras om man realistiskt sett velat överväga alternativ till höghusbyggande - ger då en rad olika svar som kompletterar varandra. Dessa rör sig kring följande omständigheter: 1) tygellös spekulation både då det gäller råmark och redan existerande bostadshus (de senare tenderar också att driva upp priserna på mark och nya byggnader),

2) brist på planlagd mark som svarar mot samhällets planföreskrifter då det gäller bostadsområden och 3) andra samhällsbyråkratiska åtgärder och rutiner som tenderar att försena projektering och göra dem dyrare. Kostnader är inte bara en börda i sig själv, de har också ett bestämt inflytande på kvaliteten hos det som en byggare anser det lämpligt att föra till marknaden vid en viss tidpunkt; ju större kostnadshöjningar som inte kan förknippas med arbetslöner och material desto större tryck finns det att bygga fler bostäder på en given tomtyta.

Nästa logiska fråga är varför dessa förhållande tillåtes fortsätta. Svaret torde i många fall kunna spåras i de strukturella och tvingande omständigheter som ett visst antal människor alltid befinner sig under, såsom dessa är inbäddade i de nuvarande sociala, ekonomiska och politiska strukturerna. 1) I de flesta delarna av Nordamerika är det tradition att människor tjänar pengar på spekulation, långt över den vanliga inflationstakten och helt bortsett från varje förbättring som de kanske gjort på egendomen. Även om denna sedvänja kanske har effekter som gör att nästan alla förlorar på den i större eller mindre utsträckning, så har sådana spekulativa affärer aldrig i egentlig mening ifrågasatts; de beskattas men inte på ett sätt som gör att de försvinner. 2) De olika politiska organ som finns i Torontoregionen tvekar att avstå från den hårda kontroll som de genom sina planföreskrifter har över lokaliseringen i tid och rum av nya områden för projektering, även om den relativa inflexibiliteten och långsamheten hos deras ansträngningar avsätter kvalitativa resultat på det som blir byggt (för att inte tala om sidoeffekten att det även leder till högre kostnader). 3) Samma önskan av att bibehålla kontrollen, tillsammans med den berömvärda önskan att låta folkets röst göra sig hörd vid olika stadier av planerings- och projekteringsprocessen, ger sitt tillskott till en omständlig byråkratisk process då planer skall godkännas, ofta uppgående till åtskilliga år, under vilken tid en byggherre belastas med utgifter som markskatter och låneräntor.

Vi menar inte att man skall höja ett alternativ till skyarna och fördöma alla andra. Vi har sällan velat illustrera att vad som hade behövts göras för att avhjälpa ett problem mycket väl kan arbeta mot

de bakomliggande förhållande som ursprungligen medverkade till att skapa problemet. Om någon verkligen vill ge sig i kast med detta problem måste man t ex ifrågasätta de spekulativa affärerna liksom om de nuvarande sätten på vilka samhällskontrollen utövas på detta område verkligen är nödvändiga.

Slutsats

Vår synpunkt, som till en del baseras på vår disciplinbakgrund och till en del på vår egen forskning, är att det inte finns någon enkel genväg då man skall mäta livskvalitet för planeringsändamål. Ett sådant mått hade kanske kunnat tillfredsställa PR-samvetet hos machievelliska politiker men det skulle knappast på ett adekvat sätt täcka in de olika sidor av verkligheten som utgör beståndsdelar i livskvalitet. Verkligheten blir inte plötsligen enklare bara för att vi kallar den för livskvalitet. Vi skall därför inte tro att något annat än högst sofistikerade och inträngande undersökningar kommer att kunna tjäna som grundval för att belysa denna verklighet. Vi böjer oss naturligtvis för att oundvikliga betingelser begränsar hur långt man kan komma ivarje enskilt projekt, men vi insisterar på att de krav som en adekvat forskning inom detta fält ställer uppmärksammas och att man anstränger sig att uppfylla dem.

Referenser

- Björnberg, U, Carlestam, G, Erikson, R, Groth, N B, Hansen, K E, 1975, Planning Urban Settlements for Quality of Life. (Statens institut för Byggnadsforskning) Stockholm/Köpenhamn.
- Dahlgren, R, Hellberg, J, Lindberg, G, 1973. Byggda omgivningar i bruk: ett förslag till analysinstrument. (Byggnadsfunktionslära, LTH) arbetsrapport 2, Lund.
- Hellberg, J, 1976, (opublicerat manuskript under framställning). (Byggnadsfunktionslära, LTH) arbetsrapport, Lund.
- Gad, G, Peddie, R, och Punter, J, 1973, Ethnic Differences in the residential search process, i Bourne, L S, MacKinnon, R, och Simmons, J, The form of cities in central Canada: selected papers. (University of Toronto Press) p. 168-180. Toronto.
- Lee, T, 1970, Perceived distance as a function of direction in the city. Environment and Behavior, årg. 2, p. 40-51.
- Lessnoff, M, 1974, The Structure of Social Science. (George Allen & Unwin) London.
- Lindberg, G, 1976, Anmälan av Ulla Arnell-Gustavsons avhandling. Sociologisk Forskning, 76:1.
- Lindberg, G, Dahlgren, R, 1976, Multivariat analys av omgivning-beteende (under framställning vid Byggnadsfunktionslära, LTH) arbetsrapport, Lund.
- Lindberg, G, Hellberg, J, 1975, Strategic decisions in design, in Michelson, W, (ed), Behavioral Research Methods in Environmental Design, (Dowden, Hutchinson & Ross) Stroudsburg, Pa.
- Michelson, W, 1975, Environmental Assessment in Multi-disciplinary, time-sequence Perspective. Se Science Council of Japan, 1976.
- Michelson, W, 1976, Man and his urban environment: a sociological approach. (Addison-Wesley) London. Revised edition.
- Michelson, W, 1977, Environmental Choice, Human Behavior, and Residential Satisfaction. (Oxford University Press) New York.
- Myrdal, G, 1968, Objektivitetsproblemet i samhällsforskningen. (Rabén & Sjögren) Uddevalla.
- Science Council of Japan, 1976, Proceedings of the world Congress of Scientists on the Human Environment. (Science Council of Japan) Tokyo.
- Strauss, A, 1961, Images of the American City. (The Free Press of Glencoe) New York.

OMGIVNINGSPSYKOLOGISK AKTIVERINGSTEORI

Rikard Küller

Avdelningen för Formlära
Sektionen för Arkitektur
Tekniska Högskolan i Lund
Fack 725, 220 07 Lund 7

Då man vill studera interaktionen mellan människan och hennes omgivning kan det ur omgivningspsykologisk synpunkt vara fördelaktigt att betona tre aspekter av processen, nämligen MILJÖFAKTORER, deras EFFEKTER på individen samt de egenskaper hos individen som förmedlar dessa effekter, sk REAKTIONSBENÄGENHET. Eftersom olika aktiviteter ställer olika krav på systemet måste detta dessutom knytas till en AKTIVITETSBEKRIVNING. Jag skall nu kort betrakta dessa aspekter var för sig och här därvid valt att börja med effekterna.

Sedan 50-talet har en forskning kring understimulering pågått som visat att den ström av impulser som ständigt når individen är väsentlig i en mängd avseenden. Isolerade personer uppvisar efter någon tid rastlöshet och överdrivna känslomässiga reaktioner, ofta irritation, svårighet att tänka klart och att koncentrera sig, ökad mottaglighet för propaganda, försämrad rumslig orienteringsförmåga, försämrad precision exempelvis i kropps- och fingermotorik, störningar i färgseendet, fysiologiska förändringar bl a av hjärnans rytm, egendomliga upplevelser av den egna kroppen, t ex att den flyter fritt omkring samt i vissa sällsynta fall hallucinationer. Stressforskningen under 60- och 70-talen har lika klart visat typiska effekter på människor som utsatts för överstimulering. Man har funnit förändringar av bl a andningshastighet, pulsfrekvens, av blodtyck och perifert blodflöde, inre sekretoriska förändringar, ökad muskeltonus samt psykiska reaktioner av skilda slag och sannolikt även sammansatta medicinska konsekvenser som ökad infektionsbenägenhet, förändringar av hjärtats kranskärl samt sår på magsäck och tolvfingertarm. Helt klart är därför att en dimension som har sin ena pol i understimulering och den andra i överstimulering i allra högsta grad vore av intresse vid studiet av livskvalitet.

Det var 1949 som Moruzzi och Magoun publicerade fysiologiska iakttagelser som skulle visa sig betydelsefulla just i detta sammanhang. De fann att varje impuls som via inåtgående nerver nådde centrala nervsystemets högre centra på sin väg upp genom hjärnstammen först påverkade ett område, det sk retikulära systemet, som i sin tur tycktes reglera hela nervsystemets beredskapstillstånd. Denna aktivering, som kan sägas vara av fyra olika slag - kortikal, vegetativ, affektiv och motorisk - visade sig vara en förutsättning för varje form av såväl upplevande som beteende. Deras rapport följdes av en intensiv fysiologisk forskning, som fortfarande är livaktig. Resultaten ledde till att

Lindsley 1951 kunde formulera sin 'activation theory of emotion', där individens känslor och motivation förklaras i termer av kortikal aktivering.

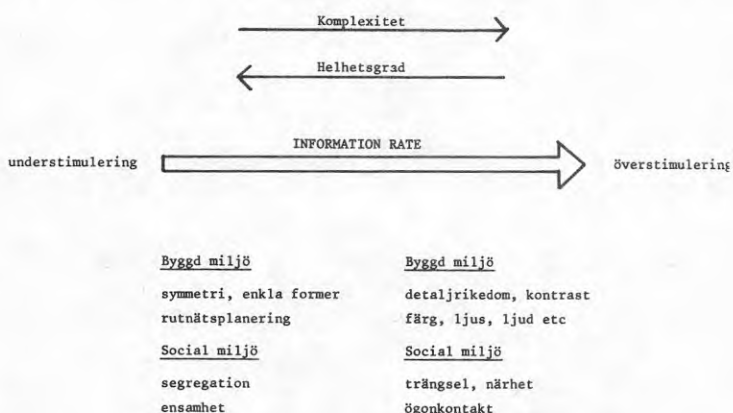
I den sk allmänna aktiveringstori som senare utvecklats, beskrives organismens aktiveringsnivå som proportionell mot den inkommande stimuleringen. Teorin har modifierats på olika sätt. Man anser numera allmänt att aktiveringen inte endast sker genom impulser utifrån utan i lika stor utsträckning från högre nervcentra eller, med andra ord, genom mental aktivitet. Den primära aktiveringen tycks vara av generell natur, men ganska snart kanaliseras den till det system där den bäst behövs, dvs i ett fall till cortex, i ett annat till kroppsmuskulaturen osv. Det har visat sig att effekten inte endast kan vara av aktiverande utan också av hämmande natur. Resultat från vår egen forskning tyder på att man samtidigt skulle kunna få en aktivering av ett system och en hämning av ett annat. Detaljerna är emellertid fortfarande oklara. Det viktiga i detta sammanhang är att man funnit en basal fysiologisk mekanism, som direkt tycks svara mot inte endast över- och understimulering utan mot variation i stimuleringen över huvudet (INFORMATION RATE).

Grundhypotesen i den omgivningspsykologiska aktiveringsmodell, som här skall presenteras, är att det finns en beskrivbar överensstämmelse mellan hur omgivningen upplevs och den effekt den har på organismen. En följdhypotes är att varje syndrom av miljöfaktorer, om det är otillfredsställande, leder till typiska negativa effekter på kort och/eller lång sikt. De direkta effekterna på människan kommer framför allt till synes som psykologiska och fysiologiska reaktioner med emotionell anknytning. Dessa leder i sin tur till mera långsiktiga medicinska och socialpsykologiska konsekvenser.

Beträffande miljöfaktorer kan dessa lämpligen delas upp i sådana som berör den byggda omgivningen och sådana som berör den sociala. Denna uppdelning är inte perfekt, den måste utvecklas att beskriva också kulturella, politiska, funktionella och ekonomiska företeelser på ett bättre sätt än nu - men några hinder för en sådan utveckling tycks inte föreligga. Då det gäller att mäta och beskriva den byggda omgivningen psykologiskt har man kommit ganska långt. Den i Lund utvecklade SMB-metoden (semantisk miljöbeskrivning) ger en upplevelseprofil baserad på åtta olika dimensioner om vilka det för övrigt råder ganska god internationell enighet. Fyra av dessa dimensioner, komplexitet (stimulus complexity), helhetsgrad (coherence), affektion (familiarity) och originalitet (novelty) har kunnat relateras till stimuleringsvariationen i den byggda omgivningen och således även till aktiveringsteorin. En komplettering till SMB-metoden finner man i forskningen om mental mapping, med efterföljare till Kevin Lynch bl a i Umeå. Det förefaller fullt möjligt att då så behövs kombinera dessa två metoder - SMB och mental mapping - till en nyanserad och samtidigt rumsligt organiserad beskrivning.

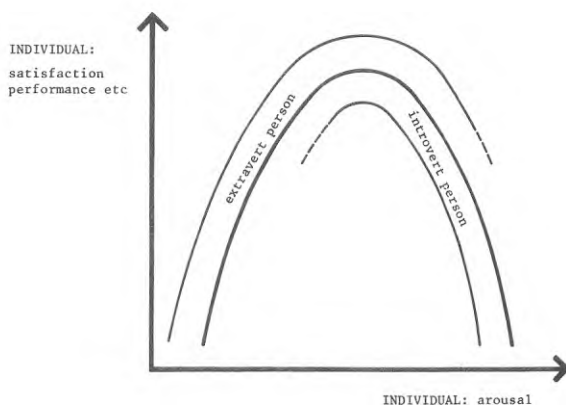
Då det gäller den sociala omgivningen har man hittills inom omgivningspsykologin främst beaktat personerna i den omedelbara omgivningen (Hall och Sommer inom den sk personal space-forskningen, jämför Moreno inom sociometri). Det rör sig här om enkla beskrivningar av preferenser för och värdering av andra personer, vilket

direkt kopplas till en rumslig beskrivning (avstånd, density, crowding etc). Det tycks emellertid inte heller vad gäller den sociala miljön finnas något hinder för att dessa beskrivnings-system vidgas enligt några av de utvecklingslinjer som socialpsykologin erbjuder. Det är härvid viktigt att den byggda och den sociala omgivningen kan beskrivas i relaterbara terminologier. I annat fall kommer dessa delsystem att isoleras på ett olyckligt sätt. Svårigheterna är kanske inte så stora som det kan verka. I figur 1 visas några komponenter ur den sociala respektive byggda miljön som på experimentell väg knutits till aktiverings-teorin.

Figur 1. Exempel på komponenter i den byggda och sociala miljön som bidrar till under- respektive överstimulering.

Reaktionsbenägenhet, den tredje aspekten, kan i vid mening innebära en persons psykiska, sociala, ekonomiska och funktionella förutsättningar vid konfrontationen med miljön. Dessa förutsättningar - reaktionspotentialen - förmedlas genom en mera omedelbar personlig responsstil, som sammanhänger med nervsystemets funktion. Responsstilen eller, som den här kallas, reaktionsbenägenhet, kan beskrivas med två neuropsykologiska begrepp, affektbenägenhet och retbarhet. Affektbenägenheten beror enligt denna modell på balansen mellan det autonoma nervsystemets parasympatiska och sympatiska grenar. Den sympatiska grenen utgör ett nöd- eller krissystem, som sätter organismen i beredskap, bl a genom att hämma matsmältningen, få hjärta och andning att accelerera och på många andra sätt gör personen beredd att möta en farlig situation. Den parasympatiska grenen står i motsatsförhållande till den sympatiska och har omvänd verkan. Takten i andning och puls minskar. Organismen får möjlighet att leva lugnt, lyckligt och fredligt, ja nästan vegetera. Nervsystemets allmänna retbarhet bestäms i stället av det ovan beskrivna retikulära systemets aktiverande och hämmande inverkan "... benägenheten för inhibition sannolikt är större hos extraverta människor, medan benägenheten för excitation torde vara mer framträdande hos introverta" (efter Eysenck 1965). Exempel på reaktionsbenägenhet ges i figur 2, som visar hur "satisfaction, performance" sammanhänger med allmän aktivering, "arousal", för personer som är extraverta respektive introverta.

Figur 2. Varje individ har en basal arousalnivå, som för den extraverte är lägre än för den introverte. De har därigenom också olika behov av tillskottsstimulering för att trivas och fungera tillfredsställande.

Den introverte klarar sig bäst i miljöer med relativt låg information rate och har stort behov av avskildhet och lugn både vad gäller den byggda och sociala omgivningen. Överstimulering kan ta sig uttryck i intensiv ångest eller psykosomatiska symptom. Den extraverte däremot föredrar en miljö rik på tillskottsstimulering. Understimulering leder till bristande intresse och ett explorativt beteende som i extrema fall kan bli en stimulushunger med starka patologiska inslag. Arbetet med att beskriva de kompensatoriska mekanismer som olika individer använder som svar på variation i miljöns information rate förefaller ytterst viktigt. Detta kopplat till neurofysiologins allt bättre modeller kommer säkert att kasta ljus över flera stora gåtor, som autistiskt beteende och det klara sambandet mellan omgivningsvariation och förändringar av storhjärnans vikt. Reaktionsbenägenheten påverkas av sedativ och stimulantia samt av organiska förändringar bl a i samband med åldrandet.

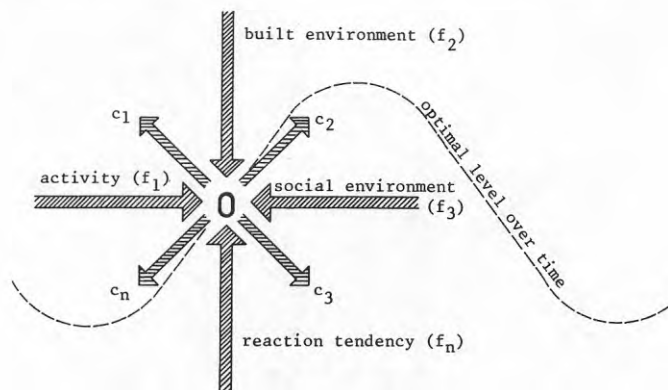
Jag skall nu gå över till den sista aspekten i den omgivningspsykologiska modellen. Som ovan sagts ställer skilda aktiviteter olika krav på systemet. Dessa kan uppdelas i två väsentligen olika kategorier, den ena förknippad med dag- eller vakenmiljön, den andra med natt- eller sömmiljön. Sömnförloppet med sina ofta långsamma och i övrigt dämpade fysiologiska processer kräver en närmiljö vars stimuluskomponenter är av låg intensitet och hög helhetsgrad (jfr sid 204) Talrika, starka, oregelbundet återkommande förändringar stör sömnförloppet, medan däremot svagare och i synnerhet regelbundna variationer inte har någon större inverkan. Den vakna organismens förutsättningar är helt annorlunda. Känsligheten för all slags variation ökar och därmed kravet på att närmiljön skall erbjuda en sådan välavvägd variation omfattande förnimmelser och aktiviteter av vitt skilda slag. Ett preliminärt förslag till aktivitetsbeskrivning ges i figur 3. Schemat måste genomgå en utveckling av bl a skalteknisk natur innan det kan bli praktiskt användbart. Det bör därefter bli möjligt att utifrån denna beskrivning av aktivitetens natur ställa preciserade hypoteser beträffande vilka miljöfaktorer som för respektive aktivitet är väsentliga samt vilka de tänkbara effekterna kan vara.

		Omgivningen			
		social omgivning	byggd omgivning		
Individen	hög vakenhet	väl avgränsad uppmärksamhet			
	normal vakenhet	väl avgränsad uppmärksamhet		○	• ○
		brett uppmärksamhetsomfång			
	låg vakenhet	brett uppmärksamhetsomfång			

Kod: vanligen ○ mera sällan •

Figur 3. Varje aktivitet har ett specifikt mönster och kraven på individen och omgivningen blir därför olika.

Genom denna beskrivning har samtidigt första steget tagits för att anknyta aktiviteten till aktiveringsteorin. Generellt kan sägas att olika aktiviteter ställer olika krav på aktivering i övriga delar av systemet. Paradoxalt nog är det de monotona, tråkiga sysslorna som därvid kräver högst aktivering medan däremot uppgifter som är stimulerande och intressanta kräver lägre aktivering. Om man tänker sig att den intressanta och stimulerande sysselsättningen själv tillför systemet en viss grad av aktivering, så förstår man emellertid att det måste vara på det här sättet. De krav som individen och aktiviteten ställer kan förenas med förutsättningarna hos den byggda och sociala omgivningen till en aktiveringsmodell med följande utseende.

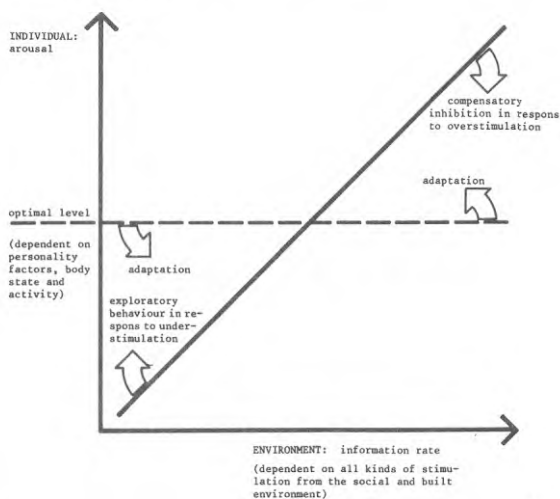

Figur 4. Modellen visar interaktionen mellan individen och hennes omgivning. Faktorerna f_1 - f_n bidrar till systemets aktiveringsnivå. Avvikelser från optimalnivån (0) resulterar i olika slags adaptation eller kompensation c_1 - c_n .

O:et i modellens mitt står för optimal och innebär att systemet fungerar tillfredsställande. Optimalnivån är dygnsbunden och antages vara en förutsättning för bl a trivsel och fullvärdig prestation. Systemet kan överbelastas under kortare tidsperioder, men detta medför kompensatoriska åtgärder av bl a fysiologisk och psykologisk art. I princip innebär modellen att olika individer har olika behov av aktivering, att den aktivitet individen sysslar med i sig tillför aktivering (olika mycket beroende på aktivitetens art) samt att den byggda och sociala miljön båda tillför aktivering. Det kan finnas anledning att speciellt betona följande egenskaper hos aktiveringsmodellen:

- Modellen representerar en process, de faktorer och mekanismer som beskrivs utgör endast olika sätt att betrakta processen. Då omgivningen fokuseras kan man tala om faktorer, då individen fokuseras om effekter osv, men alla dessa bitar är beroende av varandra.
- Modellen integrerar miljöaspekter som hittills i regel behandlats var för sig. Den byggda och den sociala omgivningen blir formellt jämförbara.
- Individens förutsättningar anknyts till bestämda aktiviteter och till dygns- och livscykel. Det blir uppenbart att olika människor, liksom olika aktiviteter, ställer sina speciella krav på miljön oavsett om det gäller bostäder, skolor eller arbetsmiljö.
- Modellen har en central kärna - aktiveringsbegreppet - som håller ihop dess komponenter, ger relationen till neurofysiologi och leder till experimentellt testbara hypoteser.

Arbetet med att utveckla och testa aktiveringsmodellen pågår på många håll. Den speciella variant som presenterats ovan har utvecklats i Lund och kommer att redovisas under 1976. Figur 5 visar en mera preciserad utformning av modellen som gör den lämplig för experimentell prövning.

Figur 5. Samband mellan de krav på aktivering som individen och aktiviteten ställer (y-axeln) och den aktivering som den byggda och sociala omgivningen erbjuder (x-axeln).

Litteratur

- Berlyne, D.E. 1971. *Aesthetics and Psychobiology*, Appleton Century Crofts, New York
- Eysenck, H.J. 1967. *The biological basis of personality*, Charles C Thomas, Springfield, Illinois
- Hall, E.T. 1966. *The hidden dimension*. Doubleday, Garden City, New York
- Küller, R. 1972. A semantic model for describing perceived environment, National Swedish Institute for Building Research, Document D12:1972, Stockholm
- Küller, R. 1973. Beyond semantic measurement, In R. Küller (ed). *Architectural Psychology. Proceedings of the Lund Conference*, Studentlitteratur, Lund & Dowden, Hutchinson & Ross, Stroudsburg
- Küller, R. 1975. On different ways of exploring reality, *Man-Environment Systems*, 5 (3), 135-136
- Küller, R. The use of space - some physiological and philosophical aspects, (Paper to be presented at the 3rd International Architectural Psychology Conference at the university Louis Pasteur. June 21-25 1976. Strasbourg)
- Levi, L. (ed). 1971. *Society, Stress and Disease. Vol. 1. The psychosocial environment and psychosomatic diseases*, Oxford University Press, London
- Lindsley, D.B. 1951. Emotion. In S.S. Stevens (ed) *Handbook of experimental psychology*, John Wiley and Sons, New York
- Luria, A.R. 1973. *The working brain. An introduction to neuropsychology*, Penguin Books, London
- Mehrabian, A. and Russell, J.A. 1974. *An Approach to Environmental Psychology*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts and London
- Moreno, J.L. 1951. *Sociometry, experimental method and the science of sociology*, Beacon House, Beacon, New York
- Rasmussen, J. (ed) 1973. *Man in isolation and confinement*, Aldine, Chicago
- Sommer, R. 1969. *Personal space: The behavioural basis of design*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, N.J.

METODER ATT DOKUMENTERA INDIVIDENS VÄRDERELEVANTA FÖRHÅLLANDE
TILL BOENDEMILJÖN Av Åke Daun

Värdet av enskilda boendemiljöer kan bestämmas med hjälp av såväl objektiva som subjektiva kriterier. I det förstnämnda fallet har man redan i en tidigare fas beslutat vilka egenskaper i en boendemiljö som skall åsättas ett visst värde. Man bestämmer t ex att bostadslägenheterna skall ha en viss minsta utrustningsstandard för att betecknas som goda. I nästa fas undersöker man i vilken mån specifika bostadsområden äger dessa kvaliteter. Visserligen är det en subjektiv handling att fastställa vilken måttstock som skall tillämpas, men den följande empiriska bedömningen sker oberoende av omständigheter i de enskilda fallen och oberoende av de boendes subjektiva uppfattningar i frågan. Ett sådant objektiva förfaringsätt kan te sig "odemokratiskt", eftersom det är ett fåtal experer eller myndighetspersoner som bestämmer kriterierna, men det finns också goda skäl för att hävda sådana välfärds-kriterier.¹⁾ Dessutom är det ibland så att välfärds-kriterierna fastställts med hänsyn tagen till resultat av empiriska studier av upplevd välfärd eller välbefinnande.²⁾

Subjektiva kriterier för bestämning av boendemiljöers värde utgörs av de boende individernas egna bedömningar och på skilda sätt dokumenterade upplevelser. Det är i första hand dessa subjektiva kriterier jag skall ta upp i detta sammanhang. Den intrikata frågan om välbefinnande i ett socialpolitiskt perspektiv skall beröras avslutningsvis, såsom en kommentar till upplevelsekriteriernas begränsade tillämpningsvärde. Närmast skall temat människan-omgivningen diskuteras under tre delrubriker, åsyftande tre skilda sätt att dokumentera välbefinnande.

Verbalt uttryckta värderingar rörande boendemiljön

Den traditionella metoden att ta reda på hur människor upplever saker och ting är att ställa frågor. I sk trivsel- och attitydundersökningar har boendeforskare med skilda slag av frågebatterier velat komma åt bostadskonsumenternas värderingar. Intervjuerna kan ha mycket olika uppläggning; de kan vara standardiserade med bundna svarsalternativ eller de kan ha öppna svar. Frågorna kan å ena sidan ställas likformigt, å andra sidan fritt infogas i ett samtal. Den välbekanta fördelen med hårt standardiserade intervjuer är att de både kan utföras av icke-vetenskapligt utbildad personal och att de är väl anpassade till maskinell bearbetning av svaren. Samtalsintervjuerna eller fokuserade intervjuer blir bättre ju större vetenskaplig

- 1) Åke Daun: Bidrag till idéram för en livskvalitetsforskning. Sociologisk Forskning, Nr. 2, 1975, s. 57 f.
- 2) Robert Erikson: Livskvalitet - empiri och teori. PLAN, Nr 1, 1975, s. 6 f.

erfarenhet intervjuaren har och de äger fördelen av att i allmänhet ge en nyansrikare bild av de intervjuade personernas hållningar. I samtalsintervjun tillåts dessutom aspekter komma upp som intervjuaren/forskaren inte förutsett och som skulle förbli obekanta i en undersökning med bundna svarsalternativ.

Samtalsintervjuer är vanligare i socialantropologisk och etnologisk forskning än i sociologisk, även om den friare intervjun har en lång tradition också inom sociologin. I socialantropologin kombineras samtalsintervjuerna ofta med deltagarobservation, varvid data även erhålles genom samtal vilka ej har karaktär av intervjuer och vilka framför allt inte definieras som intervjuer av de studerade individerna. Vid deltagarobservation händer det att forskaren blir åhörare av samtal utan att själv delta i dessa, men ändå får svar på de frågor han skulle ha velat ställa.

Antropologiskt orienterade intervjuundersökningar utmärks - förutom av de öppna svaren - av att de syftar till att klarlägga bakgrunden till de synpunkter på t ex boendemiljön som de intervjuade ger. Frågor ställs rörande olika sidor av individens livssituation och tidigare erfarenheter som kan bidra till att förklara de presenterade ställningstagandena. De uttryckta attityderna blir tillförlitligare om de befinns vara konsistenta med exempelvis intervjupersonens position i en social kontext. Ju mer den intervjuade avslöjar om sitt liv och sina levnadsvillkor desto svårare får hon att ge falska svar och ändå bli trodd. Detta förhållande innebär också att dokumenterade attityder kan betraktas som sanna på säkrare grund, om de kan påstås vara konsistenta med helt andra informationer om den intervjuade personen.

Ett intressant exempel på betydelsen av att känna till den intervjuades livssituation ger William Mickelson i sin studie av ca 800 unga familjer i Toronto.³⁾ Dessa intervjuades både innan de avflyttade till ny bostad och vid olika tidpunkter efter flyttningen. Beträffande dem som flyttat till flerfamiljshus finner Mickelson bl a att de uppvisar en lägre tillfredsställelse med den nya bostaden jämfört med dem som flyttat till enfamiljshus. Det i sammanhanget särskilt intressanta är att de förstnämnda kunde uppdelas i två kategorier med hänsyn till den av dem själva uppskattade möjligheten att senare flytta till eget hus. De som räknade med att i sinom tid kunna göra detta var någorlunda, men inte helt, tillfredsställda med sin nya bostad. Den nya bostaden i flerfamiljshuset tillgodosåg snarare interimistiska kriterier än den tillgodosåg genuina bostadsönskemål (ultimate housing desires). De familjer som däremot hade svårt att se någon reell möjlighet att flytta till eget hus i framtiden, ehuru de delade denna aspiration med de flesta andra familjer i flerfamiljshuset, kunde inte bedöma den nuvarande bostaden enligt interimistiska kriterier. Deras värderingar av bostaden var därför mera negativa.

3) William Mickelson: Environmental Choice, Human Behavior, and Residential Satisfaction. (Summary.) (Stencil.)

Det här exemplet visar vad som kan vinnas i förståelse av de uttryckta attityderna om man dessutom inhämtar kunskap om de intervjuade individernas livssituation. Med samma principiella argument har jag i annat sammanhang såsom aprioristiskt avvisat påståendet att den någorlunda positiva hållning, som intervjupersonerna demonstrerat i moderna flerfamiljshus i förorter, ej skulle återspegla dessas "egentliga" värderingar, att den i stället skulle vara resultat av psykologisk rationalisering. Individerna skulle alltså anpassa sig till, eller för sig själva försvara, en situation som de av nödtvång är hänvisade till. De skulle i och med detta ådagalägga en positivare hållning än deras värdeskalor i och för sig ger anledning till.⁴⁾ Min invändning är att ett sådant påstående måste underbyggas med sådana data beträffande intervjupersonernas grad av behovstillfredsställelse som gör troligt att boendemiljön verkligen tenderar att frustrera behov. I annat fall utgör påståendet snarare en gissning än en hypotes, nämligen såtillvida att det visserligen bygger på en generell psykologisk teori men utan att anföra empiri som ger anledning tro att teorin är tillämplig.⁵⁾

Återknyter vi till Michelsons iakttagelser får vi faktiskt argument för ett motsatt påstående. Enligt Michelson skulle det ju snarare vara så att om individen anser sig ha ringa möjlighet att senare kunna flytta till något bättre, uttrycker hon större otillfredsställelse än den individ som förmår bedöma sin nuvarande bostad enligt interimistiska kriterier. Vid den tid då de enkäter och intervjuer gjordes i Skärholmen, 1969-70, som föranledde resonemangen om psykologisk rationalisering, var bostadsmarknaden ännu sådan att åtskilliga familjer i de nya förortsområdena förmodligen ej menade sig kunna flytta till någon väsentligt annorlunda bostadsmiljö inom överskådlig framtid, t ex till eget hus. Hade de kunnat det borde deras attityd till de nuvarande bostadsvillkoren ha varit ännu mera positiv, om Michelsons iakttagelser är tillämpliga på det svenska materialet.

Låt mig kort skissera den dominerande attityden bland familjer i förortsområdet Vårberg i Stockholm, vilka intervjuades 1972.⁶⁾ De unga familjer som flyttat till Vårberg alltsedan 1967 hade i allmänhet inte valt Vårberg, därför att denna stadsdel särskilt väl motsvarade deras behov, eller därför att bostadsformen, flerfamiljshus, var den de föredrog. Ett flertal hade dock föredragit Vårberg i dess egenskap av söderförort, därför att de vuxit upp i södra staden och kände sig mera hemma där. Familjerna var stort sett tillfredsställda med Vårberg som bostadsort, men ändå ville många flytta. Åtskilliga hade omedelbara planer att lämna stadsdelen. Flyttlass syntes gång på gång i kvarteren.

4) Gordon, Hans och Peter Molin (red.), 1972: "Man bara anpassar sig helt enkelt". En forskningsrapport om människor i Skärholmen. Sthlm, s. 95. Jfr även Flemström, Carin och Alf Ronnby, 1972: Fallet Rosengård. En studie i svensk planerings- och bostadspolitik. Sthlm, s. 117.

5) Ake Daun: Vilken kvalitet har vårt liv? Tidningen Folksam Nr 7, 1974, s. 18-20.

6) Ake Daun: Förortsliv. Sthlm, s. 265-273.

Den kommunala servicen och affärerna berömdes av de intervjuade, särskilt närheten till affärscentret i Skärholmen. Lika positivt omnämndes tunnelbaneförbindelserna, trafiksepareringen, skolorna, och allra mest naturen, tystnaden, skogen och sjön Mälaren. Bostadens planering och utrustning framhövdes positivt av alla. De intervjuades främsta kritik byggde på betänkligheter beträffande Värberg som uppväxtmiljö för tonåringar. Man berättade om "ligistfasoner", vandalisering, nedskräpning, knark och ungdomskriminalitet. Många planerade att flytta "i tid". Några intervjupersoner saknade idrottsplats och simhall, andra daghemspplatser och portvakt. Betong och höghus hade ingen mycket till övers för, men Värberg gavs i det avseendet högre betyg än det angränsande Skärholmen. Många beklagade att den vackra naturen bebyggdes mer och mer. Som helhet representerade dock anmärkningarna tämligen marginella minustecken, som inte nämnvärt påverkade den allmänna tillfredsställelsen med Värberg som bostadsort.

Vid tolkningen av det faktum att de flesta var någorlunda, men inte helt, tillfredsställda med boendemiljön kan Michelsons hypotes om interimistiska kriterier tillämpas. Åtskilliga räknade med att flytta. Bostadsmarknaden tillät vid denna tid större rörlighet. Produktionen av småhus ökade stadigt. Det synes dock troligt att en hel del av de boende redan två, tre år tidigare bedömde boendemiljön enligt interimistiska kriterier. Förklaringen till den relativt stora utflyttningen från Värberg - i många av kvarteren 30-35 % - torde inte i allmänhet ha varit djupt missnöje med den aktuella boendemiljön. Den starkaste faktorn var antagligen aspirationen att få det bättre. I flera fall avsåg man att med flyttningen förverkliga genuina bostadsönskemål (ultimate housing desires) i form av eget hus.

I handling uttryckta värderingar rörande boendemiljön

Ett sätt att utrona hur människor upplever saker och ting är att ställa frågor om dessa upplevelser. En annan metod är att dokumentera hur de handlingsmässigt förhåller sig till omgivningen. När människor protesterar mot förhållanden i boendemiljön t ex genom att bilda en stadsdelsförening och framföra krav till bostadsföretag eller politiker, då kan dokumentationen av dessa skeenden utnyttjas vid studier av människors välbefinnande eller grad av upplevd välfärd. Möjligtvis kan även vandalisering och vanvård av byggnader och lägenheter från de boendes sida i vissa fall tolkas som handlingsmässiga uttryck för deras värderingar av boendemiljön. Beträffande flyttningar är dessa uttryck för individuella bedömningar av omgivningens förutsättningar att tillgodose intressen och behov jämfört med alternativa miljöer.

Låt oss knyta an till tesen att människor anpassar sig psykologiskt till den omgivning som de är tvungna att bo i samt att de i och med detta uttrycker en positivare attityd till denna miljö än deras värdeskalor i och för sig ger anledning till. Detta antagande skulle kunna ges innebörden att de däremot skulle vara psykologiskt motiverade att uttrycka sina "sanna" värderingar, sedan de avflyttat från området och alltså inte

längre inför sig själva behöver försvara boendemiljön, bagatellisera nackdelarna, betona fördelarna. För att få någon uppfattning om hur det förhåller sig med den saken har vi gjort ett mindre antal intervjuer med utflyttade värbergsbor.⁷⁾ Frågan är alltså om de på något avgörande sätt skilde sig i sin syn på Vårberg från dem som intervjuades i Vårberg 1972.

Problemet kompliceras av att utflyttare kan ha fattat beslut om flyttning just på en negativ attityd till Vårberg och inte endast därför att bättre alternativ öppnat sig. Emellertid har endast 3 av 18 intervjuade hushåll kunnat föras till denna kategori. Dessa hade alla invändningar mot den sociala omgivningen och invändningarna häremot syntes vara den huvudsakliga flyttningsorsaken. En intervjuad kvinna sade t ex att det var "dåligt klientel i uppgången", att det var lägenhetsbråk, bråkiga ungar i trappuppgången (makarna var i 55-årsåldern) samt mycket lyhört. Frun blev själv bara "irriterad", men maken vantrivdes och ville inte gå hem från jobbet, när han tänkte på vad han skulle passera innan han var inne. Vad vi dock inte kan veta är om dessa personer, ifall de intervjuats under sin tid i Vårberg, skulle ha uppvisat en mindre negativ hållning till boendemiljön. Det är i och för sig tänkbart att de då skulle ha "försvarat" den omgivning som de var hänvisade till och att de alltså skulle ha exemplifierat s k psykologisk rationalisering.

Av de 19 intervjuade hushållen visade däremot 16 en inställning till Vårberg mera liknande den dominerande attityden vid 1972 års intervjuundersökning. Även bland dessa 16 par fanns tre som uttryckte irritation över zigenare som bodde i området, men flyttningsorsakerna syntes ha varit andra. Här skall vi dock komma ihåg att undersökningen begränsats till två kvarter, varför särdrag i dessa kommer att framträda speciellt tydligt. Vid en schematisk karakterisering av flyttningarna enligt de såsom viktigaste uppgivna flyttningsorsakerna får vi följande fördelning.

Tabell. 1. Huvudsakliga flyttningsorsaken enligt intervjupersonerna

	Antal hushåll
Önskan om större bostad	5
För dyr bostad	4
Vantrivsel med grannar	3
För långt till arbetsplats	2
Livscyklförändring (t ex skilsmässa)	2
Önskan att bo närmare familjemedlemmar	1
Dålig miljö för barnen	1
Önskan om eget hus	1
Summa	19

7) 19 intervjuer med individer/hushåll som flyttat från två kvarter i Vårberg under tiden andra halvåret 1973 - första halvåret 1974. Intervjuerna har gjorts av förf. och, till övervägande delen, av fil kand Karin Liedberg.

Särskilt intressant är att det i bara 4 fall var omgivnings-egenskaper i Vårberg som i första hand motiverade flyttningsbeslutet. Jag har redan nämnt de tre hushåll vari man uttryckte missnöje med grannarna. I det fjärde fallet flyttade man (till radhus), därför att det var så dåligt ordnat för barnens lek: "Bästa lekplatsen var bilparkeringen". 15 av 19 hushåll fattade alltså beslut om flyttning på grund av faktorer som inga bostads- eller miljöförbättringar skulle ha kunnat förhindra - att döma av intervjuvaren.

De negativa synpunkter på Vårberg som anfördes i dessa 15 fall men ej nämndes som flyttningsorsaker - hade påtagliga likheter med dem i 1972 års undersökning. Många klagade på barnens möjligheter till lek. Andra anmärkte på nedskräpning, vandalisering, och de tomma ölburkarna i centrum. Några tyckte illa om betongen, monotonin och lyhördheten i huset. Kritiska punkter av mera speciellt slag var att hissen var trasig så ofta i ett av husen och att det var besvärligt att komma in med barnvagnen i barnvagnsstallet. De positiva omdömena syntes överväga: välutrustade lägenheter, nära till välförsedda affärer - i synnerhet Skärholmens centrum - goda kommunikationer, närhet till natur och bad, trafikseparering. Några var faktiskt nöjda med miljön för barnens vidkommande. Somliga lovordade grannarna.

Med reservation för de metodiska invändningar som kan resas mot jämförelsen, blir slutsatsen att de avflyttade 1973-74 inte visade någon anmärkningsvärt mera negativ hållning till Vårberg som boendemiljö, om man jämför med dem som bodde där 1972. De flesta var i stort sett nöjda med Vårberg som bostadsort, några var klart tillfredsställda men hade ändå valt att flytta. Alla hade kritiska synpunkter att framföra, men grundhållningen var inte negativ.

Tabell 1 ger exempel på s k en-variabel-förklaring av individuella flyttningar, något som är vanligt i migrationsforskning. Det finns t o m en stark tendens att favorisera en enda aspekt, t ex förhållanden i utflyttningsorten (betong, social isolering m m) eller förhållanden i inflyttningsorten (goda arbetsmöjligheter, kulturutbud m m). Äter andra fäster särskilt stort avseende vid den flyttande individens karakteristiska drag (socialt nätverk, ålder m m) och jämför flyttarna med kvarstannarna. Många flyttningsforskare tycks drivas av en önskan att finna "Nyckeln" till fenomenet migration.⁸⁾ Ett antropologiskt perspektiv, även omfattat av vissa sociologer, innebär i stället ett aktueliserande av samtliga dessa perspektiv. Tillvägagångssättet är därvid att man söker uppdaga under vilka personliga och situationella omständigheter som individen bearbetar kunskap om skilda handlingsalternativ. Vad vet individen, vilka värdeskalor tillämpar hon, vilka resurser förfogar hon över, vilka är handlingssituationerna, både de aktuella och potentiella?

Jag vill gärna påstå att det bara är medelst ett sådant perspektiv som den individuella flyttningsrörelsen kan "förklaras".

8) Jag bygger här på Sharlene J. Hesse: *Migrants as Actors: A case Study of Life-Cycle and Geographical Mobility in Sweden*. The University of Michigan 1975. (Unpublished doctoral thesis)

Med förklaring menar jag en framställning av sådana empiriska fakta, att vi som utomstående "förstår" flyttningsbeslutet i webersk mening. Vi inser att vi själva skulle ha fattat samma beslut, om vi i samtliga nämnda avseenden varit i den studerade individens kläder.

Låt oss se närmare på ett av de 19 hushållen, som bildar underlag för tabell 1. Familjen Z hade bott 7 år i Vårberg, innan de flyttade till självbyggt radhus mellan Norsborg och Fittja, några kilometer söder om Vårberg. Mannen var byggnadsarbetare, hustrun arbetade på daghem. De var i 30-årsåldern och hade barn, 12, 9 och 8 år gamla. Som viktigaste orsak till flyttningen nämnde de behovet av större bostad; i Vårberg hade de haft 3 r o k. När tanken att flytta kom upp hade de tittat på en lägenhet i Vårby gård, nära Vårberg, men när de såg "hur slarvigt man byggde" blev det inget av. I Vårberg kunde hyresvärden erbjuda en fyrrummare, men där tyckte de att köket var för litet. Emellertid hade makarna köat i Stockholms småstugebyrå i tio år. Ett erbjudande därifrån avgjorde saken. Insatsen var 7 000 kr, grunden var gjuten i förväg, vatten och avlopp framdraget, allt annat gjorde de själva. Makarna påpekade att de inte tänkt något annat än att få större utrymme. Några synpunkter på värdet av markboende hade de inte haft.

Genom flyttningen från Vårberg hade det blivit långt till affärer och kommunikationer, men dessa olägenheter var de från början medvetna om. Med sådana saker var det "jättefint" i Vårberg. Dåliga i Vårberg var däremot lekplatserna, mest sandlådor i närheten av huset. Hustrun trodde att det blivit bättre på den punkten i Vårberg och nämnde också från besök i Vårby gård att man där ägnat omsorg åt lekplatserna. Nu gör man mycket för barnen i förorterna, sade hon.

Bostaden i Vårberg blev för liten med tiden, men annars var det en mycket fin lägenhet, ansåg makarna, "grovkök, separat WC, toppenfint planerat stort kök". Men det fanns bara en hiss för två hus, en besvärande nackdel, för hissen var ofta trasig och alternativet var en slingrande smal brandtrappa. Dörrarna till trappan var dessutom tunga, speciellt för barnen. Men omgivningarna var bra när ungarna lämnat sandlådeåldern. "Bilfritt - man kunde skicka iväg dem i ärenden utan problem." Kontakten grannarna emellan var bra i Vårberg, ansåg makarna, "men nu har nästan alla flyttat därifrån, några till eget hus och en familj tillbaka till sin hemtrakt i Norrland". Flera av grannarna i Vårberg träffade de fortfarande. Närmaste vännerna var en familj som bodde kvar i huset i Vårberg.

Vårberg var nytt då de flyttade in, berättade mannen, och det faktum att alla var nyinflyttade skapade gemenskap. Likadant var det nu i radhusområdet, där det också var fin sammanhållning. Hustrun blev förvånad när intervjuaren antydde att hon hört att många inte ens visste vem som bodde i samma trappuppgång. De erinrade sig dock att det inte varit detsamma inne i stan, där de bott i portvaktslägenhet. "Där bodde mest äldre, och där sade man goddag men oftast inte mera."

Affärerna i Vårberg var dåliga allihop, menade makarna. De handlade i Skärholmen och det gjorde de nu också. Till stan

åkte de sällan, två gånger om året ungefär. Hallunda centrum går man till ibland, berättade de, men oftast handlar man en gång i veckan, och sedan kompletterar man på väg hem från arbetet i Fittja. Mannen använde bilen nu när han arbetade i Huddinge, dit kommunikationerna var dåliga. Hustrun hämtade han på hemvägen, om tiderna passade. Tidigare jobbade han i stan, åkte då buss och T-bana och hans fru hade bilen. "I såna här områden kan man inte vara utan bil. Det är jobbigt åka buss också, den går så sällan."

Makarna hade varit kritiska mot lekplatserna i Vårberg, men där de nu bodde var det inte bättre. "Här finns sandlådor och lite lekgrejor, men nästan lika lite som i Vårberg." Hustrun sade att hon sällan eller aldrig sett anordnade lekplatser i villaområden. För äldre barn fanns ingenting alls, vad de kände till. De tyckte sig dock ha upptäckt andra fördelar med småhus: skönt för ungarna att slippa gå i trappor, slippa släpa i hissar, att kunna gå ut på backen om sommaren. Om man kunde önska sig bostad oberoende av kostnad skulle mannen vilja ha en friliggande villa i Segeltorp. "Ordentlig tomt och inte som här med bara en liten plätt." Båda makarna tyckte Segeltorp var ett trevligt område, men råd att köpa något där trodde de aldrig att de skulle få.

Familjen Z trivdes i stort sett i sitt nya bostadsområde, men ett önskemål för framtiden var en enplansvilla, "så att man slipper dunket" (av barnen som lekte i övervåningen). Mannen höll nu på att få med sig hustrun på en tur till Nykvarn, för att titta hur det ser ut. Där såldes tomter som inte var så dyra. Hon hade nu lovat att titta, för att kunna uttala sig.

Vi kan sammanfatta analysen sålunda:

Grundläggande värdering för makarna var ett bostadsutrymme bättre anpassat till den växande familjen. Efter ett par misslyckade försök att finna en attraktiv hyreslägenhet, valde man att i stället utnyttja sin goda position i Stockholms stads småstugekö. Emedan mannen var byggnadsarbetare innebar självbygge ett realistiskt alternativ - även hustrun var inställd på att medverka - och kontantinsatsen var förmånligt låg. Månadskostnaden ökade med mer än 300 till 1.300 kr, men en fyrafemrumslägenhet skulle inte ha blivit mycket billigare. Vad som här anförts som förklaring inkluderar migranterna som analytisk enhet: 1) stor familj, 2) mannen byggnadsarbetare, 3) kvinnan villig att medverka i självbygge, 4) makarnas gynnsamma position i småstugekön.

Inflyttningsorten mobiliseras i analysen när bostadsmarknadens villkor studeras. Stora hyreslägenheter i nyproduktionen är sällan billigare än privata småhus med statliga lån, och kvadratmeterytan blir genomgående mindre. Ägt hus innebär dessutom ett förmånligt sparande; mannen var redan inställd på att ånyo bygga nytt, troligen med ännu högre bostadsstandard som målsättning. Som ett oundvikligt pris för småhusets fördelar betraktades olägenheter i service och kommunikationer.

Utflyttningsorten involverades i flyttningsbeslutet främst genom det otillräckliga bostadsutrymmet. Lekplatserna var visserligen dåliga, men barnen hade vid tiden för flyttningen vuxit

ifrån de sparsamt utrustade närlekplatserna. Makarnas kontakter med kringboende i Värberg var vänskapliga, ehuru flertalet av de ursprungliga grannarna flyttat sin väg. Den egna flyttningen hindrade dem dock inte från att hålla umgänget vid liv. Den lovordade lägenhetsstandarden i Värberg fungerade inte heller som någon tillbakahållande faktor, emedan den nya bostadens utrustning inte stod den gamla efter. Vissa detaljer i Värberg, t ex den irriterande hissen och besvärliga brandtrappan, lämnade man utan saknad.

I motsats till en-variabel-förklaringen av flyttningen från Värberg i tabell 1 - önskan om större bostad - ger den här granskningen exempel på ett flertal i det empiriska förloppet relevanta kategorier: ekonomisk status, expertis, familjestruktur, tidigare handlingar (anmälan till småstugekö), bostadsmarknaden m m. Kategoriernas inbördes betydelse kan knappast mätas, även om en av dessa förefaller ha varit den utlösande. Den trasiga hissens relativa push-verkan kan inte fastställas med någon större tillförlitlighet, men kan adderas till en förteckning över repellerande omständigheter.

Av de nämnda faktorerna kan flera ha tjänstgjort som nödvändiga men ej tillräckliga förutsättningar för det fattade beslutet. Om mannen saknat praktisk erfarenhet av byggbranschen, vad hade man gjort då? Om kontantinsatsen varit högre, hade man då fått uppskjuta projektet? Om man stått 3 år i småhushön, inte 10, vad hade då inträffat? Om småhusmarknaden varit densamma som 5 år tidigare, vilket hade då blivit makarnas beslut? Önskan om större bostadsutrymme är ingen tillräcklig faktor vid förklaringar av flyttning till eget hus. Som förklaringsvariabel har den inte heller status av effektiv orsak utan snarare som final orsak, dvs deklarerat syfte, vilja. En förklaring i den mening som här åsyftas är en beskrivning av det generativa förlopp, som inbegriper kognitiva förutsättningar, värdeskalor, personliga resurser och situationsbundna villkor.

Psykiska och psykosomatiska symptom på frustrerade behov relaterade till boendemiljön

Ett tredje sätt att dokumentera individens värderelevanta förhållande till sin boendemiljö är att registrera sådana indikatorer på tillfredsställelse som hälsotillståndet kan ge. Frågan om boendemiljöns betydelse för den psykiska hälsan är av gammalt datum, vilket dock inte betyder att den skulle vara allsidigt utforskad. Redan 1938 myntade S. Taylor termen "förortsneuros".⁹⁾ Emellertid har ganska få forskare lockats av problemet med den psykiska ohälsans avhängighet av miljöförhållanden, i varje fall i vårt land. Gunnar och Maj-Britt Inghede torde mer än andra ha gått i bränschen för en sådan forskning. Andra har med skiftande utgångspunkter gripit sig an detta

9) S. Taylor: Suburban neurosis. (Lancet 1, 759) 1938. Referensen hämtad från B. Ineichen: Neurotic Wives in a Modern Residential Suburb: A Sociological Profile. (Soc.Sci. & Med., Vol. 9, pp. 481-487) 1975.

tema.¹⁰⁾ När det gäller psykosomatik contra social miljö är forskningsinsatserna särskilt fåtaliga, ett faktum som förmodligen får tillskrivas svårigheten att fastställa om individens kroppsliga sjukdomssymptom har en somatisk eller psykisk orsaksbakgrund.

När det gäller det psykiska hälsotillståndets beroende av arbetsvillkor har det visat sig möjligt att i vissa sammanhang metodiskt enkelt studera den stressverkan som skilda villkor har.¹¹⁾ Somliga förhållanden vid manuellt industriarbete har visat sig ge entydiga och olikartade utslag i psykosomatiska besvär. Arbetsituationens effekt på psykisk status är under vissa omständigheter stark och omedelbar.¹¹⁾ Metodiskt besvärligare är däremot att klarlägga boendemiljöns psykologiska konsekvenser. Dennas inverkan synes vara svagare och mindre omedelbar, vilket inte utesluter att framtida forskning kan komma att uppvisa starka samband mellan boendeomgivning och psykisk hälsa. Tills vidare förefaller det dock viktigt notera att andra livsomständigheter kan spela in på skilda sätt för olika individer. Dessa omständigheter kan i vissa fall antas förstärka boendemiljöns negativa konsekvenser, i andra fall tvärtom kompensera omgivningens bristfälligheter. En sida av saken är att individuella resurser, såsom ekonomi och utbildning, kan tillåta den enskilde att skaffa sig s k kompensationsmiljöer (fritidshus, turistorter m m) samt kompenserande aktiviteter (studier, föreningsarbete). En annan sida är att individens kognitiva förutsättningar påverkar upplevelsen av boendemiljön, dvs värderingar (anspråk, förväntningar etc) samt erfarenheter av liknande och andra boendeomgivningar.

I en brittisk studie av neurotiska gifta förortskvinnor uppgav sig dessa vara speciellt missnöjda med "hemmet", "bostadsområdet", "ställningen som hemmafru", "ekonomin", "fritiden och sociala kontakter", "grannarna", "närmaste släkten", "äktenskapet" samt "rollen som förälder" (tabell 2).¹²⁾

Tabell 2. Percentage showing marked or severe dissatisfaction (Enligt Ineichen 1975)

	House	District	Job	Housewife	Finance	Leisure and social contacts	Neighbours	Extended family	Marriage	Parental role
Patients	26	40	13	33	29	24	29	36	29	25
Controls	14	14	14	10	10	5	17	14	10	6
N	42	42	16/22	42	42	42	42	42	42	36/35

10) Sociologer som Bertil Gardell och Sten Johansson, en psykolog som Marianne Frankenheuser, läkare som Gustav Jonsson, Nils-Erik Landell, Lennart Levi och Hans Lohman.

11) Bertil Gardell: Arbetsroll och övriga livsroller. Rapporter. Stockholms universitet. Psykologiska institutionen. Nr. 3, 1974.

12) Bernard Ineichen 1975, a.a.

De angivna tio hänseendena, vari de intervjuade upplevde otillfredsställelse, ger exempel på omgivningsfaktorer ("hemmet", "bostadsområdet", "grannarna", möjligen även "fritiden och sociala kontakter"), vidare på de individuella resursernas betydelse ("ekonomi") samt på betydelsen av de mer intima sociala relationerna ("närmaste släkten", "äktenskapet", "rollen som förälder"). Rapporten från undersökningen avslöjar inte i vilken mån de tio punkterna överlappar varandra eller hopar sig i kluster. Författaren konstaterar endast att inget av livsområdena kan utpekas som i särskilt hög grad stress-skapande. Däremot visar studien att en helt annan variabel starkt korrelerar med neurotiska symptom, nämligen mannens status som arbetare (manual worker). I kontrollgruppen av icke-neurotiska kvinnor var två tredjedelar gifta med män med icke-arbetaryrken, under det att detta endast var fallet för en minoritet av de neurotiska patienterna. Detta faktum synes visa att boendemiljön - i varje fall det undersökta området - inte utgjorde någon tillräcklig faktor för psykiska besvär. Däremot visar resultaten att boendemiljön i påtaglig grad aktualiserades som en källa till otillfredsställelse.

Studien exemplifierar dessutom hur individernas olikartade kognitiva förutsättningar yttrade sig i skiftande attityder till omgivningen. Några kvinnor var otillfredsställda med bostadsområdet "på grund av dess låga sociala status". Andra fann att området och dess invånare befann sig på en socialt högre nivå än de själva, och de uppgav sig föredra det genuina arbetarklassområde där de tidigare bott.

I ett socialmedicinskt projekt vid Huddinge sjukhus under ledning av Nils-Erik Landell ingår boendemiljöns villkor som en kategori förklaringsfaktorer. En fråga gäller vilka individer det är som söker sig till sjukhusets akutmottagning. Landell skriver i ett arbetspapper om det faktum att den som har få sociala kontakter också har begränsade möjligheter att rådgöra om sitt bristande hälsoläge.¹³⁾ Dessutom har dålig förankring i sig själv negativa följder. "En hypotes skulle då kunna vara att bristande social förankring också ger upphov till psykiska besvär som yttrar sig i ångest eller som funktionsrubbningsar i olika kroppsliga organ. Isoleringen blir lätt självgenererande därför att isolering lätt ger mindervärdes känslor som i sin tur ger ytterligare isolering. Bristande social förankring skulle därför över huvudtaget kunna ge olika typer av psykisk ohälsa. Paranoida reaktioner skulle kunna vara särskilt framträdande då de ofta underhålls genom orealistiska funderingar om vad omgivningen tänker."

Frågan i detta sammanhang är vilken betydelse boendemiljön har, närmare bestämt hur denna kan bidra till social isolering. En tänkbar faktor är långt resavstånd till arbetet, vilket reducerar fritiden men som även kan försvåra umgängeslivets upprätthållande. Bostadsortens läge och boendemiljöns sociala innehåll har även relation till individens ekonomiska resurser. Bristfällig ekonomi kan i en del fall antas ge minskade möjlig-

13) Nils-Erik Landell: Hypoteser och frågor: Brister i den sociala miljöplaneringen kan vara en av orsakerna till att så många söker akuten, HS. (Stencil. 76-03-02)

heter att besöka vänner i andra stadsdelar, inte bara p g a reskostnaderna utan också p g a de utgifter som det innebär att bjuda och bjuda igen. I motsats härtill är spontant grannumgänge förknippat med betydligt lägre förväntningar beträffande traktering av gästerna. Till boendemiljön hör även möjligheterna att få barnpassning på fritiden. Ensamboende småbarnsföräldrar kan bli speciellt socialt isolerade, om de ej kan gå ifrån sina barn på kvällstid. En annan omständighet med anknytning till boendemiljöns villkor är möjligheten att få hjälp åt en sjuk anhörig. Boendemiljöns villkor kan vidare bidra till psykiskt påfrestande social isolering för vissa hemmafruar, invandrare och pensionärer samt för handikappade eller långvarigt sjuka som vistas i hemmet. Det finns slutligen barn som blir isolerade från kontakter med vuxna p g a förhållanden i boendemiljön. Även detta förhållande kan åstadkomma psykiska störningar.

Låt mig avslutningsvis, för att illustrera hur boendemiljön kan skapa isolering, citera ett stycke ur en intervju med en hemarbetande kvinna och hennes man i bostadsområdet Storvreten, Botkyrka kommun. Kvinnan (nedan kallad K) var 25 år och makarna hade en 2-årig son. Mannen (nedan kallad M) var i samma ålder och arbetade i Stockholms centrum. De hade bott i Storvreten i fyra år.^{13 b}

K: "Ja, jag är ensam här, alla verkar att jobba, jag har ingen kontakt med någon granne. I hela området här (hon menar de närmaste husen) finns ingen i pojkens ålder. Jag frågade en gång på barnvårdscentralen om det fanns någon häromkring som man kunde lära känna, men det fanns ingen här i närheten. Och sandlådan här utanför är jämt tom och öde. Det är bara en liten tjej som går i skolan som brukar vara där på eftermiddagarna och hon tycker det är kul att leka med Niklas. Han blir så irriterad om det är någon som är i samma ålder som han där och leker, han är inte van vid dom. Men när det är lite äldre där tycker han det är toppen, då är han med och dom får låna hans saker. Annars gick jag i somras till sandlådan där borta (hon pekar ut genom fönstret) men där var många äldre barn och dom blev irriterade på honom för att han klampade på när dom byggde hus och gjorde vägar och då grät han bara." Niklas sitter i hennes knä, kör med en bil över hennes ansikte, men hon låter sig inte bekomma. "Men nu har jag sett en liten flicka som verkar vara ungefär som Niklas och hennes mamma och vi har börjat hälsa på varann. Men om jag stannar till, så börjar han skrika och kastar sig på marken, så det är bara att gå. Vi blir ju isolerade båda två på det här sättet. Doktorn på BVC tyckte att han skulle börja på dagis, men han är ju så försiktig och rådd så det skulle inte gå." M håller med och menar att pojken skulle fara illa av att plötsligt ha så mycket barn omkring sig. K: "Men tänk om dom hade en sån där öppen lekstuga som dom har i Huddinge, det skulle vi ha här! Dit mammor kunde gå med sina barn och träffas och prata och barnen kunde leka!"

M: "Man ska ju inte bygga ett samhälle och förutsätta att alla kvinnor ska arbeta, det är ju fel." K: "Ja, det tycker jag också är fel, det är bra för barnen att man är hemma

13 b. Intervjun har utförts av fil kand Siv Ehn

när dom är små. Men det var en som jag träffade på mödragymnastiken, hon bodde här borta i nummer 14. Hon var väldigt fin och vi trivdes hemskt bra tillsammans, men hon flyttade sen. Och jag är inte sån att jag kan gå fram till folk. Vid lekplatser och så går det ju automatiskt, men här går ju alla bara omkring och strövar med sina vagnar och då tar man ju inte kontakt." M: "Det är väldigt lite folk häromkring på dagarna om det inte vore för skolan." K: "Det är ju ett så fint område annars med mycket skog och husen ligger inte tätt ihop på samma plätt. Det finns bad och hockey- och bandybanor och idrottshall och strövområden inne i skogen, men det kan ju bara dom utnyttja som har större barn. För mig och andra småbarnsmammor finns inte så mycket. Man saknar en park med soffor och inte bara den här sandlådan precis vid huset. En gång tänkte jag att dom andra mammorna man såg är ju i alla fall vuxna och förståndiga människor, men när jag försökte ta kontakt tyckte jag att dom bara stirrade på mig och jag kände mig som en utbölning. Jag saknar ett område som är mera neutritt ... nere vid badet kanske det finns något. Men dom har glömt bort småbarnen! Jag tänkte första sommaren när Niklas var nyfödd, tänk om det funnes någon liten park med blommor och planteringar och bänkar att sitta på, där man kunde träffa andra mammor." För M är just det här inget problem: "Jag är ju på jobbet hela dagarna." K: "Där mina svärföräldrar bor finns en fin lekpark med små hus av trä, där barnen kan leka affär och allt möjligt. Och såna där hästar man rider på ... på ett sånt ställe får ju både barn och mammor kontakter. Man här ... " M: "Men Botkyrka kommun har ju dålig ekonomi, dom har säkert inte råd." K: "Neej, det tror jag inte, det är ju så lite som skulle behövas, inte kan det kosta så mycket!! Tänk häromdagen fick jag ett papper om att dom skulle starta någon lekgrupp för barn från tre år uppe vid ungdomsgården. Men Niklas är ju bara två år! Det är många mammor som går med sina barnvagnar och driver i Tumba centrum, men inte vill jag gå där och glo i skyltfönster, och tänk på alla fyl-lon som är där. Nej!" - - -

M: "Det är rent kriminella inslag här, inget snack om den saken! Det är inget uppbyggligt precis att bo så här, man vet inte vad som kan hända." K: "Ja, i somras då var det en tio stycken som satt och söp på sandlådkanten och jag tyckte det var så otäckt..." M: "Men det bor en familj här på samma plan som vi och dom är trevliga och skötsamma människor, vi pratar med dom ibland." K: "Det är många som bor här som tycker som vi och som också lider. Men vi går inte till varann, vi umgås inte så. Dom är lite äldre också..." M: "Man slänger några ord till varann när man ses i hissen eller slänger ut sopor." K: "Jag har tänkt så många gånger att man drar igen sin dörr om sig..." M: "Det blir ju så." K: "Men att det ska vara så! När man bodde i Fagersta! Man gick ju in till varann där. Tänk att kunna umgås så... Min syster som bor i Västerås, vi ringer och pratar rätt ofta, och hon har fullt upp med grannfruar som kommer in och dom umgås väldeliga där. Hon fattar inte hur jag står ut. Kom hit i stället, säger hon." K har blivit röd om kinderna och tittar uppförande på M som inte tycker att det vore något för honom, det livliga umgänges-

livet i Västerås. K: "Nej, inte alltför stort men lite för mig här på dagarna..." M: "Jag träffar så mycket folk på jobbet på dagarna, jag behöver inte några..." K: "Nej, du nej! Men jag då som går här hela dagarna och inte har någon att prata med." Hon har blivit aggressiv i tonen nu och M tycker att han vill lugna ned hustrun litet: "Men du har ju mig, jag kommer ju hem på kvällen." K: "Det förstår du väl att det vore roligt om jag hade någon annan också, en tjej att snacka med..." Det aggressiva har nu nästan helt förflyktigats och ersatts av en bevekande ton, det var ju inte hennes mening att bli arg på maken, hon ville bara att han skulle förstå.

K: "Jag har aldrig kunnat vänja mig vid att bo i Stockholm och alla resor. Vi har många bekanta som vi umgås med, fast det blir väldigt sällan. Man ska ju åka flera mil!" M: "Ja, det räcker inte. Två av våra närmaste vänskapspar bor fem mil härifrån. Det blir bara ett par gånger om året som vi träffar dom." K: "Till viss del har vi blivit låsta i och med pojkens, och då skulle det ju underlätta om dom bodde närmare." M: "I Salemstaden bor en arbetskamrat till mig och hans fru. Vi brukar träffas då och då, men det blir inte så ofta. Sen har vi ju vår sommarstuga på Gräsö, och dit åker vi under sommarhalvåret." K har suttit i egna tankar medan mannen pratat. Hon utbrister: "Tänk jag tycker att vi lever ett eremitliv!! Ibland upplever jag det så. Det är en väldig skillnad att bo i en storstad, en enorm skillnad mot att bo i en småstad. Där är allt så nära, allt är inom räckhåll och man umgås mera. Här är allt så krångligt, avstånd och allting!" M håller med: "Fast jag är född i en storstad är jag inte en storstadsmänniska. Jag vantrivs i Stockholm. Jag har ett väldigt bra jobb nu, men jag söker andra jobb på mindre platser i Sverige, men det är klart att jag vill ha något likvärdigt arbete eller helst, förstås, något ännu bättre. Man vill ju inte byta ner sig. Jag har länge övervägt det här, men jobbet betyder en hel del."

Epilog I. Ett socialpolitiskt perspektiv på välbefinnande

Om många människor i ett område uttrycker tillfredsställelse med boendemiljön och med sitt sätt att leva inplicerar detta inte att den totala "volymen" av tillfredsställelse i området kan ökas om man förstärker de kvaliteter som nöjda intervju-personer omnämner. Det är t ex inte nödvändigtvis så att ännu bättre kollektivtrafik, ännu större privat bilinnehav och ännu fler förvärvsarbetande kvinnor ger ett "ännu bättre samhälle". Om allt flera kan lämna bostadsområdet för att få stimulans på annat håll kan det visserligen innebära ökat välbefinnande för just dessa individer. Men för de övriga förstärks snarare områdets negativa kvaliteter. Intresset i den sociala omgivningen att utveckla grannumgänge blir ännu mindre. Såsom intervju-citaten visade är det i stor utsträckning redan nu så, att många människor drar sig undan när någon försöker komma dem närmare: "när jag försökte ta kontakt tyckte jag att dom bara stirrade på mig och jag kände mig som en utbölning".

Jag skall inte ytterligare utveckla detta perspektiv, endast göra reflexionen att det i stort sett torde vara det enda realistiska och politiskt möjliga att förbättra sådana ting i samhället som redan anses vara bra: alltså bättre bostadsutrymme, bättre vägnät, bättre kollektivtrafik, bättre barndaghem, bättre sjukhus. Men att man förstärker vissa goda fenomen kan också betyda att man förstärker de negativa konsekvenserna av de samhälleliga förhållanden som dessa fenomen förutsätter. Från ett helt annat ämnesområde kan som exempel nämnas att allt högre allmän utbildningsnivå resulterar i att de svagpresterande eleverna kommer att finna sig stå allt mera utanför de övrigas gemenskap. I samhällspyramiden kommer deras relativa bottenläge att vara ännu djupare än tidigare. Deras grad av självuppskattning kommer att anpassa sig till denna nya skala.

Epilog II. Ett samhällspolitiskt perspektiv på välbefinnande

Om många människor i ett samhälle uttrycker tillfredsställelse med sin livsform och levnadsstandard betyder inte detta att dessa förhållanden är lyckliga på längre sikt. Innebörden av det socialpolitiska perspektiv, som ovan skisserades, var att "den enes bröd kan bli den andres död". Innebörden av det samhällspolitiska perspektivet kan uttryckas som en travesti på detta talesätt: "den enes bröd kan bli densammes död". Den fråga vi har anledning ställa oss är hur länge den goda livsformen räcker, hur länge den smakar bra. Till framtidsforskningens främsta uppgifter bör höra att utröna vilka de samhälleligt nedbrytande krafterna är. Är det den ökande sociala differentieringen: att det blir allt fler olikartade sociala grupperingar vilka känner främlingskap inför varandra, undviker varandra, bekämpar varandra? Är det det gränslösa konsumtionsidealet: att allt fler människor omfattas av storstadskulturen vari den privata konsumtionen spänner över en skala med diffusa poler? Den lägsta och högsta existerande konsumtionsnivån är obekant för storstadens invånare, och i den kulturella idévärlden tycks ingen konsumtionsnivå finnas som har allmän status som den lämpliga.¹⁴⁾ Är det mångfalden av materiella och symboliska ting vilka bjuds ut till konsumtion och som skapar överflödsstress? De ekonomiskt välställda konfronteras med det psykologiska problemet att tvingas välja mellan lika lockande men inbördes oförenliga alternativ.¹⁵⁾ Är det själva takten i samhällsomvandlingen och den ökande kognitiva utsattheten för händelser och förlopp i omvärlden? Är det frånvaron av religiösa och politiska mål, som kan ge mening åt det individuella livsloppet bland de människor för vilka det fysiska överlevandet inte utgör något problem?

Vilka långsiktiga konsekvenser kan dessa fenomen tänkas ha? Det brukar vara mot en sådan teoretisk bakgrund som vi spekulerar om orsakerna till ökade neurotiska tillstånd, oro, aggres-

14) Åke Daun 1975, a.a., s. 61-63.

15) Marianne Frankenhaeuser 1974: Stress, toleransgränser och livskvalitet. Rapporter. Sthlms universitet. Psykologiska institutionen. Nr. 1, s. 13.

sivitet, uppgivenhet, hedonism. Det är ett i detta sammanhang intressant resultat av Erik Allardts stora undersökning av välfärd i Norden att missnöje (mätt med vissa skalor) inte har något samband med välfärden. Vad gäller lyckan och den upplevda behovstillfredsställelsen uppvisar Sverige en lägre korrelation med inkomst än i de övriga länderna, vilket kan betraktas i ljuset av den högre materiella levnadsstandarden i Sverige. "Resultaten tyder på att trivseln i Sverige är mera beroende av den sociala bakgrunden än i det övriga Norden."¹⁶⁾ Jag hoppas att jag inte övertolkar Allardts analys, som jag inte tagit del av i dess helhet, när jag härav avleder att neurotiska tillstånd antagligen får allt mindre samband med inkomst ju högre materiell levnadsstandard människor kan tillgodogöra sig. Hur det än må vara med den saken, är det klart att människors lycka och uppgivna tillfredsställelse med livsform och livsmiljö endast delvis sammanhänger med deras förmåga att tillgodogöra sig välfärdssamhällets punktvisa åtgärder rörande inkomster, socialförsäkringar, utbildning, hälsovård m m. En ökande del av psykisk ohälsa i form av människornas disharmoniska relation till livsform och omgivning måste sannolikt återföras på sådana strukturella förhållanden i kulturomvandlingen som tidigare antydde: främlingskap genom social differentiering, överflödsstress m m.

16) Erik Allardt 1975: Att Ha, Att Älska, Att Vara. Om välfärd i Norden. Argos. Lund. S. 159 f.

BOSTADSPRODUKTIONENS IDEOLOGISKA ÖVERBYGGNAD OCH INDIVIDERS UPPLEVELSE AV BOENDESITUATIONEN

Av Ella Ödmann och Maria Nordström

Statens institut för byggnadsforskning har en projektgrupp placerad i Lund. Gruppens projekt kallas "Urbana friytor". Intresset har hittills fokuserats på boende-frågor, som studeras utifrån olika infallsvinklar. Detta papper, som sammanställts inför byggforskningsrådets seminarium den 24 och 25 maj på Skokloster, presenterar två inom gruppen pågående studier. Inledningen handlar om en studie av bostadsproduktionens ideologiska överbyggnad och har skrivits av Ella Ödmann. Fortsättningen, som skrivits av Maria Nordström och utgör det som pappret huvudsakligen handlar om, presenterar en psykologisk studie av individers upplevelse av sin boendemiljö. Inledningen om bostadsproduktionen har medtagits här därför att vi anser att det är väsentligt att se individen i ett samhälleligt sammanhang. De två studierna, en kritisk analys respektive en psykologisk tolkning, är fristående från varandra men resultaten i varje vidgar perspektivet och förståelsen av den andra. De berör samma verklighet, bostadsområden i det svenska samhället, närmare bestämt inom sydvästra Skånes region.

Bostadsproduktionens ideologiska överbyggnad

Analysen av den ideologiska överbyggnaden består av en analys av politiska ideologier i teori och praktik samt av professionsideologier, såsom dessa visar sig i samtal med företrädare för olika yrken. Här skall inte ges någon mera utförlig redogörelse för studien. Jag har valt att kort karakterisera skillnaden i den teoretiska ideologin i de politiska partiernas program samt att ge några exempel på ideologiska argument hos arkitekter. För de fem rikspartierna har såväl riksprogram som lokala program för sydvästra Skånes kommuner studerats. Det socialdemokratiska partiet resp. vänsterpartiet kommunisterna å ena sidan och de tre borgerliga partierna å andra sidan har extremt olika och helt oförenliga syn på samhällsutvecklingen. Skillnaden i ideologier är mycket markant vad gäller vilka karaktärsdrag man värderar hos individen. På den socialistiska sidan står individer som känner solidaritet och har förmåga till inlevelse i varandras villkor, individer vända från den privata sfären och mot medmänniskan och samhället. Man finner en kollektiv lösning på en rad verksamheter. På den borgerliga sidan står självständiga och aktiva individer som värnar om det privata, om valfriheten, om ägandet, om familjen och om rätten till barnen. Det individuella skall försvaras mot staten.

Synen på samhälle och människa får konsekvenser också för hur bostadsområdena utformas. Om man inte vill se människor i ett samhälleligt sammanhang så kan man som de borgerliga säga att lösningen på de sociala problemen ligger i utformningen av den fysiska miljön, i ägandet, i variationen, i mångfalden.

Påfallande är att de borgerliga partierna i sina program uppehåller sig vid en rad detaljer i den fysiska miljön. Moderaterna skriver t.ex. i sitt program att en rad av tätortens sociala problem kan mildras genom att man erbjuder medborgarna valmöjligheter mellan varierande bostadsmiljöer.--Småhusområdena uppvisar inte de sociala o-lägenheter som erfarenhetsmässigt ofta förekommer i koncentrerade höghusområden, heter det också. Centerpartiet framhåller att bostadsområdena skall erbjuda variation mellan olika hustyper, färger, fasadmateri- al och friytör. En kuperad terräng med bevarande av skog och enskilda träd erbjuder de bästa förutsättningarna till en varierad miljö, heter det också. Folkpartiet framhåller att många undersökningar visar att de flesta människor föredrar att bo i låghus. Andelen småhus och marklägenheter bör ökas kraftigt, heter det också.

Skulle man utöva ett politiskt inflytande på bostadsområdenas utformning och målmedvetet söka underlätta de livsmönster för individen man i de politiska programmen förklarat sig vilja sträva mot, skulle vi få helt olika bostadsområden i socialdemokratiskt resp. borgerligt styrda kommuner. Så är emellertid icke fallet. Bostadsområdets utformning bestäms på ett avgörande sätt av byggnadsindustrins struktur och i viss mån av de legala ramarna. Handlingsutrymmet för de olika parter som formellt deltar i regelsystemets procedur är mycket begränsat. En av de deltagande parterna, som framför andra i debatten kommit att framstå som strykpojke, är arkitekten.

Arkitektens yrkessituation på 70-talet är mycket olik den som gällde på 60-talet. Den snabba tekniska (industri- alisering, mekanisering, typhusmarknad etc) och ekonomiska (koncentration, monopol) utvecklingen inom byggnadssektorn har inverkat härpå. Yrket befinner sig i någon slags kris och kåren har inte kunnat definiera sin specifika kompetens och sin roll i ett strukturförändrat samhälle. Kåren karakteriseras av en avprofessionalisering, av starkt beroendeförhållande till arbetsgivaren eller uppdragsgivaren samtidigt som yrket saknar teoretisk förankring eller utveckling av tekniskt kunnande som t.ex. hos konstruktörerna.

I studien har samtalsintervjuer förts med arkitekter, verksamma i sydvästra Skåne. I samtalen framkommer hur arkitekten, underordnad den politiska och ekonomiska makten och sidoställd konstruktören tar sin tillflykt till ideologiska resonemang. En mytisk värld av intima rum, livfulla gatubilder, medeltida städers husgytter och oregelbundna planmönster, variation i skala och material. En värld utan människor, utan konflikter, utan klassintressen. Denna föreställningsvärld står i skarp kontrast såväl till den samhälleliga verkligheten och de sociala villkoren i olika bostadsområden som till den faktiska yrkessituationen och projekteringsinnehåll. Det som i hög grad präglar den faktiska bostadsproduktionen är att det produceras olika områden för olika klasser i det svenska samhället och att den rättsliga dispositionen

och samhällets stödåtgärder är väsentligt olika utformade i förhållande till klassintressena. Detta faktum blir aldrig explicit i produktionsprocessen utan döljs av de ideologiska argumenten. Detta samhälleliga sammanhang är emellertid väsentligt att känna till för förståelsen av de boendes upplevelser såsom de kommer fram i samtalsintervjuerna.

Oberoende och frihet. En psykologisk analys utifrån individers upplevelse av sin boendesituation.

Följande redogörelse av individers upplevelse av sin boendesituation är baserad på ett intervjumaterial omfattande drygt 60-talet intervjuer med personer boende i ett fyra år gammalt bostadsområde i södra Malmö. Tjugo personer, i olika åldrar och av olika kön, har intervjuats i bostäder med tre olika upplåtelseformer - vanlig hyreslägenhet, lägenhet med insats samt egna hem. Egna hems delen är något yngre än flerfamiljshusen. Eftersom studien är problemsökande till sin karaktär har vi valt att använda oss av öppna, s.k. ostrukturerade intervjuer. Dessa har tillgått så att intervjupersonen har fått vissa temata presenterade och uppmanats att tala kring dessa. De fyra temata som vi angett är följande: 1) tidigare boendeerfarenheter, så långt tillbaka som från barndomen, 2) synpunkter på och erfarenheter av det nuvarande bostadsområdet, särskilt närmiljön, 3) umgänge med släkt och bekanta, kontakter med grannar, fritidsaktiviteter samt 4) arbetsförhållanden. Det sista temat är det vi minst uppehåller oss kring. Det används i första hand för att fastställa socioekonomiska förhållanden. Intervjuerna, som vanligtvis tar 1½ timma att genomföra, går till så att intervjuaren har en tillbakadragen attityd till förmån för den intervjuade. Tematana anger så att säga ramen för intervjuerna men innehållet bestäms av intervjupersonerna. Som vi kommer att se är det "fysiska" innehållet i tematana av liten betydelse för intervjupersonerna. För dem framstår bostadsområdets sociala funktion som primär. I denna funktion är det viktiga för individerna att känna sig fria och oberoende i förhållande till sin omvärld. Vad detta betyder skall vi nu gå in på. Vi skall emellertid först fastslå att den metod vi använder är textkritisk - intervjuerna, som bandas, skrivs ut ord för ord och dessa utskrivna intervjuer utgör våra data. Dessa tolkar vi i enlighet med psykoanalytisk teori. Vi har här inte sett det som anslaget att närmare gå in på validitetsproblemet - om hur data stämmer med psykoanalytiska begrepp - eller i en diskussion av psykoanalytisk teori. I stället har vi tyckt det vara viktigt att förmedla en bild av individens upplevelse av sin boendesituation såsom vi uppfattar den.

Sättet att tala om och uppfatta den fysiska miljön beror på ens inställning till den sociala omgivningen. Den sociala betydelsen av bostadsområden yttrar sig på olika sätt hos olika personer.

En man t.ex. talar om att miljön är oviktigt för kontak-

ter mellan folk samtidigt som han visar att både hans och familjens trivsel hänger samman med de kontaktmöjligheter som finns. För honom är den sociala statusen i fokus. Genom att hänvisa till andras åsikter och uppfattningar får han själv trygghet. Eftersom Lindängen, bostadsområdet där han bor, har dåligt anseende strävar han efter att flytta. Han är rädd för att detta anseende också skall drabba honom och hans familj.

"här står vi risken att M(dottern) kommer att bli ihopasatt med barn från Lindängen, det tycker jag är negativt därför att den bilden har man fått uppmålad, det är kanske massmedia som målar upp att det finns så stora problem på Lindängen men jag menar nog att M skall sammanföras med dem barnen, det måste vara negativt."

För denne man är bostadsform och "människosort" intimt förknippade med varandra.

"jag tror att möjligheterna att man eller barnen skall komma ihopa med barn som har liknande uppväxtförhållanden, den tror jag är större om man bor i egna hem"

Dennen man har mycket bestämda åsikter om hur man skall förhålla sig till sina grannar. Han har uppfattningen att "var och en skall sköta sitt".

" jag tror att varken min fru eller jag har det behovet att kunna gå rakt in till grannen, det tror jag i alla fall att jag skulle uppleva som jobbigt, jag har en väldigt bestämd uppfattning om hur jag vill ha det, det kan vara så många olika orsaker till att det inte passar så jag tycker nog att sådant skall man själv få lov att avgöra, annars tror jag att det blir sådana här 'måste' av det, det är jag inte särskilt intresserad av"

Det problem som reglerna om umgänge skall hjälpa till att lösa är tydligen att säga ifrån om man vill eller inte vill umgås. Detta tycks vara det som denne man upplever som besvärligt - att behålla kontrollen över situationen. Utan att tala om hur hans föräldrar och han själv umgicks med sina grannar berättar han att det var "öppet hus" hemma hos honom för hans kamrater och att hans föräldrar "duade" hans kamrater och tillät att kamraterna gjorde likadant tillbaka -något som inte var vanligt bland kamraternas föräldrar. Den öppenhet som tycks ha funnits i föräldrarhemmet kontrasterar mot den kontroll och nära nog övervakning som han själv antyder visavis sina egna barn. Till hustruns förslag om att man skulle ha en lokal i bottenvåningen av höghuset för barnen där de - då och då tilltittade av föräldrarna- kunde leka själva när vädret inte tillät dem att vistas utomhus ställer han sig negativ. Han tycks mena att det är oansvarigt att överhuvud lämna barn ensamma; de behöver, menar han, den ständiga närvaron av en vuxen person. Vad som motiverar hans stränga attityd om bestämda regler för kontakt och umgänge är svårt att säga men kanske döljer sig där en rädsla för att hamna i svårbemästrade situationer. En sådan rädsla förefaller i alla fall ligga bakom hans upprördhet över att ha hamnat i samma trappuppgång som ett

knarkarpar. Han och hans fru talar om att vänner till detta knarkarpar har dragit upp knivar mot folk - visserligen har de själva inte råkat ut för detta men de tror att vad de hört är riktigt. Den här mannen tycker att det är oriktigt att "samhället" tillåter kriminella att bo tillsammans med skötsamt folk. Vad denne man tycks mena skiljer skötsamma från slarviga är att de senare gör som de vill. Denna "frihet" retar den här mannen.

"jag tycker det att har jag en utgift liggande, vi kan säga i storleksordningen 500:-, då får jag se till att betala den utgiften, min uppfattning, den är ju den att sådana människor nonchalerar sådant helt och hållet och tycker att betalar jag inte i denna månaden så kan jag betala den i nästa och jag tycker att vi i stort sett har lika utgångsläge."

Den här passagen antyder att vår intervjuperson känner sig orättvist behandlad och man anar att han med avundser på den lättsamhet med vilken han menar att de slarviga, kriminella och andra från ordningen avvikande personer tar sitt samhälleliga ansvar. Han tolkar inte de avvikandes situation som svår och problematisk och tycks inte ha någon erfarenhet eller insikt i den värld de lever. I stället tycks han på dem projicera önsknings och behov som hans ansvarskänsla inte tycks tillåta honom att tillfredsställa. Därför blir hans attack på de avvikande så kraftig. Vad han attackerar är alltså i själva verket inte de personer som han kallar avvikare utan det i deras beteende som väcker hans otillfredsställda önsknings till liv. Han känner sig så hårt drabbad av de avvikande att själva den fysiska närheten till dem gör honom orolig.

"det är så lätt att tycka modernt och att dem/ brottslingarna/ skall anpassas i samhället och så där, jag kan bara ge det svaret att jag skulle aldrig i mitt liv drömma om att sätta mig i ett hus där jag visste att det fanns 10 stycken som hade varit inblandade i polismord eller något sånt där, jag kan mycket väl hylla principen om öppen vård och allt det där men jag vill inte ha någon inpå mig."

Att inte få ha eller kunnat tillfredsställa sina egna önsknings är förmodligen vad som i grunden gör honom så bitter. Denna bitterhet visar han men tillstår inte att den är en känsla hos honom själv. I stället anklagar han dem som enligt honom gett upphov till denna bitterhet - han anklagar dem för att inte förstå hans situation.

"man belyser bara problemet från ett håll, det är från den som utför brottshandlingen, man checkar aldrig upp hur det gick för den killens familj som blev utsatt för detta, vilket jag tycker är skrämmande"

Andra intervjupersoner uttrycker explicit vad denne man antyder. De menar att avvikarna favoriseras "däruppe" och att det är "synd om de ordentliga människorna, de får lida".

"dom tycker att det är enklare däruppe, dom där tjänstemännen, att bara skriva ut en check och ge

dem, så länge de inte rycker upp sig"
 Rädslan för kånarkare och avvikare tycks vara en rädsla för att hamna i en situation som man inte kan kontrollera. En kvinna berättar just om detta.

" den gången, då det var så mycket bråk, så dom sparka in fönsterrutan i porten och så på natten då tänkte jag ringa till polisen men så i och med att dom här två karlarna som hade stått utanför så tänkte jag, ja, dom har sett mig och då tror de att det är jag som ringer, så koppla jag det samman, så tänkte jag, nej, jag vågar inte ringa, så visste jag inte om de kanske hade stått och kollat var det tändes när jag gick in och så där, så tänkte de, det är hon som har ringt"

Rädslan för vad brottslingarna kan ta sig till tar så stora proportioner att hon har svårt att kontrollera situationen. Hennes förmåga att bedöma verkligheten på ett korrekt sätt, att kunna skilja mellan intryck utifrån och egna upplevelser och önsksningar, hennes verklighetstestning, tycks ha gått förlorad. Det intrång som brottslingarna knappast skulle ha någon reell chans att göra hos henne blir till en fantiserad verklighet. I denna fantiserade verklighet har hennes egna önsksningar och behov herraväldet.

"Ibland, liksom man säger då, när de/grannfruarna/ satt här och berätta en massa grejor om vad som hände och så, så var det som jag var så rädd så jag gick och ställde en stol framför dörren, ja jag tänkte om det kommer någon, men det är liksom sådana gånger som man blir uppskrämd"

Tillfrågad om varför folk inte konfronteras med varandra svarar hon att man är rädd för att bli inblandad.

"man är rädd för att bli inblandad i just om man säger polis och det hela, det här alltså, man vill helt enkelt vara anonym"

Att vilja vara anonym har både för- och nackdelar - den stora fördelen är att man kan låta sina fantasier få fritt spelrum, nackdelen är att man inte lär sig lösa konflikter. Vad gäller fantasierna kan man anta att det hos kvinnan men också hos männen ovan finns en - visserligen förbjuden- identifikation med brottslingarna. Detta att man inte vill blanda in tredje part, som just är behjälplig i sådana här situationer, utan vill "klara" av det själv trots att man inte förmår, antyder att man ser sig som en fantiserad del i (det förbjudna) spelet med dessa brottslingar. Men de egna fantasierna lägger hinder i vägen för en kommunikation med brottslingarna (och polisen) och därmed omöjliggör lösning av konflikterna.

Vad som kännetecknat de företeelser vi beskrivit är att det finns två parter som s.a.s. försätter sig i en hierarkisk relation till varandra. Med detta menar vi här att maktrelationen mellan parterna är en ömsesidig bindning av varandra i över- och underordnad. Den ena parten bedömer den andra som honom underordnad - och denne accepterar detta- på grund av att den andra har kvaliteter som man själv inte vill eller kan tillstå hos sig själv. Därför skjuter han över dessa till den andra samtidigt som han kopplar samman dessa kvaliteter med objektiva

yttre kriterier som inkomst, utbildning, folkgruppsstillhörighet etc; kriterier som självklart anses ordna människor i olika statusgrupper. De yttre kriterierna förstärker ens negativa åsikter om den andra personen samtidigt som man kan bortse från att dessa är ens egna åsikter och i stället hänvisa till "objektiva" data. Någon enstaka gång medger man att de "objektiva" kriterierna inte är absoluta men då har man i regel någon annan "förklaringsgrund". En man talar om att det riktiga sättet att bo, i egen villa, menar att detta hänger samman med personligheten, viljekraften.

" jag tror att folk som skaffar sig ett eget hus, dom gör det inte därför att dom har gott om pengar utan dom gör det därför att dom har en egen vilja"

Låt oss återgå till att beskriva hur de s.k. hierarkiska systemen fungerar. En familj, som tidigare bott i Lindängen men nu har ett eget hem, menar att den förstörelse och nedskräpning som fanns i deras tidigare bostadsområde berodde på att människorna gjorde detta av egen vilja.

"kommer man in i ett sånt område där man ser att där bor socialfall och lite, vad skall vi säga, knarkare, zigenare och även svenskar som missköter sig på alla punkter, man kommer in och ser alltså, det är ituslaget, rutor och trappuppgångar nerklottrade med porr och allt vad det nu heter, man ser på hela typen att, ja, här bor skit, så att dom sätter sig själva som sagt i en sån situation så att dom, där måste bli en klyfta mellan ordentligt folk och andra. Det dom kör med att det inte skall vara en skiljemur mellan människor, den och den klassen, folk skapar det själva, en överklass och en underklass"

En kvinna, som liksom mannen ovan intagit en "överklassposition", konstaterar att de som står "under" henne är rädda för henne. Detta förvånar henne inte alls utan uppfattas som naturligt.

"vi behöver inte vara rädda men dem människorna har någon sorts hat mot människor som har det lite bättre och det kan man aldrig överbrygga helt, det hatet, det är jättesvårt i alla fall, dom visar alltså hatet mot utlänningar, många gånger så är de ju svagare, dom aggressionerna som borde komma på andra människor kommer ju på dom som betraktas som ännu svagare än dem själva, de vågar inte ge sig på andra människor"

Hon berättar hur en kvinna, som var hennes granne, betedde sig underdånigt mot henne.

" det kunde vara på det sättet att många gånger när jag kom ut och låste min dörr att hon kom ut samtidigt och uppenbarligen också skulle ner i hissen på samma gång, då var det som hon ville gå in igen, hon vågade liksom inte konfronteras med mig, hon var väldigt rädd för mig på ett sätt, dom är väldigt osäkra på sig själva, tror jag, har liksom komplex för någon som ser ut som jag, glad och utåtriktad och som dom märker lever på något sätt annorlunda"

Den här kvinnans "förklaring" till den för henne självklara skillnaden i status mellan henne och den andra går ut på att de sociala och ekonomiska omständigheterna är olika

"många gånger är det dom människor som har det ganska dåligt socialt hemma, vi är ju indelade i samhällsklasser, det kommer man tyvärr inte från alltså, det är skillnad på människor, så tror jag, många människor lite högre upp i samhällsklasserna har en förmåga, dom kanske också har bättre utbildning, dom tänker mer, dom är tolerantare, helt enkelt"

Själva hierarkiseringens funktion tycks vara att skarpt avgränsa en grupp från en annansom man uppfattar som farlig eller hotfull. Detta sätt att "lösa" problem innebär att man bortser från att problemet beror på olikheter mellan en själv och andra - man har svårt att kommunicera, att nå varandra. Som vi har sett ovan kan denna svårighet ibland bero på att man i den andra gruppen uppfattar något negativt som man inte vill eller kan tillstå hos sig själv och därför flyr. I stället för att se problem och konflikter som uttryck för alla inblandade, också för dem som "bedömer" beteendena eller handlingarna som problematiska, förlägger man problemets ursprung till den andra parten och skyller t.ex. på den dåliga egenskap, en svag personlighet, dåliga ekonomiska och sociala omständigheter som vi sett ovan. Mannen till den underdåniga kvinnan ovan betedde sig temperamentsfullt mot barn - också sina egna. Han brusade upp mot dem och skällde ut dem för att de störde. I stället för att försöka komma till tals med honom och hans fru och lindra hans utbrott skyller man hans beteende på alkoholism och gör honom därmed mindrevärd. Det är oklart om han verkligen skulle ha varit alkoholiserad - det förefaller otroligt med tanke på att han uppges ha gått till arbetet varje dag. I alla fall så störde han och hans familj de övriga i huset och till slut flyttade familjen bort, utstött av de andra. Allra tydligast är den här utstötningmekanismen visavis utlänningar. En kvinna berättar om några zigenare:

"vi kunde inte acceptera det att dom satt i solen tillslut blev de också arga, dom börja kasta ölburkar efter dom som slängde glåpord efter dom och så var bråket i full gång och det sluta med att zigenarna fick flytta, nu har vi inga som bor här längre"

Samma kvinna säger att hennes första reaktion inför det annorlunda, främmande är negativ.

"den här första, naturliga, känslan som kommer i en människa som man liksom känner man inte har något gemensamt med, man tycker hon verkar hård, alltså dum, för hon hälsar knappt, så tycker man hon verkar knasig, helknäpp"

En annan kvinna, som inte är lika öppet negativ men väl så oroad över det främmande och annorlunda hos utlänningar beskriver med häpnad hur några zigenarbarn kommit och tiggat pengar hos henne. I stället för att direkt kritisera dem för deras beteende, tiggeriet, kritiserar hon dem för att de inte känner till grannskapsreglerna. För

enligt dem, menar den här kvinnan, betar sig barnen felaktigt. Hon och de är inte grannar därför att de inte bor i samma trappuppgång och därmed har de ingen rätt att bete sig som de gör.

"när de/zigenarbarnen/ bor i andra trappan och så gå hit, åker ända upp på 8:e våningen, det tycker man också är egendomligt, att de går så långt menar jag, de kunde ha lånat i samma trappa men så att fara ända hit upp till mig och vilja låna det tycker jag är lite irriterande."

Kravet på att folk skall anpassa sig och följa reglerna är alltså något som särskilt framhålls när det gäller utlänningar.

"sen kom zigenarna och dom skötte sig inte alls, det var ju ingen reda med bestämmelser, med någon ting, alltså dom rätta sig inte efter några bestämmelser"

Också när det gäller synen på barn märker man hos en del intervjupersoner tendensen att kontrollera barnen via regler och förordningar vars funktion måna gånger tycks vara just att hålla en maktposition gentemot dem. En man, som berättar om sina upplevelser i barndomen, visar att han tänker vidarebefordra sättet på vilket han uppfostrades till nästa generation även om han som liten led mycket.

"pryl i röven fick man ibland så att det bara sjöng om det men det skulle man ha, för det, då förstod man ju att då var det galet, jag tänkte många, många, många gånger att ack, jag blir väl gammal så skall du få det tillbaka, för man tyckte att det var väldigt, väldigt orättvist gjort men vi har pratat mycket om detta och man kommer fram till att det var ju bara ofog, helt enkelt"

Vad han vill vidarebefordra till nästa generation förefaller vara den hämnd som han inte fick ta på sin egen far - de unga skall straffas för det som inte tilläts honom som ung. Han säger att när det gäller uppfostran så vill han ha bort "daltet" och i stället ordna aktiviteter och klubbar där de ordentliga slår ut de dåliga, "skrövset", typ brottningsklubbar.

"alla sådana klubbar, de fostrar liksom varandra som vill det, det är med det som med bilister och allt annat skrövs, de sorterar bort sig själva"

En kvinna, som kontrollerar sina barns rörelsefrihet mellan bostaden och utemiljön genom att som straff ta deras nyckel, visar hur detta straff har en förankring i hennes egna erfarenheter. När hon var liten var den för henne skönaste upplevelsen just att kunna röra sig fritt.

"det var jätteskönt när man var liten och bodde på landet, det tänker jag ofta på, man var ute bland djuren och så där och fick hjälpa till ute, det var skoj eller man fick vara inne och baka lite, ibland var mor ute och jag inne"

Den här kvinnan är mycket nöjd över att ha en arbetskamrat som använder samma straff mot sin pojke.

"pratade just om det på jobbet, det var den ena som jobbade där, hon hade samma problem med sin pojke och då fick ju han också stanna inne en vecka"

ka"

Idén att göra detta till ett straff hade sitt upphov i en upplevelse från barndomen av hur sträng hennes mamma var med att inga kamrater fick komma hem och att om de gjorde det så straffades hon. Föräldrahemmet markerades klart som föräldrarnas maktsfär. Likadant gör alltså hon idag.

"när hon själv var liten, då var hennes mamma väldigt sträng på den punkten att de inte fick ta in någon och härja utan ville de vara inne fick de vara inne själv men inte just att ta in någon"

Tillfrågad om vad denna kvinna menar med att "härja" svarar hon med att ge exempel från när hennes son tagit in en, som hon själv säger, rar granngosse em eftermiddag när varken hon eller hennes man var hemma.

"jag märkte t.ex. att de hade varit inne i stora rummet och spelat skivor och lite stökigt, mer stökigt var det i hans rum, många tidningar framme och låg på olika ställe och så där."

En kvinna, i samma ålder som de två föregående, kan beskriva vilka effekter just en sådan uppfostringsattityd kan ha. Hennes mor var synnerligen sträng och tillät knappast att familjen vistades i hemmet. Därför, menar vår intervjuperson, blev det aldrig heller ett hem.

"det sa jag till mig själv, aldrig skall jag bli som mor, ja, det var så hemskt egentligen så det var inte klokt, hon börja på måndagen och rulla ihop mattor, sen så skulle de psikas på tisdagen eller onsdagen efter hand som hon hann och sen så då fara runt på väggarna och fönsterna och alla möbler och allting, torsdag, fredag, sen rullades mattorna ut och vi fick lik förbaskat inte vara där, i det stora rummet, det var ju egentligen inget hem på det viset"

Denna kvinna, som känner sig ha blivit körd hemifrån av moderns städmani, säger att hellre tar hon två jobb än stannar hemma. Hon har en familj men betecknande nog är det mannen som sköter det mesta hemma. Själv har hon engagerat sig i en mängd olika föreningar och organisationer så att också på kvällarna vistas hon lite hemma. Hennes hemlöshet yttrar sig som en rotlöshet. Bakom moderns städmani kan man mycket väl tänka sig en stor kyla och eventuellt också en ovilja mot den egna familjen. Vad denna kvinna så starkt uttrycker är att moderns avståndstagande skapar en rädsla för henne och en ovilja att bli lik henne. Bristen på kontakt och öppenhet hos modern skrämmer henne.

Isoleringen mellan individer upplevs som tomhet av den som känner sig utsatt för den och själv skulle ha velat ha kontakt. En man berättar hur paradoxal han upplever sin situation i ett höghus:

"här bor ju folk, ovanpå och under och vid sidorna men ändå är det som man bor på en ö, en öde ö mitt ute i havet"

En annan man visar klart det aktiva avståndstagandet i själva isoleringen - dem han inte vill känna, dem känner han inte heller.

"vi är rätt så nöjda när vi gått innanför vår egen dörr och stängt den därför att här är inte

så trevligt alltså, vi är väldigt glada för att vi bor så högt upp att det som försiggår därnere, det är inte alls för att klandra dem därnere, det som försiggår därnere, det har vi ingen kännning av häruppe, dem därnere känner vi inte, för det första så är där väldigt smutsigt neråt och sen är det väl det att där är barn därnere och dom familjerna känner vi inte"

Ur denna isolering växer ofta en dröm fram om att bo för sig själv, oberoende av andra. I denna dröm finns ofta föreställningen om ett eget hus där man kan uppleva total frihet. För en del personer är denna frihetslängtan mer eller mindre fantasibetonad, för andra kopplas önskan om oberoende av andra (störande) personer samman med minnen av hus och bostäder man sett och som man tänker sig erbjuda sådan frihet. Vi skall här först citera en man för att understryka symbolvärdet i de fysiska termer han använder.

"för min del är det friheten, att man kan öppna dörren och andas, här kan man inte gå ner och andas. jag går inte ner och ställer mig härnere (i höghusområdet) för att andas, absolut inte, det finns ju ingen anledning, man blir ju deppad av all betong i stället och alla dessa hus, fri sikt, stora ytor, kunna se långt, det är viktigt"

En annan man talar lite mer realistiskt om att köpa ett eget hus. Han har hittat en form av bostad som gör att man har enskilt garage. Det tycker han är bra därför att i det stora allmänna garaget där han har sin bil nu har han blivit utsatt för flera stölder. Bristen på möjlighet att kontrollera sina tillhörigheter ser han som uttryck för en brist i kommunikationen mellan honom och hans grannar.

"i första hand skulle jag köpa eget hus, först och främst vill man ha sitt fritt, ja, det är som jag säger, inte för det att jag är rädd för folk, som jag inte vill umgås med men om grannarna kunde lämna saker ifred, därborta har de gjort det jätte fint framför husen, så skulle jag ha velat ha det och de har nyckel till garagen, de har garage för sig själva, varje garage har sin ingång"

En kvinna berättar hur samma dröm växte fram hos henne när hon kom med sin familj till ett höghusområde där det blev måna kontroverser med grannarna. Efter dessa isolerade man sig. Samtidigt började man leta efter ett eget ställe. När hon söker efter det är det möjligheten till frihet som är vägledande. För henne som 3 barnsmor är barnens frihet viktig.

"det var så mycket barn på en liten yta, att leka och samsas, det var väl vi som inte passade in, jag vet inte men vi uppfattade det som mycket bråkigt, våra barn kom i kläm där, de fick inte vara ifred, barnen var inte vana vid så måna främmande barn, de sista åren blev barnen hela tiden inne, jag tänkte att om vi fick en trädgård kunde mina barn vara därute utan att någon rörde dem, jag lovade barnen att nästa gång det blir snö då har vi flyttat och ni skall få ha hela trädgården

full av snögubbar, vi skall sitta på gräsmattan och dricka saft och allt möjligt"

En annan kvinna berättar hur hon och hennes familj letat efter ett eget hus och funnit ett där de kunde förverkliga sitt stora behov av aktiviteter av olika slag. Fria att förverkliga detta kände de sig först sedan de bestämt relationen till människorna omkring.

"Först när jag kom ut här och såg att det här låg så tätt, instängt...men vi har ju alltid haft för oss att vi skulle ha ett plank, ja, så gick vi och stega ut det här och så förstod vi att det skulle nog bli bra."

Planket hjälper denna kvinna att känna sig fri och oberoende av sin omgivning.

"fast här är så många som bor så känner man sig ändå väldigt, ja, man kan känna sig helt för sig själv, man kan gå hur man vill, man kan ha, allihopa här går i gamla kläder och sånt där. Planket är nog det bästa av allt, det är något fantastiskt, man har ingen insyn, jag älskar detta plank."

Naturen symboliserar för denna kvinna frihet. Det är trädgården som är det allra viktigaste med den nya villan därför att den ger möjligheter till aktiviteter som hon och hennes familj tycker om. Hos henne ligger alltså betoningen mycket klart på aktiviteter. Att ha möjlighet att vara aktiv betyder för henne att vara fri. Hon berättar att hennes vantrivsel i den lägenhet hon bodde i innan hon flyttade till villan hängde samman med att där inte fanns något att göra. Hon och hennes familj har donat mycket utomhus. Trädgården är full av små anordningar och planteringar och prydnadsting. Denna kvinna berättar att hon fått sitt naturintresse från sin far - ursprungligen och hela sitt liv, precis som hon, stadsbo - och att hon tillsammans med honom for ut och gick i naturen. För honom var naturen en symbol för frihet och oberoende. Detta symbolvärde har dottern, vår intervjuperson, övertagit och idag har hon lyckats förverkliga den dröm som redan hennes far drömde; ett eget hus med trädgård. Vad den här kvinnan så tydligt visar är att den frihetslängtan hon har hänger samman med hennes behov av rörelsefrihet som liten. Hon beskriver att det var först som vuxen som hon kände sig instängd i en bostad. Hon har alltid levt i lägenhet men det var först i vuxen ålder som det kändes påfrestande.

"då/när man var liten/ var man ju inte så mycket hemma då, man var ute och hoppa och sånt, när man var barn så kände man det inte på det viset men som vuxen är det svårt"

Vad denna kvinna tycks mena är svårt är att som vuxen kanalisera sitt aktivitetsbehov på ett annat sätt än det hon lärde sig som liten. För henne är frihet hårt kopplat till aktiviteter i trädgården - aktiviteter där man ensam är aktiv.

För många intervjupersoner har särskilt aktivitetsmöjligheterna för deras barn i Lindängen uppskattats liksom det att det funnits ställen där deras barn har kunnat

vara själva utan att de behövt närvara. Därigenom har de själva blivit fria. Drömmen om ^{en} gemenskap där man har egen rörelsefrihet är något som präglar måna intervjupersoners tänkande. I en sådan gemenskap är ens egen integritet inte hotad. Man tillförs på ett positivt sätt stimulans utifrån. Ibland kräver man mycket av andra för att upprätthålla sin integritet - vilket framgått ovan av de som håller på reglerna - men också för de strängaste personerna, de mot andra mest krävande och därigenom mest beroende personerna, visar stor öppenhet och intresse för dem som "anpassat sig". När utlänningar sköter sig kan man vara uppskattande mot dem.

"den stora familjen som jag hälsar på varje morgon när jag möter dem och som är, det är bara dom, dom håller sig för sig själva och dom sköter sig och sitt och dom är jättefint klädda, dom är jätte trevliga och gulliga och har säkert en fin familje sammanhållning"

Man tycks t.o.m. ha råd att tillstå att det främmande väcker något positivt till liv hos en själv.

"en annan utländsk familj, jättegglada och trevliga som t.o.m. försöker anpassa sig till oss svenskar och försöker leva svenskt, jag tycker egentligen att de inte borde göra det, det är inte alls ovanligt att mamman där kommer ner och hjälper till att hänga ens tvätt och så där, vilken svenskt mamma skulle göra det?"

En del personer kan acceptera nya beteenden utan krav på "underkastelse" och tillstå att det nya ter sig lockande. En man, som har modåt att tillstå en egen längtan efter "fritt beteende", har observerat hur några zigenare suttit i en stor ring på gräsmattan utanför hans hus.

"det är klart, zigenarna hade det rätt skönt därute där de satt i ringen, det såg fint ut, det gjorde dt, fin gemenskap där men det är klart att alla kanske kände varandra, de var kanske släkt, sen är det klart att hade en annan gjort så hade de inte trott att man varit klok om man samlat släkten därute, fast man reagerar lite grand så tycker man ändå att det såg rätt skönt ut, på ett sätt skulle man gärna velat vara med"

Hos individer med en klart uttalad tolerans för det anorlunda, främmande märker man insikten om relativiteten hos åsikter och uppfattningar - andras och egna. Nyfikenheten för andra tycks ha sin grund i att man inser de egna begränsningar - utan att detta är hotfullt- och förstärker behovet av andra för den egna utvecklingen. Man kan därför säga att uppskattningen av andra hänger samman med toleransen mot sig själv och de egna levnadsomständigheterna. Några av våra intervjupersoner uttrycker detta. En kvinna gör det när hon bl.a. talar om zigenarna i området. Hon säger att "de skall få lov att ha sin kultur".

"det är människor de också och har sin kultur, de vill tjoa och dansa och skall väl få lov till det vi andra gör ju som vi vill"

Hennes förmåga till att leva sig in i deras situation vittnar om en god känslomässig förståelse för dem.

" det är inte lätt för ett sånt folk heller, bara de kommer hit, de skall födas och de skall ha mat, tänk själv om du hade varit tvungen att flytta från ditt land och du kom till ett annat land och blev mottagen med kyla, det är 10 gånger värre än något annat"

Den här kvinnan, som är i pensionsåldern och bor ensam men då och då får besök av sin son och hans familj, tycker att det är fel att isolera människor från varandra.

"man skall inte isolera sig från varandra, det blir inget liv då, det är ju roligt med lite liv omkring som med barn, man skall inte skilja barn och gamla, man behöver lära känna varandra."

För henne är föräldrarhem inte i första hand föräldrarnas domän, som vi sett hos andra intervjupersoner ovan, utan ett ställe där alla skall få lov att vistas och känna sig fria att vara och göra vad de vill.

"vad skall det bli av ungdomen om de inte kan vara hemma och ha det roligt, då blir det ut till skit, allt möjligt kommer de till om de inte kan vara i sitt hem och ha lite trevligt, de kan gott tjoa och släppa loss lite grand, med viss måtta, det är klart men det är många som säger, o, ett sånt liv de för, men vad skall det bli av dem, de kör dem ju från hemmet"

Det är viktigt att framhålla att vad denne kvinna uppfattar som en bra miljö inte är en tyst miljö utan en där olika människor har möjlighet att ge utlopp för sina olika önskningsar och behov. En miljö fylld av liv, också buller och oväsen, är en sådan miljö. Tystnad och livlöshet står för henne för isolering och ensamhet. Att andra personer också uppfattar tystnad på samma sätt har vi sett ovan men deras värdering av den har varit positiv - en värdering som vi också sett har sin grund i rädsla och otillfredsställelse inte bara med andra människor utan också med sig själv.

Denna kvinnas trygghet tycks gå tillbaka på en stark sammanhållning under barndomen mellan föräldrar och barn. Fastän hon vuxit upp under synnerligen små omständigheter så har hon aldrig känt sig drabbade av dessa.

"hur fattigt vi än hade det så hade vi alltid mat på bordet och det fattades aldrig något, det har inte varit storvulet eller så, det var sparsamhet men vi led ingen nöd"

En annan kvinna med likande barndomserfarenheter visar samma förmåga att leva sig in i andras upplevelse och ta till vara detta för en kommunikation med dem. Hon säger att hon och hennes man tycker att deras barn skall få bestämma lite i familjeangelägenheter därför att dessa angår ju även dem. Barnen har varit med om att besluta om köpet av den villa man nu bor i samt diskutera rumstilldelningen. De brukar också vara med i semesterplaneringen. Hon visar tydligt att hon inte är rädd för att gå in i barnens värld utan deltar i den men med bibehållet föräldraransvar. Hon låter barnen pröva sina egna idéer och hjälper dem när de kommer i bryderi. För sin egen del upplever hon tydligen att de erfarenheter som barnens värld

erbjuder henne är värdefulla därför att de erbjuder henne själv något nytt. I sitt arbete med autistiska barn har hon samma inställning. Hon säger att detta arbete ger henne "något att bita i"

" man frågar sig hela tiden, gjorde jag rätt eller gjorde jag fel, det behövs så att ~~det~~ inte blir rutin allting utan man får ifrågasätta vad man gör, det trivs jag med"

Denne kvinnas inställning till utrymme och bostad visar att utrymme i sig inte är viktigt utan i stället hur man kommer överens om att utnyttja det. Denna inställning tyder på en aktiv hållning till omgivningen och insikten att det beror på en själv vad man vill ha ut av den. Hon berättar om sin uppväxt i 2 r o k med tre syskon och föräldrarna:

" det fanns ingen som sa att det var trångt utan det fungerade, där var alltid plats för vad vi ville göra, vi fick alltid ta hem så mycket kamrater som vi ville"

Samma inställning har hon idag gentemot sina barn. De får gärna ta hem kamrater.

"skulle det inte finnas plats en dag så kan de komma en annan dag, det passar ju inte alla dagar"

För denna kvinna finns det ingen idealmiljö - i varje miljö finns olika möjligheter som man kan ta till vara eller snarare hon ser dessa möjligheter och utnyttjar dem självklart. Hon säger att hon kan anpassa sig överallt och menar med detta att hon har hittat möjligheter till aktiviteter i olika miljöer. Hennes inställning är inte som hos många intervjupersoner att det någonstans skulle finnas "friare" ytor och med det mena att just den fysiska tillgången på och struktureringen av en omgivning skulle vara avgörande för hennes trivsel. Både hon och andra intervjupersoner har visat att när man känner sig fri beror det på hur man relaterar sig till andra människor. Möjliggör miljön ett öppet umgänge med andra - där man kan vara sig själv samtidigt som man upptäcker och lär sig uppskatta andras beteenden - känner man tillfredsställelse. Som vi har definierat frihet och oberoende i detta paper är man alltså fri i första hand gentemot sig själv sedan man lärt sig respektera andra och oberoende när man kan upprätthålla sin integritet i interaktionen med andra - inte i isolering från andra.

När bostadsområden inte möjliggör en rad olika aktiviteter för sina invånare och bostadsbolaget inte ser som sin uppgift att låta de boende ta miljön i sin besittning genom att vara en kommunikationskanal mellan de boende, som så ofta har mycket varierade bakgrunder och inriktningar - vilket fallet tycks vara i Lindängen - så uppkommer en anonymitet, tomhet, som i sin tur ger upphov till många negativa sociala processer typ hierarkisering och isolering som beskrivits ovan. För att fly den besvärliga situationen som de boende hamnar i söker de sig bort dit där de tror att det kan finnas större öppenhet mellan de boende. Själva kopplingen av denna öppenhet till en viss boendeform eller fysisk strukturering kan vara vilseledande och tron på att det skulle råda något slags orsaksamband mellan dessa farlig. För dem som tror

på detta samband kan konsekvenserna både socialt och ekonomiskt bli omfattande.

UTVECKLINGSPLANERING I NORRBOTTEN - NÅGRA ANTECKNINGAR OM
EN SOCIAL PLANERINGSSYN
av I. Svensson och K. Öström
Projektets bakgrund och syfte

Vi talar i Sverige om att vi har ett decentraliserat beslutsfattande. I den andan har en mängd planeringsuppgifter lagts på landets kommuner. Vissa av de ur nationell synpunkt strategiskt viktiga frågorna inom t ex energi- och utbildningspolitik handhas emellertid på central nivå. Men även om sektorsorgan på central nivå behärskar sitt ansvarsområde relativt väl har man inte centralt ett samlat grepp över de viktiga komponenter som bildar den samlade grunden för individuell välfärd. Försök har gjorts att genom bl a den regionala utvecklingsplaneringen på riksnivå greppa några välfärdsbegrepp (arbete, miljö och service). Dessa försök är ofullständiga.

Grunden för det projekt som skall diskuteras här har emellertid lagts genom det intensiva samarbete som har utvecklats mellan regionala organ i första hand länsstyrelsen, samt kommuner och landsting inom ramen för den regionala utvecklingsplaneringen. Projektet avses bilda en gemensam grund för de samhällsorgan som redan i sitt nuvarande beslutsfattande tar ställning till för individer och grupper centrala välfärdskomponenter.

Projektet i Norrbotten har som bakgrund bl a den diskussion, som under senare år förts om att lägga sociala mål till grund för planeringen. Bl a följande omständigheter, som påverkat projektets inriktning och uppbyggnad kan nämnas:

- utbyggnaden av sektorsplanering och nivåplanering hos stat och kommun har lagt en grund för att nu vidareutveckla planeringen mot uttalade sociala mål och ökad samordning¹⁾
- medverkan i samhällsplaneringen har angetts som en av socialvårdens huvudfunktioner²⁾
- för sjukvårdens del har beskrivits bl a en offensiv hälso-
sopolitisk linje³⁾

- 1) Projektet social utvecklingsplanering i Norrbotten har tillkommit i samråd mellan kommunerna, landstinget och länsstyrelsen i Norrbotten samt socialstyrelsen. I projektledningen kommer även arbetsmarknads- och socialdepartementen att vara företrädna. Projektet drivs med stöd från arbetsmarknads- och socialdepartementen.
- 2) Socialvårdens mål och medel (SOU 1974:39).
- 3) Bl a vid landstingsförbundets kongress 1975 och av socialministern i 1976 års budgetproposition.

Projektets syfte har angetts på följande sätt:

"Att ge berörda samhällsorgan ett vidgat underlag för sin ordinarie planeringsverksamhet - som grund för målformuleringar, resursprioriteringar samt verksamhets- och programområdesplanering. Underlaget skall beskriva dels människors sociala problem och levnadsförhållanden samt sociala konsekvenser av regionens utveckling, dels resurser och styr-
möjligheter varigenom förändrade sociala villkor kan uppnås.

Att precisera formerna för användningen av ett socialt planeringsunderlag inom sektorsplanering och nivåplanering och att därvid pröva former för samarbete och samverkan mellan organ på skilda nivåer."

Arbetet i projektet är påbörjat våren 1976 och det beräknas fortgå till 1978.

Förbättrade kunskaper och ökade resurser har gett förutsättningar att förverkliga ökade politiska ambitioner. I många fall kan också överflyttningen av uppgifter till offentliga organ tolkas som nödvändiga åtgärder för att säkerställa att den enskilde i rimlig mån kan leva i social trygghet och säkerhet och för att motverka de krafter, som kan förstärka ojämnligheten.

Tillkomsten av en omfattande planeringsverksamhet återspeglar sannolikt också växande svårigheter att medvetet styra en komplex och resursmässigt omfattande verksamhet. Dessa svårigheter rör såväl målen (den samordnade inriktningen av de skilda verksamheterna) som de yttre restriktionerna på olika verksamheter (resurser och handlingsmöjligheter).

Möjligheten att planera för och förverkliga de mål och uppgifter, som anges för olika samhällssektorer har nära samband med sektorsorganens (statsdepartementens samt de centrala, regionala och lokala myndigheternas) kunskaper om och relationer till sin omgivning. Deras möjligheter till direkt påverkan ligger i dels den egna verksamhetens prestationer, dels deras kompetens att genom normer eller kunskaper bli beaktade. Planeringen av sektorerna blir i hög grad en fråga om att planera en produktion av tjänster av olika slag¹⁾. Ibland understöds detta av exempelvis regler för finansiering. Prestationerna kan emellertid lätt bli slutmålet i stället för de effekter verksamheten har på människors liv och deras möjligheter att gestalta detta.

I den sektoriella planeringen kan perspektivet lätt begränsas till hur sektorn skall bygga upp resurser för att inom sektorn tillgodose olika anspråk, som ställs på den.

1) Budgetutredningens förslag till planeringssystem innebär i korthet att man från övergripande mål genom en successiv nedbrytning till olika myndigheter anger deras verksamheter.
(Budgetreform SOU 1973:4)

Den mest iögonfallande och just nu uppmärksammade olämpliga suboptimeringen gäller kommunikationspolitiken där 1963-års riksdagsbeslut medverkat till en olämplig regional utveckling.

Planeringen av t ex hälso- och sjukvården har i hög grad varit inriktad på vårdplatser och besök i öppen vård. Samtidigt står det klart att många av de tillstånd som sjukvården har att arbeta med har samband med faktorer inom andra samhällssektorer.

Socialvården saknar en uppbyggd perspektiv- och verksamhetsplanering. Även för socialvården gäller att de problem, som den ställs inför och ofta har svårt att bearbeta med individuella åtgärder har samband med brister inom andra sektorer och verksamheter.

Tidsperspektiv, planeringsmodeller, systemavgränsning och beslutskriterier i den sektoriella planeringen **har** stor betydelse för planeringens faktiska effekter på människors levnadsvillkor. Hur den övergripande planeringen bedrivs på olika nivåer påverkar i vilken omfattning de reella effekterna av sektorernas planering kommer att bli analyserade och förda tillbaka till beslutsprocesserna. Ansvarsfördelningen mellan staten, landstingen och kommunerna och de principer, som präglar umgänget mellan företrädare för dessa ger viktiga förutsättningar för den statliga planeringsrollen såväl i sektors- som i nivåplanering.

Uppbyggnaden och pågående förändringar av den regionala utvecklingsplaneringen och sysselsättningsplaneringen antyder intresse för en vidgad dialog mellan statliga organ (på regional och central nivå) och landstingen och kommunerna. Ett viktigt underlag för den regionala planeringen är den pågående utbyggnaden av kommunplaneringen. Planeringen på regional nivå kan knappast begränsas till att bli en hopsummering av kommunernas planer uttryckt i prestationer och sysselsättningstillfällen. Viktiga frågor i den regionala planeringen gäller den regionala välfärdsfördelningen. Det är sannolikt också så att lokaliseringen av resurser och förändringar i lokaliseringen som en sektor gör får återverkningar på hur andra sektorer fördelar sina resurser.

En viktig utgångspunkt för projektet social utvecklingsplanering i Norrbotten är att all samhällsplanering skall baseras på "sociala mål", d v s mål som uttrycker värderingar beträffande människors livssituation.

Dessa välfärdspolitiska mål bör självfallet ses som överordnade den ekonomiska och fysiska planeringen och annan övergripande planering och planeringen av olika verksamheter. Det talas ibland om en social planering. Denna kommer med vårt sätt att se inte till uttryck i särskilda planer. Den bör istället ses som de överordnade sociala mål som kommer till uttryck i samhällets olika planeringsformer. Uppsummering och analys av dessa mål får för statsmakterna särskild relevans på den regionala nivån eftersom länen vad

gäller tillgång till data, konsistensprövning etc är hanterbara enheter. Med en sådan utgångspunkt blir det av stort intresse vilka frågor som planeringen uttryckligen eller implicit avses lösa eller påverka och hur planeringen byggs upp. I den utvecklingsplanering som projektet nu förbereder blir frågan hur individens välfärd är och hur denna kan antas komma att förändras och påverkas.

Individens välfärd beror av ett stort antal individuella förhållanden och av de villkor som det omgivande samhället ger. Därmed blir den beroende av samhällets åtgärder inom många olika sektorer. Planeringen skall leda fram till att dessa åtgärder kan samverka på individens situation. Det blir då viktigt att bygga planeringen på kunskap om individens situation, om sociala missförhållanden och hur dessa fördelas på individer och grupper i olika delar i regionen. En planering som bedrivs med starkt aggregerade termer och med ett produktionsorienterat perspektiv riskerar en bristfällig förståelse av individers och gruppers faktiska villkor att förändra sina liv och en dålig anpassning mellan de individuella förutsättningarna och åtgärderna.

Välfärd och sociala problem

Begrepp som sociala mål, sociala problem, välfärd etc har i det inledande projektarbetet använts på ett relativt allmänt sätt¹). De ingår som byggstenar i vad som skall bilda en referensram för projektet. I den etablering av en projektorganisation som pågår är diskussionen kring projektets referensram ett centralt **inlägg**.

Referensramen skall beskriva den människosyn som ligger till grund för projektet. Den skall beskriva hur vi ser individens relationer till sin omgivande sociala miljö samt på hur människan påverkas av och kan påverka samhällsförändring och samhällsstruktur. Därmed ges också underlag för att beskriva vad projektet ser som välfärd och som sociala problem. I referensramen kommer också klargöras de normativa utgångspunkterna för projekten d v s de sociala livsvillkor som skall eftersträvas.

Arbetet med referensramen är ett viktigt inlägg i projektet av två skäl. Det första är dess betydelse för projektets problemformulering och avgränsningen av projektarbetet. Det andra är att redovisningen av referensramen underlättar granskningen av förhandsantaganden och kvalitet hos det beslutsunderlag, som projektet leder fram till. Genom att redovisa referensramen, vad projektet står för, kan det bli

1) En diskussion om dessa begrepp har pågått bl a i länsstyrelsen och socialstyrelsen. Några exempel finns i Länsprogram 1974 för Norrbottens län, Luleå 1975. Integrerat samhälle (Socialstyrelsen redovisar nr 21), Social miljöplanering (Socialstyrelsen redovisar nr 1976:1) samt projektbeskrivning för SOA-utredningen (Socialt arbete - Innehåll och form, Socialstyrelsen).

öppet för kritik från de organ som berörs av projektet och från invånarna i länet. Detta är en nödvändig förutsättning för projektet eftersom dess innehåll i så stor utsträckning måste inbegripa de deltagande parternas värderingar.

Arbetet med referensramar bedrivs formellt i ett särskilt delprojekt. I det praktiska arbetet upprätthålls ett mycket nära samarbete med det arbete som parallellt bedrivs och som skall leda fram till en formulering av de sociala problem, som projektet skall bearbeta (se nedan). Några av frågeställningarna i delprojektet skall beröras i det följande.

Man kan skilja mellan tre sätt att se på vilka problemställningar som välfärdspolitiska studier bör behandla

- fördelningen av materiella resurser i samhället
- fördelningen av behovstillfredsställelse samt
- fördelningen av subjektiva upplevelser såsom nytta, glädje, lycka etc¹⁾.

Valet mellan dessa är inte okontroversiellt och får stor betydelse för planeringsarbetets inriktning och för projektets relationer till bl a de planeringsansvariga organen²⁾.

En annan fråga gäller valet mellan objektiva och subjektiva indikatorer. Det finns skäl vara tveksam till att använda subjektiva indikatorer i en välfärdsinriktad planering. Så länge man inte har någon uppfattning om vad som förklarar variationer i subjektiva upplevelser är det vanskligt att värdera vad man egentligen får veta genom att registrera subjektiva intryck och attityder. Subjektiva upplevelser som utgångspunkt för välfärdspolitiska åtgärder kan leda till manipulering³⁾. Åtgärderna riktas på att förändra uppfattningarna om materiella villkor i stället för att förbättra dessa.

Att man utesluter eller är skeptisk till att subjektiva upplevelser, önskemål etc ingår i en välfärdsformulering, som skall läggas till grund för ett planeringsarbete, innebär inte att människors syn på sina levnadsvillkor ses som ointressanta eller utan relevans. Av intresse är bl a människans uppfattning av sina objektiva levnadsvillkor, vilka möjligheter och begränsningar som de uppfattar att det omgivande samhället erbjuder.

- 1) Jfr Stein Ringen: Noen hovedtrekk ved den velferdsteoretiske diskusjon i Norden i Anders Ringen (red) Velferdskraftforskning og sosialpolitikk (INAS-rapport 75:1)
- 2) Jfr bl a Sten Johanssons bidrag i A. Ringen (a a)
- 3) Social miljöplanering. Jfr Stein Ringen a a.

I Social miljöplanering diskuteras begreppet tillgänglighet som en funktion av en resurs befintlighet, åtkomlighet och överkomlighet. Begreppet befintlighet anger att en resurs finns som individen formellt kan tillgå och åtkomlighet att han har möjlighet att komma åt resursen genom t ex resvägar. Bägge begreppen kan ses som rumsliga begrepp. I det första fallet är det fråga om översiktlig planering och i det andra mer detaljerad planering. Tidsbudgetanalyser som underlag för planering innebär en vidareutveckling av de kvantitativa måtten för planeringen av resursers befintlighet och åtkomlighet¹⁾.

Begreppet överkomlighet avser individens möjlighet att då han befinner sig på platsen komma i åtnjutande av resursen. Hindren kan vara bl a att han har bristfälliga kunskaper eller otillräckliga ekonomiska resurser eller begränsad tid eller att det finns exempelvis normer och attityder i den enskildes omgivning som förhindrar att han utnyttjar resursen.

Hur individen kommer att utnyttja de resurser som finns att tillgå beror bl a på hans verklighetsuppfattning. Enligt Björnberg²⁾ innefattar denna i första hand "hans subjektiva uppfattning om sin omgivning. Men däri ingår också hans självuppfattning, hans förväntan på sin kapacitet och förmåga att genomföra olika uppgifter, att nå ett mål i en given situation. I verklighetsuppfattningen ingår således individens uppfattning av sina möjligheter att påverka omgivningsbundna villkor. Den bestämmer huruvida han uppfattar begränsningarna i omgivningen som påverkbara eller ej. Verklighetsuppfattningen består således av två delar, uppfattningen av den omgivande verkligheten, dess olika beståndsdelar och hur de är relaterade till varandra samt uppfattningen av hur man själv är relaterad till denna omgivning."

Diskussionen om tillgänglighet avser materiella resurser. Samhällsförändringen och planeringen påverkar individens verklighetsuppfattning utöver vad som avser användningen av dessa. Den påverkar också indirekt vad som benämnts de informella hjälpstrukturerna.³⁾

Avgränsningen av innehållet i välfärdsuppfattningen blir av betydelse för hur problemen kommer att formuleras och preciseras i utvecklingsplaneringen. Vilka materiella och immateriella resurser skall planeringen omfatta och beakta? Vilka av dessa är möjliga att beskriva och behandla i objektiva termer till skillnad från subjektiva upplevelsetermer? Därmed blir planeringsuppgiften en fråga om en samlad in-

1) Se t ex Hägerstrand T.

2) Björnberg et al. a a.

3) Jfr artiklar av Tengvald och Bergroth i Anders Ringen (red) a a.

riktning och avvägning av sektorers och samhällsorgans uppgifter och ansvar. Olika kvalitativa aspekter som inte täcks av geografiska och tidsgeografiska begrepp kommer in i bilden här.

En annan fråga för definitionen av referensramen gäller människosynen. Den helhetssyn, som kommer till uttryck i diskussionen om bl a utbildningsfrågorna, miljöfrågorna samt socialvårdens och sjukvårdens utveckling innebär ställningstagande för att människan är en social och biologisk varelse som utvecklas i samspelet med sin miljö. Som sociala problem kan då ses sådana faktorer som hindrar eller försvårar människans utveckling och möjligheter att påverka sitt liv. Kopplat till detta är diskussionen om analysen skall utgå från de goda eller de onda förhållandena. Även en analys av onda förhållanden innebär någon slags föreställning om vad som är bra för människan, och vilka relationer mellan människan och hennes omgivning som bör eftersträvas.

I SOA-utredningen¹⁾ har ett försök gjorts att ange socialvårdens arbetsområde med följande begrepp.

Problemområden

Medellöshet
Sysslöshet
Isolering
Sjukdom

Resursområden

Arbete och arbetsmiljö
Boende och boendemiljö
Utbildning
Fritid
Kommunikationer
Trygghet och service
Makt och ansvar
(ev primärgruppen)

Problemområden kommer till uttryck i och kan påverkas genom de olika resursområdena. Inom resursområdena finns förhållanden som kan beskrivas som sociala problem. Individens sociala förhållanden tänkes kunna påverkas genom samhällsverkande respektive avhjälpanande åtgärder.

I Norrbottensprojektet kommer förmodligen denna ansats att utnyttjas av bl a "utredningstekniska" skäl. Det är lättare att operationalisera negativa avvikelser från ett tänkt idealt eller acceptabelt läge än att inledningsvis formulera en konsistent kvantifierbar välfärdsmodell. Möjligen kan en sådan helhetssyn redovisas som en del av projektets slutresultat. Huvudsyftet är emellertid att direkt ansvariga organ skall kunna åtgärda problem i kommunerna eftersom projektet är integrerat i en existerande administrativ struktur. Det skall också ge underlag för olika politiska organs analys och agerande i eget intresse.

Utvecklingsplaneringens roll i Norrbotten kan beskrivas i förhållande till de omfattande planeringsaktiviteter som pågår på både regional och kommunal nivå. Det har i det föregående hävdats att planeringen gäller olika åtgärder,

1) Se not sid 245.

som får betydelse för den enskilde individens välfärd eller sociala missförhållanden. Planeringen måste därför byggas upp så att det klargör hur olika åtgärder får effekter på den enskildes situation. Planeringen gäller ett framtida tillstånd. Den måste baseras på kunskap om människans faktiska villkor vad gäller sådant som kan beskrivas som bl a sociala missförhållanden. Skillnaden mellan hur människor har det och de eftersträvade tillstånden ger grunden för formuleringen av mål och åtgärder.

Det gäller då att klargöra konsekvenserna av olika vägar att nå målen - vad betyder förändringsprocessen för den enskilda individens situation och vilka hinder föreligger för olika utvecklingsalternativ. Det kan antas att många av de problem, som nu ofta sägs vara orsakade av bristfällig planering endast delvis hänger samman med utformningen av de planerade objekten (ex bostadsområdena). Det behöver klargöras hur de är konsekvenser av en omvandlingsprocess, som inte närmare analyserats och där dessa effekter därför lämnats obearbetade.¹⁾

Projektarbetet

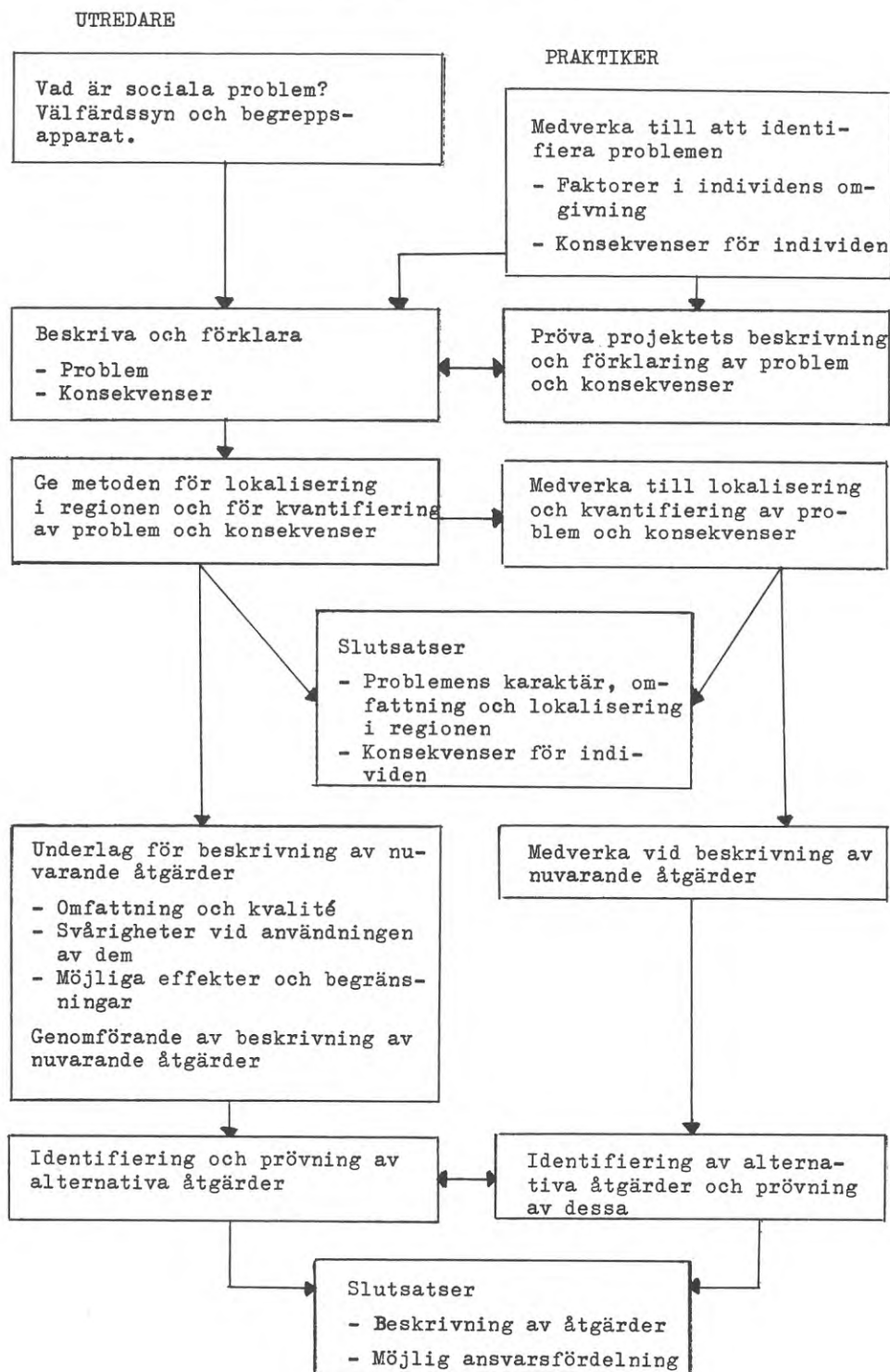
För projektet blir det angeläget att ta upp frågor, som på olika sätt berör flera sektorer och nivåer. Projektet har inte makt i förhållande till dessa sektorer och nivåer. Den beslutskompetens som finns hos de organ som svarar för planeringen skall ligga kvar hos dessa. De skall emellertid ges möjlighet till ett gemensamt underlag för sina respektive planeringsarbeten. Det ankommer sedan på dessa organ att var för sig ta ställning till de analyser och slutsatser som projektet presenterar.

Projektet skall lyfta fram sådana faktorer, som kort- eller långsiktigt utgör risker för människors utveckling i fysiskt, psykiskt och socialt hänseende. Arbetsprocessen i projektet illustreras schematiskt i figur på nästa sida. En genomgående tanke är att projektets utredare i alla skeden intimt skall samarbeta med praktiker, d v s myndighets- och planeringsansvariga personer på olika nivåer och inom skilda sektorer. Genom ett sådant samarbete ända från problemdefinitioner fram till åtgärdsidentifikation och framställning av planeringsunderlag säkras en önskvärd och nödvändig samverkan med den planeringsorganisation som finns i länet. Projektet skall inte heller syfta till att skapa några nya planeringsformer utan endast till att ge befintlig planering nya infallsvinklar och nytt innehåll.

De problem, som den utvecklingsplanering kommer att beröra i många fall kommer inte att kunna lösas inom en sektor eller på en nivå. För att kunna analysera och ange de operationella målen behöver klargöras med vilka medel som olika organ kan arbeta med. Vid analysen av mål och medel blir det viktigt att också klargöra vem som skall svara för vad.

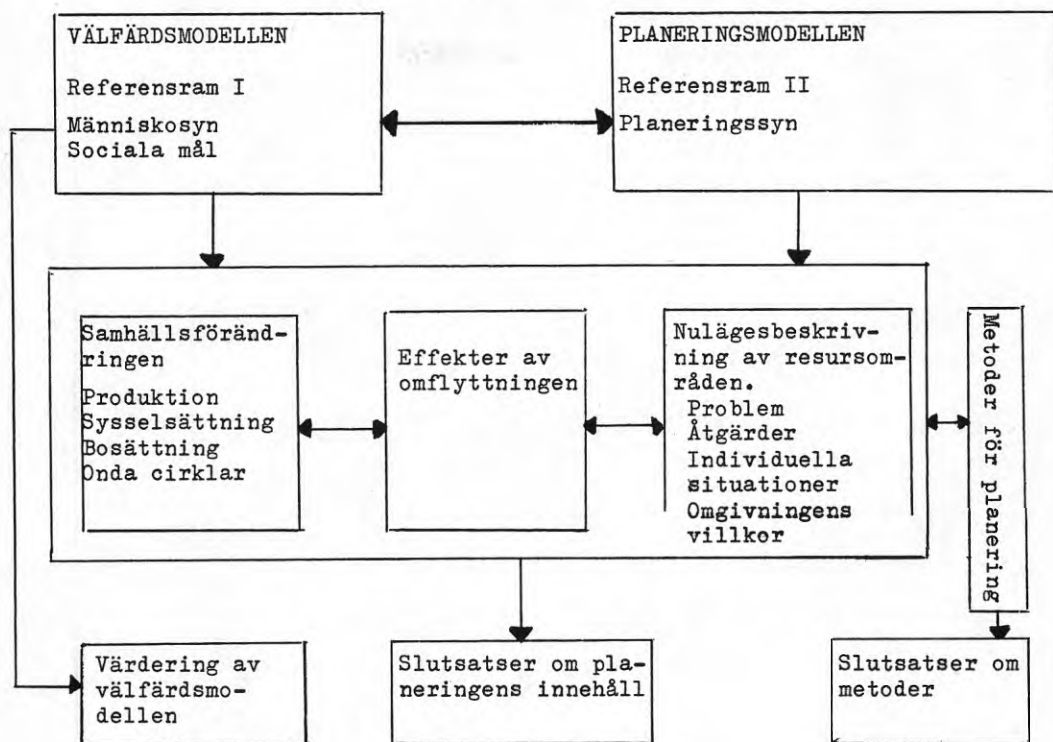
1) Jfr Social miljöplanering a a.

ARBETSGÅNGEN I PROJEKTET

Projektets struktur framgår av nedanstående figur.

PROJEKTETS STRUKTUR

En gemensam referensram, som arbetas fram och som kan accepteras av deltagande parter, skall bilda utgångspunkt för projektets övriga fortsatta aktiviteter. Ena delen av referensramen är en välfärdsmodell, som skall klarlägga begrepp som människosyn, sociala mål och vad vi menar med sociala problem och välfärd. Den andra delen är planeringsmodellen, som skall syfta till att överföra välfärdsmodellen i en praktiskt hanterbar planeringsmetodik utifrån befintlig planering med förutsättningen att rådande planeringsansvar ska bibehållas intakt. Denna del kräver också ett utvecklingsarbete vad avser metoder för planering.

Referensramen ger utgångspunkter och begrepp vid arbetet med att utforma planeringsunderlaget. Detta beskrivs i de mellanliggande boxarna i figuren projektets struktur. Samhällsförändringens innehåll och konsekvenser i länet vad gäller produktion, bosättning, social förändring (onda cirklar) skall belysas och analyseras. Omflyttningsproblematiken är central i all välfärdsanalys och måste därför bli föremål för särskilda studier och bedömningar inom ramen för projektet. Bl a för att samordna projektarbetet med socialstyrelsens övriga utvecklingsprojekt (bl a Socialt arbete (SOA), Tierp och Vilhelmina) avses inventeringen och analysen av människors nuvarande villkor att ske

med den indelning i resursområden, som socialstyrelsen avgränsat som speciellt vitala för social planering - arbete och arbetsmiljö, boende och boendemiljö, trygghet och service etc.

Dokumentationen ska göras på flera olika sätt - systematiskt utnyttjande av befintlig forskning och genomförda utredningar, planerad insamling av kunskaper och erfarenheter som befattningshavare med kännedom om förhållande på fältet besitter, stödkonferenser, avgränsad nyinsamling av primärdata bl a intervjuer med invånare i länet för att få grepp om hur deras nuvarande situation har samband med förändringar som inträffat i det omgivande samhället.

Projektet uppsummeras dels i ut- och omvärdering av välfärdsmodellens generella användbarhet, dels i underlag och slutsatser för planeringens innehåll och metoder. Genom olika åtgärder inom de skilda administrativa organen kan de materiella bristerna fyllas igen. Ekonomiska problem kan åtgärdas genom förbättrade försäkringsförmåner om arbetslöshetsförsäkring, sjukförsäkring, pensionering eller socialhjälp. Bristfälliga bostäder kan åtgärdas genom bl a bostadsbyggande, lånebestämmelser etc samt ekonomiska bidrag, som möjliggör för hushållen att hyra bostäder med högre standard.

I det planeringsmetodiska delprojektet kommer att studeras bl a förutsättningarna att i olika planeringsformer arbeta med det underlag som utvecklingsplaneringen kommer att presentera.

Planeringsunderlaget

Planeringsunderlaget skall beskriva sociala missförhållanden och brister i fördelningen av välfärden och hur dessa har samband med olika faktorer, som kan beskrivas som sociala problem. I projektet kommer också att studeras hur dessa faktorer kan förväntas att komma att utvecklas och med vilka åtgärder och resurser och med vilken effekt de kan påverkas.

Beskrivnings- och analysarbetet skall som nämnts försigå i nära kontakt med personer verksamma inom olika samhällsorgan. Så långt möjligt skall utnyttjas befintligt material beträffande förhållandena i Norrbotten och de problem, som projektet arbetar med. Successivt skall detta material under projektarbetets gång kompletteras med egen insamling av primärmaterial.

Levnadsnivåundersökningar kan genom att kvantifiera problemen ge underlag för att diskutera vilka sociala missförhållanden, som bör åtgärdas. För närvarande övervägs inom projektet hur sådant underlag skulle kunna användas. Olika alternativ finns:

- egen insamling eller utvidgning av antalet personer från Norrbotten i annan levnadsnivåundersökning

- analyser av material insamlat i annan undersökning med hänsyn till indelningar, som är relevanta för en analys av ett län med egenskaper som är karaktäristiska för Norrbotten.

Alternativen erbjuder olika för- och nackdelar med hänsyn till olika krav, bl a möjligheterna att resultaten uppfattas som viktiga och relevanta för de skilda planeringsansvariga organen samt kostnaderna.

Detta sätt att beskriva och åtgärda de sociala missförhållandena ligger nära en produktionsorienterad planering. Planeringsproblemet kommer då att gälla hur givna ekonomiska resurser skall fördelas mellan de behov och anspråk som riktas mot olika sektorer. Effektiviteten i dessa sektorerers verksamhet bedöms ofta med hänsyn till kostnaderna per prestation. Många av de missförhållanden som möter inom utbildningssektor, boende, arbetsmarknad, socialvården samt hälso- och sjukvården etc är svåra att fånga och beskriva på detta sätt. Ofta är de resultatet av långvariga processer.

Som ett led i arbetet med länsprogram 1974 lät länsstyrelsen i Norrbottens län göra ett par fallstudier. Den ena gäller ett typiskt hushåll i en expansiv centralort med stark inflyttning, den andra ett hushåll i en tillbakagående glesbygd med utflyttning. Studierna sammanfattas i länsprogrammet på följande sätt:

"Makarna i glesbygdshushållet är i övre medelåldern och har haft sju barn varav de flesta är utflugna. Mannen arbetade fram till början av 1960-talet i skogen och har sedan dess gått arbetslös under långa perioder. Beredskapsarbeten, arbetslöshetsunderstöd och sjukpenning har svarat för inkomsterna. Hustrun har aldrig haft arbete utanför hemmet. Familjen bor i egen bostad.

Hushållet i centralorten representeras av makar i 30-årsåldern och två barn. Makarna har flyttat till centralorten från en liten by i Norrbottens inland under slutet av 1960-talet. Mannen arbetar 3-skift vid en stor industri medan hustrun är hemarbetande. Familjen bor i ett bostadsområde som färdigställdes 1973.

Bägge hushållen räknas till de resurssvaga i samhället. Man är vare sig politiskt eller fackligt aktiva.

Fritidsaktiviteterna begränsas för den kvarboende familjen till TV-tittandet under kvällarna. Umgänget med grannarna har blivit avsevärt mindre sedan TV kom in i bilden. Under vintern deltar man ofta vid bingoträffar. Under sommaren blir fritidsmönstret ett annat för då kommer ofta släktingar och barn på besök.

Den inflyttade familjen har svårt att få kontakt med grannarna. Man känner inte ens de som bo i samma trappuppgång och upplever sig vara ett slags invandrare i tiden och i rummet. Familjen anser sig inte kunna finna meningsfull

sysselsättning i bostadsområdet under fritiden. Man önskar framför allt aktivitetslokaler och en mer organiserad barnverksamhet. Familjen åker ofta på besök till hemorten där barnen ges möjligheter till kontakter med den äldre generationen, d v s far- och morföräldrar.

Jämförelser mellan de två hushållen visar att välfärd, individuell resursstyrka och behovstillfredsställelse är komplicerade begrepp och delvis "motsägelsefyllda" i praktiken. Inflyttningsfamiljen har fått en avsevärt förbättrad arbetsmarknads- och ekonomisk situation men känner otillfredsställelse med boendemiljö, sociala kontakter och fritidsaktiviteter vilket påverkar hälsan i vidare mening negativt. För den kvarboende familjen har välfärds-situationen efter nämnda komponenter i det närmaste motsatt innehåll." 1)

Fallbeskrivningarna visar att hushållens situation har samband med långsiktiga processer i samhället och med successiva förändringar i hushållens villkor. Välfärden och de sociala missförhållandena kan ses som strukturellt betingade. För projektet blir det då av betydelse att se hur missförhållandena finns samlade på individnivå, hur de hänger samman med levnadsvillkoren i individens omgivning och förändringar och hur individen är indragen i olika onda och goda cirklar. Beskrivningen och analysen avser därför att göras på flera nivåer.

Individen: Individens välfärd och sociala problem, sambanden mellan å ena sidan välfärd och sociala problem och å andra sidan omgivningens resurser och strukturella förändring, konsekvenser för individen av omflyttningen samt onda cirklar.

Området: Individer med sociala problem i området, resurser i området och anpassningen av dessa till individens välfärd och sociala problem samt konsekvenser av samhällsförändring och omflyttning på resurserna i området.

Kommunen: Individer med sociala problem i kommunen, resurser i kommunen och anpassningen av dessa till individens välfärd och sociala problem, samt konsekvenser av samhällsförändring och omflyttning på resurserna i kommunen.

Regionen: Individer med sociala problem inom regionen, resurser i regionen och anpassningen av dessa till individens välfärd och sociala problem, samt konsekvenser av samhällsförändring och omflyttning i regionen.

- 1) Denna allmänna beskrivning i konventionella termer har som implicit begreppsapparat en uppsättning "välfärds-komponenter" ordnade i ett kontinuum från rena resurser som t ex ekonomisk och politisk makt samt arbete, över behovsresurser som t ex utbildning och kunskap, boendemiljö och service till rena behov som fruktan, hunger, kontakter och ytterst hälsa.

Omfattningen av beskrivning och analys på de olika nivåerna och relationerna mellan nivåerna håller för närvarande på att preciseras.

Sven Thiberg:
ISTÄLLET FÖR ETT PAPER

BFR:s livskvalitetseminarium, Skokloster,
24 - 25 maj 1976

Jo, staden är ett träd, lille Christopher
 Staden är ett antal askar som fyller ut en stor låda
 Staden är en sorteringsmaskin som sprutar ut folk
 dom röda i en hög, dom blåa i en annan
 Staden är ett nät där man trasslar in sig och
 bara dom starkaste kan komma loss

Trädet har blivit vackrare med åren
 Askarna rymligare
 Färgskillnaderna mindre störande
 Nätet lite svagare

Därmed har de kyligt betraktande tröttnat på
 att iaktta

de uppenbart förkrympta grenarna
 de överfyllda askarna
 de mest stinkande högarna
 de snårigaste maskorna

Rör sig nu på mer sofistikerade nivåer:
 Livskvalitet.

Med fördelen att kunna käbbla också om vad man
 egentligen menar

I inomvetenskaplig mening.

Vältra sig i mätproblem, distinktioner, modeller.

Hur vore det att istället ägna sig åt:

Trädgårdsmästaren
 Askmanipulatorn
 Maskinkonstruktören
 Nätbindaren

Är det samma grabbar som förut?
 Eller kanske nya krafter har satts in?
 Med nya kunskaper och metoder?
 Effektivare och mer målmedvetna?

Jag vet inte.

Jag har bara lite preliminära siffror att komma med.
 Några hypoteser som ser ut att stämma.
 På ett ganska elementärt plan.

Om Örebro

som vi alla älskar för sina stora kvaliteter.

Som visar att trädet, askarna, maskinen, nätet
 ännu är fullt iakttagbara med blotta ögat.

Och att den viktiga frågan är,
 hur man skall komma åt dom som håller i trådarna.

(till deltagarna i BFR:s livskvalitetseminarium i
 Skokloster, hopradsade rader i ilskan efter att ha
 läst alla krångliga papers om livskvalitet, sent på
 natten den 12 maj 1976. Sven Thiberg)

STUDIER AV STADENS NEDÅTRIKTADE KRAFT
 några nyckelord till BFL/KTH:s Örebropaket

Byggnadsfunktionsläras "Örebropaket" har växt fram ur mitt och andras missnöje med den traditionella boendeforskningen: En ändlös rad av likartade studier på områdesnivå. Visserligen med en metodologisk utveckling från den gammalsociologiska till den socialantropologiska infallsvinkeln.

Min kritik innehåller flera komponenter: Avsaknaden av ett "vertikalt perspektiv" (samband makro-mikro villkor), avsaknad av distinktion mellan samhällliga förutsättningar, faktisk beteende, upplevd verklighet, avsaknad av en normativ forskarsyn på vilka kunskaps-element som är viktiga för samhällsförändring, osv.

Min tolkning av Örebro-paketets syfte kan redovisas i följande punkter (självfallet har de enskilda projekten därutöver andra mål):

1. att beskriva och förstå de processer på kommunal nivå, som utgör betingelserna för varje bostadsområdes framväxt och befolkning samt för förändringarna över tid
2. att beskriva och förstå de processer i bostadsområdet, som utgör betingelserna för hushållen och individerna över tid
3. att beskriva och förstå hur särskilt utsatta kategoriers livsvillkor styrs av processerna på dessa två nivåer - den kommunala och den områdeslokala

Denna banala, ensidiga och grova målsättning bortser från vissa nu etablerade föreställningar om människorna som självständiga, skapande varelser, om den kollektiva viljans möjlighet att förändra samhället mm. Vilket inte hindrar att vissa studier har aktionsforskningskaraktär, är delar i direkta förändringsstrategier mm. Men då på ett lokalt plan, inte att förväxla med huvudmålsättningens strateginivå - det övergripande byråkratisystemet.

Jag vill således frilägga och beskriva stadens nedåtriktade kraft, medveten om att den kan och måste motverkas av människornas uppåtriktade.

Den hypotes vi prövar, och redan har ganska goda be-
lägg för skulle kunna förhandsredovisas såhär:

Till

Er som styr och ställer i Örebro

I 30 år byggde ni tålmodigt ut er stad enligt alla
konstens regler. Omvärlden applåderade er bostads-
politik, er fysiska planering och era faktiska re-
sultat. Ni var bättre än de flesta.

Men de krafter som sorterar människor kunde ni inte
rå på, om ni nu verkligen ville det.

Tvärtom, stadens nedåtriktade kraft tycks förstärka
dessa. Stå på deras sida.

Ni har manipulerat vissa samhällskvaliteter i akt
och mening att fördela jämlikare. Det gör bilden
mindre skarp. Kan tom skapa en "försiktig optimism".
Som i grund och botten är obefogad.

Inom ramen för stadens grovsortering, sorterar sedan
människorna vidare. En finsortering som förstärker
mönstret. Betonar obalansen.

Till sist konsekvent drabbar de redan försvagade.

Hälsningar

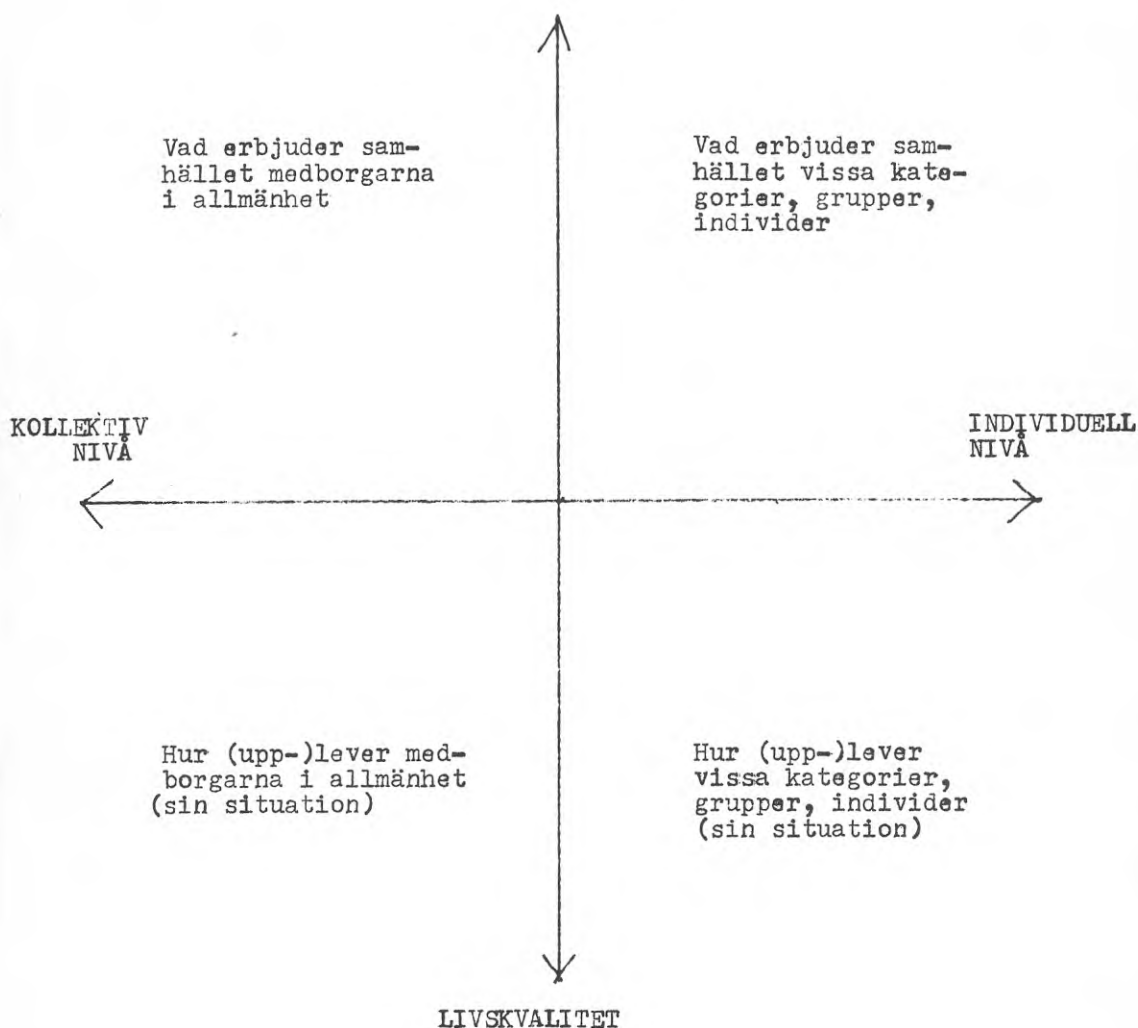
Örebropaketet

Jag upplever idag, att pratet om livskvalitet innebär
en risk. Att forskningen byter perspektiv från ojäm-
likhets- och förändringsperspektivet till allakani-
principblilyckligapåsinnivåperspektivet.

En sak är att förstå och anpassa sin forskning till
att materiell konsumtion inte är mått på livskvali-
tet (men det tror kanske ännu våra etablerade statis-
tiker), en annan att hålla fast vid att fördelningen
av de materiella resurserna är nyckelfrågan, när det
gäller att skapa förutsättningar för livskvalitet.

Eller är det kanske det vi skall ifrågasätta i vårt
seminarium?

SAMHÄLLSKVALITET

(modell avsedd att fungera som hjälpmedel vid klassning av olika ansatser inom fältet "livskvalitet och planering". Understryker hur flytande begreppsapparaturtycks vara)

Detta är en översikt över BFL/KTH:s forskningsprojekt i Örebro. Den bygger huvudsakligen på en PM som skrevs i februari 1975. Sedan dess har Brickebackenprojektet avslutats och ett nytt projekt tillkommit: Empirisk studie av skolbarns livssituation. En kort beskrivning för detta projekt har tillfogats. Den som till äventyrs vill veta mer om något delprojekt, kan vända sig till respektive forskare eller till mig.

Örebro har nationellt och internationellt under årtal tjänat som bostadspolitiskt föredöme och som en av de viktigaste orterna för experiment med nya samhällsplaneringsidéer.

Intresset för vad som händer i Örebro är fortfarande stort. Dit vallfärdar planerare och politiker. Material från Örebro redovisas och diskuteras på kongresser och seminarier.

Detta ytliga intresse har kombinerats med försök att studera vad som verkligen sker i Örebro och vilka resultat som ambitionerna faktiskt givit. Viktigast bland de tidigare studierna är Erik Holms och Lennart Holms undersökning i Baronbackarna och Rosta 1956 och Birgit Krantz återstudie i Baronbackarna 1962.

Örebro har åter kommit i blickpunkten inom boendeforskningen genom de fem projekt, som avdelningen för byggnadsfunktionslära vid KTH nu driver samtidigt. Fyra av dessa studier är finansierade av BFR, medan ett mindre projekt har karaktär av expertuppdrag för OECD. Syfte och angreppssätt i dessa studier redovisas här.

Tätortsexpansion och rumsliga processer

Förändringar och tillskott i den fysiska miljön i ett urbant område är resultat av flera processer. Grundläggande är förändringarna i produktionsförhållandena, som styr flyttningsströmmar, demografisk sammansättning och sysselsättning och därmed människornas ekonomiska och sociala villkor. Den kommunala planeringen för bostäder, utbildning, sjukvård och sociala omsorger bestämmer därutöver invånarnas livssituation. Vi anser det viktigt att se det som sker i enskilda bostadsområden, i ett perspektiv, som fångar in de övergripande rumsliga processerna. Därför har vi formulerat ett basprojekt, som vi tillmäter stor vikt i våra Örebrostudier. Det är inriktat på tätortsexpansion och rumsliga processer, satta i relation till regionens ekonomi och till de bostadspolitiska målsättningar och åtgärder som präglat efterkrigstidens Örebro. Projektet har inletts med en förundersökning. Förundersökningens syfte är att klarlägga vilka möjligheter som finns, att samla in och bearbeta material om dessa rumsliga processer och att koppla dem till övergripande strukturella förhållanden.

Även om förstudien bekräftat våra farhågor om ganska stora tekniska problem, vet vi nu att det är möjligt att med tillgängliga data skildra det vi önskar. Därmed får vi en tydligare bakgrund för de punktvisa studier i vissa bostadsområden, som skall ge den inträngande skildringen av lokala förhållanden.

Brickebacken servicecentrum

Under det "paraply" som den demografiskt/ekonomiskt/politiska studien ovan utgör, arbetar vi med två fältstudier, knutna till bostadsområden i Örebro. De gäller Brickebacken och Baronbackarna.

Brickebacken är det senaste i raden av bostadsområden i Örebro. Det innehåller bostäder för 5.000 personer samt ett "integrerat centrum", som vid det här laget är välbekant.

Studien har som huvudsyfte att utvärdera centrumanläggningen från organisatorisk, funktionell, social och ekonomisk synpunkt. Detta låter sig inte göras utan de boendes medverkan. Vi vill sätta deras livssituation och värderingar i relation till centrumanläggningens användning och utformning.

Studien, som utförs av en arkitekt, en sociolog och en ekonom i samverkan, omfattar ett 15-tal delstudier, avsedda att tillsammans bilda underlag för en samlad bedömning.

Projektet är ett försök att medvetet utnyttja flera samtidiga och kompletterande angreppssätt: Registerstudier och studier av dokumentation av "formell" karaktär, observationer med hjälp av foto och video, samråd med personalen, intervjuer med beslutsfattare, djupgående samtal med de boende under fria former och inför bestämda problemområden. Utredarna har långa perioder bott i området och skaffat sig en ingående personlig kännedom om förhållandena där. Ingen materialinsamling är överlämnad till utanförstående, utan görs av utredningensmän själva. De faktiska förhållandena i området, liksom personalens och de boendes värderingar ställs mot de föreställningar och målsättningar som beslutsfattarna gett uttryck för under tillkomstprocessen. Det faktiska ekonomiska utfallet ställs mot prognoserna.

Projektets syfte är att utöver utvärderingen av Brickebacken, ge konkreta anvisningar både av generell karaktär för utformningen av nya integrerade centra, och inriktade på Brickebackens successiva anpassning till de boendes krav.

När detta skrivs är fältarbetet i Brickebacken i stort sett avslutat. Det omfattande grundmaterialet sammanställs i ett 10-tal delrapporter. För att resultaten skall kunna utnyttjas praktiskt av beslutsfattare och planerare och för att "vanliga människor" skall kunna få tillgång till det, planerar vi en slutrapport i bokform samt en utställning. Medel för detta söks våren 1975 hos BFR.

Innovationsprocessen i social planering

Till Brickebacken är också knuten en begränsad studie, utförd på uppdrag av OECD och avsedd att exemplifiera innovationsprocessen i den kommunala sociala planeringen. Det gäller att skildra övergången från sektoriell till integrerad planering, dess drivkrafter och hinder.

Studiens målsättning kräver med nödvändighet en ingående och subjektiv beskrivning av institutioner och personer, av samspelet mellan centralt och lokalt verkande krafter, av informella och formella processer.

Tyngdpunkten är enligt OECDs önskemål lagd vid de sociala processer som inom en förvaltning leder till krav på och genomförande av genomgripande förändringar. Brickebackenfallet är ett bra exempel på en sådan förändringsprocess, inte minst därför att där finns en osedvanligt bred dokumentation av vad som förevarit.

Projektet slutrapporterades i januari 1975 till OECD och publiceras i en för flera nationella case-studies gemensam skrift.

Boendeområdet Baronbackarna har 1956 och 1962 blivit föremål för ingående studier. Vårt nya projekt bygger vidare på den kunskap dessa studier givit. Projektet innefattar tre stycken delstudier. I den inledande delstudien kartläggs översiktligt de demografiska och socioekonomiska förändringarna i området under perioden 1956 till 1973. Härmed skall vi få basdata, som underlag för fördjupningsstudier av nuvarande förhållanden och befolkning. Samtidigt är det angeläget att kunna relatera dessa basdata om Baronbackarna till data om hela Örebro, genom den förut omtalade studien av rumsliga processer - för att förstå läget i Baronbackarna nu.

Den andra delstudien är en kvalitativ och historisk fördjupning, som genom olika former av dokumentation och deltagande observation skall beskriva Baronbackarna under områdets tjuugoåriga existens. Denna etapp skall byggas på ingående samtal med de hushåll som bott i området sedan 1956, samt med vissa hushåll som flyttat in senare. Till hushållens subjektiva beskrivningar skall läggas objektiva data om förhållanden och förändringar i området.

Den tredje delstudien är en "återundersökning" byggd på intervjuformuläret från de tidigare två undersökningarna 1956 och 1962. Vi hoppas att kunna begränsa denna kostnadskrävande etapp till frågeställningar och till ett hushållsurval som kan ge väsentliga uppgifter om förändringar i området.

Processer i bostadsområden i ett barnomsorgsperspektiv

Tillgången till olika former av barnomsorg och hushållens anspråk på barnomsorg samspekar på ett komplicerat sätt med andra förhållanden i samhälle och bostadsområde. Studier av "barnomsorgens villkor" kan därför kasta ljus över processer inom arbetsmarknad, boende och fysisk planering som annars kan förbli dunkla och abstrakta.

BFR har beviljat anslag för ett forskningsprojekt i Örebro med vissa jämförelser med andra kommuner. I projektet skall förändringar i utbud och efterfrågan beträffande olika former av barnomsorg ställas i relation till förändringar i arbetsmarknad, hushållsstruktur och ekonomi, boendeformer, boendekostnads- och andra relevanta förhållanden på kommunnivå och i enskilda bostadsområden. Barnomsorgen som segregations- och integrationsfaktor i pågående urbana processer skall belysas. Föräldrarnas valsituation, liksom kommunernas beslutsförutsättningar och beslutsunderlag skall studeras.

Projektet utgör därmed ett försök att på ett medvetet och planerat sätt ställa samman informationer från "mikronivån" med kunskap om övergripande strukturella förhållanden. Därmed sker en direktkoppling till det forskningsprojekt som inleder denna redovisning, och som behandlar tätortsexpansionen i Örebro.

Empirisk studie av yngre skolbarns livssituation i två bostadsområden i Örebro.

Det är en utbredd uppfattning att de yngre skolbarnens situation inte är tillfredsställande, trots en rad barninriktade samhällsåtgärder. Vi utgår från de "fem punkterna" i barnmiljöutredningens fysisk-miljö-del, och använder dem som indikatorer. Intervjuer och observationer med barn, föräldrar och "barnarbetare" genomförs i två bostadsområden. Vi vill veta om de mönster som kan urskiljas i övriga Örebro-studier också avtecknas här.

Örebro - tätortsexpansion och rumsliga processer

start: oktober 1974 (förstudie)
mars 1975 (huvudprojekt)
beräknad slutpunkt: augusti 1976
utredningsman: Bertil Egerö, fil lic, demograf

Brickebacken servicecentrum - en utvärdering

start: oktober 1973
beräknad slutpunkt: december 1975 (forskarrapporter)
juli 1976 (bok, utställning)
utredningsmän: Anders Astemark, civilekonom
Lena Fleetwood, tekn lic, sociolog
Göran Olsson, arkitekt

Innovationsprocessen i social planering - exemplet Brickebacken

start: mars 1974
slutpunkt: januari 1975
utredningsman: Sven Thiberg, professor

Baronbackarna 3

start: mars 1975
beräknad slutpunkt: december 1976
utredningsman: Birgit Krantz, arkitekt
Bertil Egerö (förstudien)

Processer i bostadsområden i ett barnomsorgsperspektiv

start: mars 1975
beräknad slutpunkt: oktober 1976
utredningsman: Annika von Scheele, arkitekt

Empirisk studie av yngre skolbarns livssituation

start: september 1976
beräknad slutpunkt: februari 1979
utredningsman: Kerstin Ögren, fil kand

Furbergs kritik uppfordrande och stimulerande - i vissa fall missförstånd,

Ta upp vissa punkter till diskussion:

1. Välfärd och välbefinnande
2. Resurser och förverkligande
3. Samhällsnivån och individnivån
4. Rationellt handlande
5. Objektiv situation

1. Livskvalitet ett alltför luddigt och nebulöst begrepp.

Epigrammet bör uttryckas:

Individens tillfredsställelse i sin situation och hans möjligheter att bibehålla eller förändra den i enlighet med sina behov och intressen.

Det pekar på de två begreppen välfärd och välbefinnande, vilka är mer lämpade för en vetenskaplig situation. Begreppen har setts som knutna till individen och till omgivningen. Vi har velat betona att de är uttryck för relationen individ - omgivning.

Vi har sett välfärd som ett uttryck för individens handlingsutrymme bestämt av förhållandet mellan individens resurser och omgivande villkor. En individs välfärd är med detta sätt att se inte beroende av hur individen värderar sin situation.

Välbefinnande är individens grad av behovstillfredsställelse. I princip behöver man inte bestämma sig för vilka individens behov är för att avgöra graden av tillfredsställelse.

Välbefinnandet antas i huvudsak vara bestämt av individens välfärd och hans aspirationsnivå.

I det sammanhanget bör väl påpekas att varken välfärd eller välbefinnande ses som attribut.

Välfärd är inte ens en endimensionell variabel utan innefattar flera olika komponenter, vilka inte låter sig substitueras för varandra.

Vi har sett välfärd som ett uttryck för individens handlingsutrymme, vilket vi inte ser som liktydigt med handlingsfrihet. Att t ex lagen sätter samma restriktioner på rikas handlande som på fattigas innebär inte att de har samma välfärd. När vi specificerade välfärd i ett antal komponenter togs handlingsfrihet med som en av dem under beteckningen autonomi.

Handlingsutrymme skall inte avse hypotetiska handlingsmöjligheter utan verkliga alternativ mellan vilka individen har reella möjligheter att välja och därigenom påverka sina framtida levnadsvillkor.

2. Vi har knutit välfärdsbegreppet till individens resurser och inte till individens utnyttjande av sina resurser, vilket Furberg betraktar som excentriskt.

Nu förefaller det mig snarare vara föga originellt, vi ställer in oss i ett led där det står många framför oss. Det är t ex inte ovanligt att man, om vi begränsar oss till materiella nyttigheter, likställer välstånd med ekonomiska resurser oavsett hur individerna sedan utnyttjar dem. Att en individ, som har mindre ekonomiska resurser än en annan, investerar dem på ett sådant sätt att relationen vid en senare tidpunkt är omvänd, kan rimligtvis inte innebära att han hade högre välstånd än den andra vid den första tidpunkten.

I det sammanhanget bör väl närheten av de här förda diskussionerna till diskussionen om makt framhållas. Vi har sett denna närhet men inte orkat genomföra kopplingen. Även i diskussionen om makt finns en tradition som ser makt som resurser, vilka individen eller gruppen kan mobilisera. Man kan förvisso diskutera lämpligheten i vår ståndpunkt men knappast betrakta den som excentrisk.

3. Furberg inför samhällskvalitet - sannolikt fruktbart. Men jag kan inte förstå att samhällskvaliteten skall vara annat än ett aggregerat uttryck för samhällsmedlemmarnas förhållanden.

Kollektiv, organisationer, företag m m är väsentliga enheter i analysen av hur ett samhälle fungerar och förändras men i analysen av hur bra samhället är måste man använda de enskilda individerna som enheter.

Furberg framhåller på flera ställen att SQ inte restlöst låter sig återföras på de enskilda samhällsmedlemmarnas förhållanden. Jag har svårt att inse vad som utgör återstoden. Eventuellt beror det på olika referensramar, men jag skulle gärna vilja ha den här återstoden närmare förklarad.

4. Furberg beskyller oss för att betrakta människor som rationella maskiner, men såvitt jag förstår är det just det vi inte gör.

Att vi talar om en modell för rationellt handlande beror ju just på att vi inte antar att allt handlande är rationellt i denna mening.

5. Furberg framhåller det problematiska i att utgå från den objektiva situationen. Vi använder objektiv i betydelsen oberoende av hur individen värderar sin situation. Det är tveklöst problematiskt och svårt att konceptualisera denna situation och det är möjligt att Sartre's fakticitetsbegrepp har mycket som talar för sig. Vi menar inte heller annat än att situationen skall begreppläggas på det i det givna samhället övliga sättet, särskilt på det sätt som anvisas inom vetenskapen. Planering förutsätter en omgivningsbeskrivning och skall man komma ur den rökiga kammaren och syssla med verkligheten måste man konceptualisera denna verklighet så gott det nu sig göra låter.

Svar på Mats Furbergs kritik af notatet "Planning Urban Settlements for Quality of Life" - et indlæg på Byggeforskningsrådets seminar om livs-kvalitetsforskning og planlægning. Maj 1976.

Det har været overordentlig stimulerende, at læse MF's kritiske bemærkninger til vort notat. Det er udbytterigt for os, at få en vurdering med udgangspunkt i et andet videnskabsområde. At dette område er filosofien - specielt moralfilosofien - betyder, at kommentarerne er særligt interessante, fordi vi ved, at vi ikke har kunnet undgå at rejse problemer af moralfilosofisk karakter.

Jeg vil fremsætte mine kommentarer i lyset af et par indrømmelser overfor MF's kritik. Den første er en indrømmelse af, at de to begreber well-being og well-fare ikke er tilstrækkeligt teoretisk begrundede. Den sprogligt set vellydende og letforståelige skelnen mellem en subjektiv og en objektiv dimension er først og fremmest begrundet ud fra metodemæssige overvejelser, som jeg gerne vil forklare.

Well-being er et udtryk for oplevet tilfredshed. Da dette begreb har dannet udgangspunkt for mange analyser - fx af boligområdets kvaliteter - i de senere år, måtte vi tage stilling til analyser af denne karakter. Den grad af tilfredshed, som en interviewperson giver udtryk for, afhænger ikke blot af kvaliteten af de ydre betingelser, som han lever under, men også af hans forventninger til situationen. Forventninger er knyttet nært sammen med hidtidig erfaring, og veksler derfor fra menneske til menneske, og fra samfundsgruppe til samfundsgruppe. Det betyder, at to personer, som lever under meget forskellige forhold kan give udtryk for samme grad af tilfredshed. Et højt og et lavt indtægtsniveau kan fx modsvares af et højt og et lavt forventningsniveau til indkomst.

Måling af tilfredshed er forbundet med metodologiske problemer, bl.a. fordi interviewerens igennem sine spørgsmål kan påvirke den interviewedes forventninger og fordi den interviewede bevidst eller ubevidst kan give et fordrejet billede af sig selv.

Andre problemer er imidlertid knyttet til anvendelsen af tilfredshedsmålinger i planlægningen.

Planlæggere har søgt at anvende tilfredshedsmålinger som hjælp til at opstille kriterier for vurdering af planer. Tanken er, at folk, som igennem en periode har levet i en realiseret plan - fx et boligområde - skulle være

de nærmeste til at vurdere om planen har været god eller ej. Da denne vurdering som nævnt afhænger af folks forventninger, og da planlæggernes ønske er at få kriterier, som er konsistente fra den ene plan til den anden, er det tvivlsomt, hvad nytte man kan gøre af sådanne tilfredshedsmålinger.

Såfremt alle mennesker havde samme forventninger, ville den udtrykte tilfredshed hos folk, som levede under forskellige forhold, meget nøje afspejle hvor gode eller dårlige disse forhold er.

Mennesker er imidlertid forskellige og har ret til at være forskellige. Man kunne derfor også hævde, at det primære for planlæggeren var at iagttage, at folk var tilfredse. Dette kunne imidlertid føre til, at planlæggeren så det som sin opgave, at påvirke folks forventninger - at aklimatisere folk til deres situation gennem uddannelse eller substituerende tilbud som fx fritidstilbud.

Da vi er af den opfattelse, at det er planlægningens primære opgave, at regulere de betingelser, som befolkningen lever under - og ikke deres forventninger og bevidsthed - har vi taget afstand fra at sådanne mål for folks tilfredshed, eller well-being, skulle anvendes som kriterier eller mål i planlægningen.

I vores bestræbelser på at markere dette, har vi bibragt nogle af den opfattelse, at well-being per se ikke bør være noget mål for planlægningen. Det er naturligvis en misforståelse. Well-being må - i en eller anden forstand - være et yderste mål for samfundsplanlægningen. Vi tager blot afstand fra at anvende målinger af well-being som operationelle mål.

Den subjektive vurdering kan da heller ikke forkastes. Blot kræver den den meget mere dybtgående analyse af den situation hvorunder folk lever samt deres erfaringsbaggrund. En sådan analyse kan ikke bruges direkte til opstilling af kriterier for kvaliteten af en plan. Derimod kan den bruges til at give planlæggeren større forståelse for de forhold som folk lever under og for de problemer, som folk selv oplever som problemer. Herigennem kan analysen føre til at planlægningens problemstillinger reformuleres således, at de kommer i større uoverensstemmelse med problemer som folk ser dem.

Den anden indrømmelse, som jeg må give, er til MF's kritik af vor generelle definition af livskvalitet på side 17.

Jeg er enig med M.F. i at livskvalitet må være et udtryk for kvaliteten af en tilstand - for noget som er realiseret. Planlæggeren kan ikke realisere livskvalitet for befolkningen, men han kan søge at ændre de samfundsmæssige rammer, så de giver det enkelte menneske bedre mulighed for at realisere sig selv.

Det er disse rammer, som er centrale for os. Vi kan kalde dem for levevilkår. Det betyder imidlertid ikke, som M.F. hævder, at vi nu taler om samfundskvalitet. Vilkårene for at realisere sig selv er ikke fælles for alle mennesker i et samfund. For det første tager de ydre samfundsmæssige rammer sig forskelligt ud for personer, som er placeret i forskellige positioner i samfundet - for det andet varierer folks ressourcer eller midler til at handle under disse forhold. I analysen af levevilkår er den handlende, individet eller kollektivet, så at sige databærende. Analysen af levevilkår kan derfor ikke erstattes af analyser af samfundskvalitet. Hermed afviser jeg imidlertid ikke begrebet samfundskvalitet.

Forholdet mellem de tre begreber kan udtrykkes således: "Det enkelte menneskes chance for at opnå livskvalitet øges med gode levevilkår. Er levevilkårene gennemsnitligt bedre i samfund A end i samfund B, vil samfundskvaliteten (sq) være størst i A".

Min præcisering af vort begrebsapparat får betydning for min kommentar til M.F.'s øvrige kritik, idet den flere steder er baseret på misforståelser, eller uheldige omfortolkninger. Det drejer sig om M.F.'s omfortolkning af begrebet "well-fare", om konstruktion af det, som han kalder vort rationalitetspåstulat, samt hans påstand om at vi ikke skelner værdier og normer.

Vi kan vende tilbage til nogle af disse problemer senere i debatten.

Niels Boje Groth

Svar på dele af Mats Furbergs kritik.

Om behaviorisme:

Mats Furberg hævder, at handlemodellen er behavioristisk, idet han opfatter modellen som havende til formål at gøre det muligt at forudsige menneskers handlinger.

Modellen i sig selv kan godt opfattes som behavioristisk, men den kan også opfattes på anden måde. Modellen er kun et værktøj og det er måden at anvende den på der er afgørende for om den er behavioristisk eller ej. Modellen kan derfor ikke betegnes som behavioristisk ud fra en betragtning, der alene vedrører modellen.

Vi mener ikke, at det er muligt at anvende modellen så deterministisk som behaviorismen forudsætter.

For det første opfatter vi mennesket som et aktivt og skabende væsen, der ikke blot reagerer på forhold i omverdenen. Mennesket er et subjekt. Det gør det i princippet umuligt at anvende modellen til på deterministisk vis, at forudsige menneskers handlinger. Det vil kun være muligt, at anvende modellen til at forudsige hvilke handlinger, der er sandsynlige. Det svarer nøje til atomfysikkerens evne til at forudsige partiklers bevægelser.

For det andet finder vi ikke, at interessen i forudsigelsen er den mest givtige, når modellen skal anvendes til levevilkårsanalyser. Vi ønsker at anvende modellen til at danne et billede af de begrænsninger, som mennesker møder, når de vil realisere visse handlinger. Modellen skal anvendes til at identificere begrænsninger og manglende ressourcer og ikke til at forudsige handlinger.

Den holdning implicerer også, at der ikke i vor tekst ligger nogle intensioner om, at være formyndere for folk. Tværtimod betragter vi det som det væsentligste træk hos mennesket, at det er et aktivt og skabende menneske. Det medfører, at det vil være rimeligt, at kræve at levevilkårsanalyser skal kunne forstås af de mennesker, den berører, idet en sådan forståelse er nødvendig, hvis "de berørte" selv skal handle.

Knud Erik Hansen.

Seminarium om Livskvalitet och planering på Skokloster den 24-25 maj 1976.

ANMÅLAN AV ÅKE DAUNS PAPPER "METODER ATT DOKUMENTERA INDIVIDENS VÄRDERELEVANTA FÖRHÅLLANDE TILL BOENDEMILJÖN". *

Lars Hjärne

Av tidsbrist (och utrymmesbrist) skall jag framföra mina synpunkter i punktförm. Jag koncentrerar mig på metodfrågor och berör inte de hypoteser som författaren berör.

A Problemet som Åke Daun (ÅD) tar upp är hur forskare skall kunna värdera boendemiljön. Hans tes är att man bör göra det genom vad han kallar "subjektiva" kriterier. Jag har tolkat distinktionen "subjektiv-objektiv" - vilken jag tycker är oklar - på följande sätt:

objektiv: Forskare → Miljö

subjektiv: Forskare → (Individ → Miljö)

I sitt papper för ÅD ingen argumentation för varför man bör se individens reaktioner på boendemiljön som kriterium på miljöns kvalitet. Detta tas dock upp i en artikel i SF 2/75. Det hade varit till fördel för diskussionen på seminariet om han upprepat sina argument i pappret.

B I huvuddelen av pappret tar ÅD upp olika sätt att mäta individers reaktion på miljön. Han berör tre typer av reaktioner

- verbala handlingar
- icke-verbala handlingar
- psykiska reaktioner på miljön.

Det framgår inte om han anser dessa kategorier uttömmande eller bara som exempel.

Som utgångspunkt för en diskussion vill jag peka på vissa oklarheter i texten.

C I det första avsnittet behandlas en del svårigheter som är förknippade med att dra slutsatser av verbala handlingar. Främst behandlas svar på direkta frågor om miljön. Mer parentetiskt kan man ifrågasätta ÅD's omvändande av attitydbegreppet som han tycks se synonymt med "åsikt". ÅD ställer sig tveksam till fruktbarheten att arbeta med enkla åsiktsmätningar som grund för värderingar av boendemiljön. Hans huvudtes är att man bör sätta in åsikterna i en mer komplex livssituation för att kunna tolka svaren. Detta synsätt delar han med mig och antagligen med huvuddelen av de närvarande.

* Utskrivet på basis av ett manus för ett muntligt inlägg på seminariet. Inlägget blev på grund av tidspressen ytterligare något nedkortat.

- D I det därpå följande avsnittet om icke-verbala handlingar återkommer ÅD till samma problem som i det första avsnittet, här tillämpat på tolkningen av flyttningsmotiv. Vi får däremot inte klart för oss vad ÅD egentligen anser om problemen vid tolkningen av icke-verbala handlingar. Jag föreställer mig att studier av mer aktiva försök från de boende att påverka sin miljö borde kunna ge en bättre grund för bedömning av miljön, än flyttningar och destruktiva handlingar. Detta berörs dock inte av ÅD.
- E Som en tredje metod tar ÅD upp försök att föra fram andra reaktioner än direkta handlingar som tecken på brister i miljön. Han väljer av någon anledning psykiska symptom på behovsfrustration. Varför han inte behandlar dödlighet eller somatiska sjukdomar förklarar ÅD inte. Även i detta avsnitt återgår ÅD till att diskutera verbala utsagor.
Jag känner mig föga övertygad av ÅD's påstående att det metodologiskt skulle vara besvärligare att klarlägga boendemiljöns psykologiska konsekvenser än arbetsmiljöns. Det är snarare fråga om vilka metoder som man har tillämpat vid studierna. Speciellt borde inte studier av situationen för de grupper som har boendemiljön som sin huvudsakliga livsmiljö skilja sig så mycket från arbetsmiljöstudier.
- F ÅD's definition av boendemiljö är oklar. På flera ställen i pappret tycks han närmast avse vad som ibland kallas "byggd miljö". På andra ställen inkluderas explicit "social miljö". Där får förklaringsmodellen snarast följande utseende:
Forskare → individens reaktion → social miljö → fysisk miljö.
Det är också oklart vad i den fysiska miljön som ÅD ser som omgivningsegenskaper. Förekomst av lägenhetsöverskott och variationsrikedom i lägenhetsutbud vilket möjliggör flyttningar inom ett område tycks inte räknas in. Inte heller tar ÅD upp avstånd till arbetsplats eller boendekostnader.
- G I två slutavsnitt försöker ÅD vidga sitt perspektiv. Där finns dock flera oklara punkter. Uppdelningen i ett "socialpolitiskt" resp "samhällspolitiskt" perspektiv är ett exempel. Andra synpunkter verkar viktiga och pekar på riskerna med ett för statiskt livskvalitetstänkande. Här kan kanske Michelsons och Lindbergs begrepp "substration" föra diskussionen vidare
Överst på sidan 15 för ÅD ett resonemang om samhällsförvandling som förefaller förenklat och pessimistiskt.
- H I den andra epilogen tar ÅD upp flera problem som också berörs av andra papper till seminariet. Omöjligheten att maximera välfärden för vissa utan att andra blir lidande berörs t ex liksom mättnadseffekter.

Han försummar dock att utveckla den kanske viktigaste frågan, nämligen hur ett uttagande av hög välfärd i dag påverkar förutsättningarna för morgondagens välfärd och som ett delproblem hur industriländernas välfärd påverkar den övriga världens.

Jag känner mig också osäker på tolkningen av Allardt's resultat vilka jag inte heller har hunnit studera närmare. Kan inte det minskade sambandet som ÅD refererar vara en statistiskt åstadkommen felaktighet. Om man skär bort en del av extremvärdena i en fördelning över två variabler borde väl det statistiska sambandet minska utan att variablerna förändrar sina värden.

Avslutningsvis vill jag bara ifrågasätta om inte ÅD för lättvindigt avvisar betydelsen av skillnaden i materiella förhållanden som grund för välfärdsproblem. Som också påpekades av andra på seminariet, har vi tillräckligt med verkliga resursbrister för stora befolkningsgrupper för att i välfärdsforskningen ägna allt för mycket uppmärksamhet åt rena överflödsproblem. Frågan är väl också om de för välfärden viktigaste strukturella problemen heter främlingskap och överflödsstress.

Anders Järnegren

Några utgångspunkter för diskussionen av Lindbergs och Michelsons uppsats "Livskvalitet i den byggda omgivningen

Ett grundläggande ställningstagande i Lindbergs och Michelsons uppsats är att de uppfattar livskvalitetsfrågan som : "ett värdeproblem och ... att dylika frågors lösande ligger utanför den vetenskapliga metoden" (s 181) Detta ställningstagande berör en vetenskapsteoretisk fråga som jag inte närmare vill gå in på eller ta ställning till i detta sammanhang. Lindberg och Michelson anser emellertid att: "empiriska studier av mänskligt beteende kan ge kunskap som är väsentlig för flera ändamål, bl a för att belysa livskvalitet och för planering i avsikt att höja människors välfärdsnivå" (s 182) En första fråga blir då: Vilka kunskaper kan vara användbara för planerings- och livskvalitetsfrågor?

I FIG. 1 på s 183 presenterar Lindberg och Michelson tänkbara typer av beteendestudier. Dessa täcker in ett vitt fält, alltifrån uppkomsten av individens sociala-fysiska omgivning till sammanhangnen mellan olika tillstånd inom en individ. Det är en stor arbetsuppgift att skaffa sig kunskaper inom dessa olika områden och än svårare torde det vara att sammanföra dem till en helhet. Jag skulle vilja ta upp en fråga i detta sammanhang. Även om man förfogar över en dylik omfattande kunskap, skulle denna trots allt inte vara förenad med vissa begränsningar? Orsaken till denna min undran är att

Lindberg och Michelson tycks uppfatta samhällseliga fenomen på ett tämligen statistiskt, eller ickehistoriskt, sätt. De förefaller vilja se det generella snarare än det unika. Detta gäller speciellt de beteendestudier som betecknas som typ 1 och typ 2. Kunskaper om sådana processer som baserar sig på studier av typ 3 har att göra med ofta grundläggande samhällseliga förändringar, vilka "genererar" nya rumsliga och sociala förhållanden. Kunskaper av typ 1 och 2 blir därmed relativa till olika historiska situationer. En något tillspetsad fråga skulle då vara: Är det så att kunskap om ett områdes funktion idag kan vara överspelad eller irrelevant imorgon?

Den fysiska omgivningens föränderlighet kan ge många exempel på denna problematik. En illustration från en del av landet som jag råkar känna litet närmare är att över 40% av det totala bostadsbeståndet inom Sydvästra Skåne har tillkommit under de senaste 15 åren. Hur ter sig dagens situation mot bakgrund av de kunskaper man hade för låt oss säga 15 år sedan? Vilken betydelse kan dagens kunskaper ha 15 år frammåt i tiden mot bakgrund av en dylik förändringstakt? En mer kvalitativ illustration till den föränderlighet, som kännetecknar de rumsliga fenomen som är förknippade med frågor kring livskvalitet, har att göra med konsumtionen av mark för olika ändamål. Tidigare existerade ett relativt nära samband mellan konsumtionen av mark för t ex boende och arbete. Idag förefaller detta samband allt mer luckras upp och markkonsumtionen för boende tycks följa andra "lagar" än tidigare. Markkonsumtionen för fritid förefaller också vara inne i en

omvandlingsfas, som leder till fysiska och sociala mönster vilka vi idag inte helt kan överblicka.

Jag menar alltså att man utöver kunskaper om sådana samband som idag kan existera mellan beteende, omgivning, etc, behöver kunskaper om sådana processer, som förändrar individens relationer till den yttre miljön. Dessa kunskaper kan i bästa fall ge en uppfattning om sådana tendenser som är i tilltagande (det är t ex troligt att den sociala segregationen successivt förstärks i samband med de tilltagande befolkningsomflyttningarna inom dagens tätortsregioner), eller sådana som är i avtagande (de hälsoproblem, t ex tbc, som tidigare var förknippade med bostadens kvalitet, har minskat under de senaste decennierna), och så vidare.

Föreställningen att en given historisk situation är relativt oföränderlig, och studiet av sambanden inom olika historiska "tvärsnitt", kan säkert ge kunskaper som är relevanta för diskussionen kring, och planeringen för, livskvalitet. De förhållanden som studeras är emellertid föremål för en ständig omvandling. Överraskningar kan inträffa som ställer bedömningarna på huvudet.

I botten på det här resonemanget ligger en känsla av att någon form av indikatorer kan vara användbar för diskussionen kring livskvalitetsproblemen. Vilka dessa bör vara är emellertid en öppen fråga. Att de med nödvändighet måste bestå av aggregerade mått, något som Lindberg och Michelson kritiserar, kan jag inte förstå.

Lika gärna som man studerar sambanden mellan en rad olika fenomen i nuet, borde man söka beskriva dessa över tid. Problemet är snarare att det krävs en teori om de kausala samband och de grundläggande samhällsförändringar som "genererar" processerna.

Hittills har jag diskuterat de kunskaper som kan vara användbara för planering av livskvalitet. En annan fråga är hur dessa kan utnyttjas. Det paradig som Lindberg och Michelson presenterar på s 21, tillsammans med de illustrationer de hämtar från Toronto, ger en uppfattning av svårigheterna att genom planering påverka eller styra de fenomen som kan vara relevanta för livskvalitet. Även om man förfogar över tillräckliga kunskaper är det långtifrån säkert att man kan påverka relevanta förhållanden. I vissa fall torde det t ex vara frågan om att åstadkomma grundläggande samhällsförändringar. Föreställningen om planering som en styrning av samhälleliga förhållanden och planeraren som ett subjekt i en historisk process tycks ibland en smula överdriven. Ser man på verkliga förhållanden framstår detta ofta som något av en myt. Kanske skulle man lika gärna kunna utgå från föreställningen att planeringen anpassas till samhällsförändringar och att planeraren är ett objekt i den historiska processen. Den praktiska sidan av livskvalitetsproblematiken måste ses i detta sammanhang.

Diskussionsinledning till Maria Nordströms inlägg: Oberoende och frihet. En psykologisk analys utifrån individens upplevelse av sin boendesituation

Rikard Küller

Avdelningen för Formlära
Sektionen för Arkitektur
Tekniska Högskolan i Lund
Fack 725, 220 07 Lund 7

Eftersom inlägget representerar tillämpning av psykoanalytisk teori vill jag först ge en kort beskrivning av psykoanalysens huvuddrag och håller mig därvid till Sigmund Freuds modell. Freud liknade själslivet vid ett isberg, av vilket den mindre delen syntes ovanför vattenytan - det medvetna - och den långt större delen var under ytan - det undermedvetna. Där nere fanns behoven, passionerna, de undertryckta idéerna och känslorna, en undre värld av vital osynlig kraft som övade inflytande på det medvetna - tankarna och handlingarna. Genom metoder som fri association och drömtydning studerade Freud i ett halvt sekel detta undermedvetna och utvecklade den första utförliga personlighetsteorin. Han gav personligheten en tredelad struktur med Id som personlighetens biologiska komponent, Ego som den psykologiska och Superego som den sociala komponenten. Id utgör själva energikällan, de samlade instinkterna ytterst drivna av individens metabolism. (Inom parentes kan nämnas att organismen också kan aktiveras från yttervärlden, något som Freud tog med i betraktande men inte fäste lika stort avseende vid. Det finns vid närmare betraktande många paralleller mellan aktiveringsteori och Freuds modell.) Ego kan sägas vara verkställaren som prövar verkligheten - beslutar vilka instinkter som skall tillfredsställas och hur detta skall ske. Superego hämmar impulser från Id, i synnerhet sådana som underkänns av samhället, och främjar det moraliska och det accepterade.

Av de många begrepp som Freud utvecklade är speciellt ångestbegreppet av intresse här. Han skilde på motiverad ångest - ångslan eller rädslo för en verklig fara, neurotisk ångest - rädslan för att förlora kontrollen över sina instinkter, förgå sig och bli bestraffad, samt moralisk ångest - rädslan för det egna samvetet, för att känna skuld. Vidare beskrev han två mekanismer, identifikation och bortträngning, med vars hjälp individen lär sig att klara av frustrering, konflikt och ångest. Under trycket av en extrem ångest använder sig Ego ibland av extrema utvägar, sk försvarsmekanismer, huvudsakligen: repression - förträngning ur medvetandet, projektion - neurotisk eller moralisk ångest förvandlas till en verklig fara, reaktionsbildning - en ångestladdad känsla vänds i sin motsats, fixering - kvarstannande i tidigt utvecklingsskede därför att nästa steg ger upphov till ångest, samt regression - återgång, ofta i samband med trauma, till tidigare utvecklingsskede.

Det är kanske svårt att idag skapa sig en uppfattning om hur oerhört mycket denna dynamiska beskrivningsmodell betytt för förståelsen av människans själsliv - vetenskapligt, konstnärligt och i det allmänna medvetandet. När man därför nu försöker att utnyttja psykoanalys inom miljöområdet, som ju Freud själv var mindre intresserad av, är det naturligt att förväntningarna blir höga. Tyvärr säger författaren inledningsvis: "Vi har här inte sett det som angeläget att närmare gå in på validitetsproblemet - om hur data stämmer med psykoanalytiska begrepp - eller i en diskussion av psykoanalytisk teori." Texten har härigenom blivit ytterst allmän, den förmedlar visserligen ofta på ett intressant sätt hur människor upplever sin boendesituation, men ger inte underlag för en diskussion av den bakomliggande modellen. Min första fråga blir därför: Är det möjligt att vara mer explicit, att utnyttja Freuds (eller någon modernare versions) begreppsapparat på ett konsekvent och systematiskt sätt inom miljöområdet?

Jag har funnit att man i framställningen bl a kan urskilja följande tre typer av text: 1. Ordagrant återgivna intervjutexter ("här står vi risken att M kommer att bli ihopasatt med barn från Lindängen, det tycker jag är negativt därför att ...", sid 4). 2. Tolkning av denna text (För denne man är bostadsform och "människosort" intimt förknippade med varandra, sid 4). 3. Allmänt hållna slutsatser ofta formulerade som påståenden (Sättet att tala om och uppfatta den fysiska miljön beror på ens inställning till den sociala omgivningen, sid 3). Meningen med en psykoanalytisk metod är enligt min uppfattning att tolkningen (2) av intervjutexterna (1) sker i psykoanalytisk terminologi samt att de allmänna slutsatserna (3) grundas på den psykoanalytiska dynamiken ifall man nu finner att denna är tillämpbar. Jag förutsätter att författaren har genomfört åtminstone tolkningen på detta sätt, men eftersom det inte redovisats explicit vore det bra att få förfarandet belyst med några exempel.

I ett fall (sid 5) återges ett yttrande från en man, som själv ordentligt betalar sin skuld på 500 kr, men samtidigt avundas de slarviga och kriminella deras lättsamma sätt att ta sitt samhällsansvar. Författaren tolkar detta så: "I stället tycks han på dem projicera önskingar och behov som hans ansvarskänsla inte tycks tillåta honom att tillfredsställa. Därför blir hans attack på de avvikande så kraftig." Detta användande av begreppet projektion är inte psykoanalytiskt i Freuds mening utan ansluter snarare till Henry A Murray's personlighetsteori, sk supplementary projection - tillägnet andra personer egenskaper som man själv har men inte kan acceptera. Naturligtvis är det möjligt att utveckla speciella psykoanalytiska varianter för miljöområdet, men med tanke på vilket enormt utvecklingsarbete som redan lagts ned på psykoanalytisk teoribyggnad förefaller det lämpligt att åtminstone till en början ansluta till någon redan utvecklad variant. Den tredje frågan som jag vill ställa är därför vilket psykoanalytiskt system som författaren utgår ifrån.

Författaren konstaterar inledningsvis att studien är problemsökande, bygger på öppna intervjuer och att materialet, utskrivet, göres till föremål för textkritisk tolkning i enlighet med psykoanalytisk teori. Ett av psykoanalysens stora problem är att den

kan förklara så mycket och därför blir dess utsagor också ofta invecklade och oprecisa och svåra att testa. Ett annat problem är att många av begreppen är svåra att komma åt mättekniskt. Det har emellertid bl a i Lund gjorts framgångsrika försök att utnyttja psykoanalysen experimentellt, jag tänker bl a på Gudmund Smiths och Ulf Kraghs arbeten. Har författaren planer på att efter den första problemsökande fasen gå in på experimentellt arbete, och är det i så fall redan nu möjligt att föreslå något lämpligt angreppssätt?

Slutligen en kommentar som berör såväl Nordströms inlägg som dess förord, vilket författats av Ella Ödman. Ödman säger följande: "I samtalen framkommer hur arkitekten, underordnad den politiska och ekonomiska makten och sidoställd konstruktören tar sin tillflykt till ideologiska resonemang. En mytisk värld av intima rum, livfulla gatubilder, medeltida städers husgytter och orgelbundna planmönster, variation i skala och material. En värld utan människor ...", sid 2. Nordström å sin sida slutar sin framställning på följande sätt: "För att fly den besvärliga situation som de boende hamnar i söker de sig bort dit där de tror att det kan finnas större öppenhet mellan de boende. Själva kopplingen av denna öppenhet till en viss boendeform eller fysisk strukturering kan vara vilseledande och tron på att det skulle råda något slags orsakssamband mellan dessa farlig. För den som tror på detta samband kan konsekvenserna både socialt och ekonomiskt bli omfattande." Det är svårt för mig att läsa dessa påståenden som annat än ett förnekande av arkitekturens möjligheter och av den byggda miljöns betydelse. Om det nu verkligen är så att arkitekten arbetar med "en värld utan människor" så tycks författarna å sin sida föredra att arbeta med en värld utan byggnader. Ett sådant förnekande är att beklaga, eftersom beskrivningen därigenom blir ofullständig och förlorar mycket av sitt intresse ur omgivningspsykologisk synpunkt. Min sista fråga blir därför vilka skäl författaren har att bortse från den byggda miljöns betydelse.

Denna rapport hänför sig till forskningsanslag 750360-5 från
Statens råd för byggnadsforskning till Statens institut för
byggnadsforskning, Gävle

R10: 1977

ISBN 91-540-2660-1

Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm

Art.nr: 6600610

Abonnemangsgrupp: X. Samhällsplanering

Distribution:

Svensk Byggtjänst, Box 1403

111 84 Stockholm

Pris: 57 kronor + moms